THOMAS HOBBES VE J. J. ROUSSEAU'DA İNSAN DOĞASI VE BARIŞIN OLANAĞI

Erdal İşler
17 11 08 202
Orcid: 0000-0003-3864-7507

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Felsefe Anabilim Dalı
Felsefe Tezli Yüksek Lisans Programı
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Dilek Arlı Çil

İstanbul
T.C. Maltepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Aralık, 2019



JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

ERDAL İŞLER'ın "Thomas Hobbes ve J.J Rousseau?da İnsan Doğası ve Barışın Olanağı" başlıklı tezi 20.12.2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği" nin ilgili maddeleri uyarınca Felsefe Anabilim Dalı Yüksek Lisans/~~Doktora tezi~~ ~~oy birliğiyle~~/oy çokluğuyla, başarılı/~~başarısız~~ olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı. Adı ve Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı)	Dr. Öğr. Üyesi Dilek Arlı ÇİL	.....
Üye	Prof. Dr. Ahu TUNÇEL ÖNKAL	.....
Üye	Prof. Dr. Uğur EKREN	.....

Prof. Dr. Ahu TUNÇEL ÖNKAL
Enstitü Müdürü

,

maltepe üniversitesi	ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI	Doküman No	FR-178
		İlk Yayın Tarihi	01.03.2018
		Revizyon Tarihi	
		Revizyon No	00
		Sayfa	1/1

Revizyon Takip Tablosu

REVİZYON NO	TARİH	AÇIKLAMA
00	01.03.2018	İlk yayın.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI

20/12/2019

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; çalışmanın Maltepe Üniversitesinde kullanılan "bilimsel intihal tespit programı" ile tarandığını ve öngörülen standartları karşıladığını beyan ederim.

Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Erdal İşler

Hazırlayan	Kalite Koordinatörü	Kurumsal Yetkili
İlgili Birim	Dr. Öğr. Üyesi Şafak GÜNDÜZ	Prof. Dr. Belma AKŞİT

(Dokuman No: FR-178; Yayın Tarihi: 01.03.2018; Revizyon Tarihi: ; Revizyon No:00)

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında sürecin bütün aşamalarında hiçbir yardımını esirgemeyen değerli hocam Dr.Öğr.Üyesi Dilek Arlı Çil'e, süreç boyunca beni dinleyen yol gösteren ve katkı sunan Prof. Dr. İoanna Kuçuradi'ye, Prof. Dr. Sevgi İyi'ye, Doç Dr. Muttalip Özcan'a, jüride yer aldıkları için Prof. Dr. Ahu Tunçel Önkal'a ve Prof. Dr. Uğur Ekren'e, çalışmam boyunca büyük bir motivasyon kaynağım olan sevgili eşim Betül İşler'e teşekkür ederim.

Tezimi oğlum Erdem İşler'e ithaf ediyorum.

Erdal İşler

Ocak 2020

ÖZ

THOMAS HOBBES VE J. J. ROUSSEAU'DA İNSAN DOĞASI VE BARIŞIN OLANAĞI

Erdal İşler
Yüksek Lisans Tezi
Felsefe Anabilim Dalı
Felsefe Yüksek Lisans Programı
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Dilek Arlı Çil
Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019

Bu tezde, belirli bir insan doğası düşüncesinden hareketle geliştirilen toplumsal barışı sağlama önerilerinin barındırdığı sorunlar T. Hobbes ve J. J. Rousseau'nun düşüncelerinden hareketle gösterilecektir. İki düşünür de, insan doğası, doğa durumu, toplum sözleşmesi, egemenlik gibi kavramlar üzerinde durmalarına rağmen farklı yönetim şekillerini savunurlar. Hobbes, insanın doğası gereği bencil ve şiddete meyilli olduğu düşüncesinden yola çıkarak iktidarın mutlak bir güce sahip olması gerektiğini savunur çünkü ancak mutlak güçteki bir iktidar savaşı sonlandırıp toplumsal barışı sağlayabilir. Bu şekilde sağlanan barışın bedeli, özgürlüğün yitirilmesidir. Rousseau ise, insanın doğal halinin iyi ve merhametli olduğunu ama toplumsallaşmayla birlikte bu durumun değiştiğini, insanın doğasındaki masumiyeti yitirerek yozlaştığını savunur. Toplumsallaşmayla birlikte ortaya çıkan yozlaşmaya özgürlüğün yitimi de eşlik eder ve bütün bunlar, insanlar arasında savaşlara neden olur. Rousseau, insanın tekrar özgürleşmesi ve toplumsal barışın sağlanması için genel iradeye dayalı bir yönetimi savunur. Her ne kadar insan doğasının tarihsel olarak değiştiğini söylese de, Rousseau'nun genel iradeye dayalı yönetimi, insanın özünde merhametli ve işbirliğine eğilimli olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Rousseau'ya göre, genel iradeye dayalı bir yönetim, toplumsal barışı sağlayabilecek temel güçtür. Toplumsallaşma ile birlikte insanın doğası değiştiği ve genel irade kendiliğinden oluşamayacağı için, Rousseau yurttaşlık eğitimine başvurur. Fakat değişen insan doğasına rağmen gerçekleştirilen bu eğitim, özel iradeyi biraz da zorlayarak genel irade içerisinde eriten bir eğitim olma tehlikesini barındırır.

Anahtar Sözcükler: İnsan Doğası; Doğa Durumu; Savaş Durumu; Toplumsal Sözleşme; Toplumsal Barış; Egemenlik; Eğitim.

ABSTRACT

HUMAN NATURE AND THE POSSIBILITY OF PEACE IN THOMAS HOBBES AND J.J. ROUSSEAU

Erdal İşler
Master Thesis
Department of Philosophy
Philosophy Programme
Advisor: Asst. Prof. Dilek Arlı Çil
Maltepe University Graduate School of Social Sciences, 2019

In this thesis, the problems of the social peace proposals which are developed from the idea of a certain human nature will be demonstrated with the ideas of T. Hobbes and J.J. Rousseau. Although both philosophers dwell on concepts such as human nature, the state of nature, social contract and sovereignty, they defend different forms of government. Hobbes asserts that power must have the absolute power, based on the idea that people are naturally selfish and inclined to violence. Because, only an absolute power can end the war and ensure social peace. The price of peace provided in this way is the loss of freedom. Rousseau, on the other hand, argues that the natural state of man is good and compassionate, but this situation has changed with socialization and man has lost the innocence in his nature and corrupted. The degeneration associated with socialization is accompanied by the loss of freedom and all this leads to wars among people. Rousseau defends an administration based on the general will for human freedom and social peace. Although Rousseau asserts that human nature has changed historically, his idea of government which represents the general will is based on the idea that man is naturally compassionate and inclined to cooperation. According to Rousseau, a general will-based administration is the basic power that will ensure social peace. As the human nature changes with socialization and the general will cannot be formed by itself, Rousseau applies to citizenship education. However, applying to citizenship education despite the change in human nature, has the danger of dissolving particular will in general will.

Keywords: Human Nature; The State of Nature; War Situation; Social Contract; Social Peace; Sovereignty; Education.

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI ..... **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI ... **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
TEŞEKKÜR iv
ÖZ v
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER vii
ÖZGEÇMİŞ viii
BÖLÜM 1. GİRİŞ 1
BÖLÜM 2. THOMAS HOBBES'UN İNSAN DOĞASI GÖRÜŞÜ VE SAVAŞIN SONLANDIRILMASI OLARAK BARIŞ 6
2.1. İnsan Doğası 6
2.1.1. İnsan Hareketleri 7
2.1.2. Duygular 9
2.1.3. Mutluluk ve Güç İsteği 11
2.2. Doğa Durumu 12
2.2.1. Eşitliğin Getirdiği Güvensizlik 14
2.2.2. İnsan Doğası ve Kötülük 18
2.2.3. Doğal Hak 18
2.2.4. Savaş Durumu Olarak Doğal Durum 21
2.3. Toplum Sözleşmesi ve Barış 24
2.3.1. Doğa Yasaları 25
2.3.2. Toplumsal Sözleşme 28
2.3.3. Egemen Güç 33
BÖLÜM 3. J.J. ROUSSEAU'NUN İNSAN DOĞASI GÖRÜŞÜ VE DOĞAL DURUM OLARAK BARIŞ 38
3.1. Doğa Durumu ve Doğal Barış 40
3.1.1. Toplumsallaşma Süreci ve Savaş 46
3.1.2. Yalancı Sözleşme 51
3.2. Toplum Sözleşmesi ve Doğal Barışa Dönüş 55
3.2.1. Genel İrade ve Egemenlik 60
3.2.2. Genel İrade ve Eğitim 67
BÖLÜM 4. SONUÇ 74
KAYNAKÇA 82

ÖZGEÇMİŞ

Erdal İşler

Felsefe Anabilim Dalı

Eğitim

Derece/Yıl	*Üniversite, Enstitü, Anabilim/Anasanat Dalı*
Ls. 2012	Muğla Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dalı
Lise 2006	Açık Öğretim Lisesi

İş/İstihdam

Yıl	*Görev*
2020 -	Öğretmen. Sultanbeyli Şehit Erdem Diker İHO

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri ve yılı : Bingöl, 1987 Cinsiyet: E
GSM / e-posta : 05385610287 / erdalisler@hotmail.com

BÖLÜM 1. GİRİŞ

Felsefenin en önemli konularından biri insan doğasıdır. İnsan nedir? Belirli bir insan doğası var mıdır? İnsan doğası gereği iyi midir yoksa kötü müdür? İnsanın doğası zamanla değişir mi yoksa sabit midir? Bunun gibi sorular, uzun dönemdir farklı düşünürler tarafından sorulmuştur. Özellikle siyaset felsefesinde, "kendi siyasi sistemini bir insan doğası anlayışına ve buna bağlı olarak bir toplum tahayyülüne referans vermeden kuran neredeyse hiçbir filozof yoktur" (Senemoğlu 2016: 78). Düşünürlerin bu sorulara verdikleri cevaplar onların siyaset, eğitim ve hukuk alanındaki görüşlerini etkilemektedir.

İnsanın doğasının değişmediği kabul edildiğinde, eğitimin bir işlevi olup olmadığı tartışmaya açılır. İnsanın hem kötü olduğu hem de doğasının değişmediği kabul edildiğinde ise etik eylemde bulunmanın eğitimle mümkün olup olmadığı tartışılır. Bu durumda eğitim, mesleki becerileri geliştirmek gibi sınırlı bir alanda kalır. İnsanın doğasının değiştiğini kabul ettiğimizde ise insanları etik eylemde bulunan iyi birer yurttaş yapmak için verilecek eğitimin nasıl olması gerektiği tartışılır.

Benzer bir durum hukuk için de geçerlidir. Bir yasama organının yapacağı kanunlar, bu sorulara verdiği cevapla yakından ilişkilidir. İnsanın doğası gereği bencil olduğu ve hayatta kalmak için ne gerekiyorsa onu yaptığı kabul edildiğinde, onların kötü olan doğalarını bastıracak ve kontrol edecek türde cezalar verilir. İnsanın doğası gereği merhametli ve dayanışmaya açık olduğu kabul edildiğinde ise bu iyi doğayı açığa çıkarmaya yönelik yaptırımlar uygulanır.

Siyaset felsefesinde, Hobbes'un öne sürdüğü gibi, insanın doğası gereği bencil olduğu öne sürüldüğünde, doğal durumun savaş durumu olduğu kabul edilir ve barışı sağlamak için güçlü ve cezalandırıcı bir devlete ihtiyaç duyulur. Silier, bu ilişkiyi şöyle açıklar:

> İnsanı bencil, güç peşinde koşan ve saldırgan bir varlık olarak tanımladığımızda, kişiler arası çatışmaların da kaçınılmaz olduğunu kabul etmiş oluruz. Bu durumda ancak ceza koyucu (eli sopalı) bir "devlet baba" sayesinde toplumsal çatışmalar azaltılabilir ve güvenlik sağlanabilir. Oysa, farklı bir başlangıç noktasından yola çıksaydık ve insan doğasının dayanışmacı, empati kurma yeteneği olan yönünü vurgulasaydık, o zaman saldırgan dürtülerimizi denetleyen

> bir devlet baba değil, bizi koruyup kollayacak, kendimizi geliştirmemizin olanaklarını sağlayan bir "devlet ana"yı talep edecektik (Silier 2016: 47).

Özellikle insan doğasını iyi veya kötü olarak gören düşünürlerin yaptığı hata insanın doğasını, içinde bulunduğu koşullardan ve içinde bulunduğu çevreden bağımsız düşünmeleridir. Bu da düşünürlerin insanla ilgili daha kesin yargılar oluşturmalarına neden olmaktadır. Bu yargılar insanın doğası gereği iyi olduğu ya da kötü olduğu ve değişemeyeceğine yönelik yargılardır.

Öncelikle bu düşünürler, insan doğası derken insanın duygu ve tutkularını anlarlar. İnsanı iyi olarak gören düşünürler genel olarak insanın kendi türüne ve diğer türler için tehlike oluşturmayan, toplumun devamlılığını sağlayan merhametli, özgeci, empati kuran yanından; kötü olarak gören düşünürler ise insanın toplum içinde yaşamasını zorlaştıran, toplumsal barışa zarar veren bencil, şiddete meyilli, güç isteyen yanından bahsederler. Bu duyguların hepsi insanda mevcuttur. Ancak burada yapılan hata, düşünürlerin insanın tek yönüne odaklanıp, bu yönün de değişmediğini kabul etmeleridir. İnsan, içinde bulunduğu zamandan, çevreden ve koşullardan bağımsız düşünülemez. İnsanın içinde bulunduğu koşullar değiştiğinde insanın doğası yani duygu ve tutkuları da değişmektedir. Bu yüzden insana mutlak anlamda iyi demek ya da mutlak anlamda kötü demek insanla ilgili doğru yargıların oluşmasını engellemektedir.

İnsanların bencil olduğu, empati kuramadığı, şiddete meyilli olduğu bir yerde toplumu bir arada tutmak ve toplumsal barışı sağlamak zordur. Bunun aksine, insanların eylemlerinin yol açacağı sonuçları hesaplayabildiği, acı çeken, haksızlığa uğrayan biriyle empati kurabildiği, dolayısıyla bu becerileri sayesinde kendi eylemlerinin toplumsal barışla olan ilişkisini düşünüp buna göre eylemde bulunduğu bir yerde ise toplumsal birlikteliği ve barışı sağlamak daha kolaydır.

Hobbes ve Rousseau, bu konuda farklı düşüncelere sahiptirler. Faydacı ve göreli bir ahlak anlayışına sahip olan Hobbes, barışın sağlanması için egemen güce itaat edilmesi gerektiğini savunur. Egemen gücün söylediği her şey yasadır ve kişi yasaları sorgulamadan itaat etmekle sorumludur. Kişi bunu yaptığında iyi bir davranışta bulunmuş olur. Çünkü insanın bencil ve şiddete meyilli yönü güçlü bir iktidarın olmadığı bir yerde açığa çıkar ve insanlar arasında savaşa neden olur, Rousseau'ya göre ise, barışı sağlayacak olan, kişinin kendi yaptığı kanunlara uymasıdır. Çünkü insanlar yetkinleşme ve özgür seçim yapabilme becerileri sayesinde toplumda bir arada

yaşamalarını olanaklı kılan yasalar yapabilirler. İnsanlar, toplumsallaşmayla birlikte sadece içgüdüleriyle hareket etmekten kurtulup kendi koyduğu yasalara boyun eğen "akıllı" varlıklar haline gelirler.

Bu tezin amacı, belirli bir insan doğası düşüncesinden hareketle geliştirilen toplumsal barışı sağlama önerilerinin barındırdığı sorunları, T. Hobbes ve J. J. Rousseau'nun düşüncelerinden hareketle tartışmaya açmaktır. İki düşünür de insan doğası ile ilgili düşüncelerini temele alarak toplumda barışı sağlamak için farklı yönetim biçimleri geliştirirler. Hobbes, insanın kötü ve değişmeyen bir doğaya sahip olduğunu savunurken, Rousseau ise insanın iyi bir doğaya sahip olduğunu ve tarihsel olarak koşulların değişmesiyle birlikte, insanın doğasının da değiştiğini öne sürer. Fakat ona göre, eğitimle, insanın özünün yeniden açığa çıkarılabilmesi mümkündür. İki farklı insan doğası görüşünden hareket eden bu düşünürler, devletle ilgili düşünceleri konusunda da birbirlerinden ayrılırlar. Hobbes, mutlak bir egemenliği savunurken Rousseau, genel iradeye dayalı, cumhuriyetçi bir yönetimi savunur.

Hobbes'a göre insan, doğası gereği şiddete meyilli ve bencildir. İnsanlar, güçlü bir devletin olmadığı yerde "birbirlerini yok etmeye" ve birbirlerine hükmetmeye çalışırlar. Bu yüzden, doğa durumu aynı zamanda savaş durumuna dönüşür. Savaş durumunda hiç kimsenin can ve mal güvenliği yoktur; çünkü doğa durumu herkesin eşit olduğu, dolayısıyla istediklerini elde etmek için eşit olarak savaşabilecekleri, devlet ve devleti temsil eden kurumlar olmadığı için herkesin kendisini savunma hakkına sahip olduğu bir yerdir. Bu durumdan çıkmak isteyen insanlar, akıllarını kullanarak bir sözleşme aracılığıyla bu duruma son vermeleri gerektiği sonucuna varırlar. Bir araya gelip haklarını bir sözleşmeyle üçüncü bir kişiye devrederek devleti kurarlar. Böylece, sözleşmeye taraf olan kişiler tarafından, insanları birbirlerine karşı koruyacak, bencil ve şiddete meyilli doğalarını baskılayacak, toplum içinde barışı sağlayacak mutlak güçte bir iktidar yaratılır. Hobbes'un *Leviathan*[1] dediği bu güç, kendisine devredilen gücü kullanarak insanlar arasında barışı sağlayacak otoritedir.

Rousseau ise *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* söylevinde, doğal insan ile uygar insan arasında ayırım yapar. Doğal insan özgür, merhametli ve ben sevgisine sahip, sınırlı duygu ve tutkuları olan bir varlıktır. Yaşamını tek başına sürdürür.

[1] Leviathan, kutsal kitaplarda geçen su canavarıdır.

Türünün diğer bireyleri ile ancak çiftleşmek için bir araya gelir. Merhamet duygusundan dolayı doğa durumunda diğer insanlarla barış içerisinde yaşar (Rousseau 2018c: 118). Ancak doğal insanın yaşamı doğal koşulların zoruyla değişime uğrar. Bu zorunlu koşullar onun diğer insanlarla bir arada yaşamasına neden olur. Bir araya gelen insanlar, belli evrelerden sonra aile olmayı, mülkiyet edinmeyi ve iş bölümü yapmayı öğrenirler.

Mülkiyetin doğuşuyla birlikte güçlü olanlar toprakları kazanır, topraklarına yeni topraklar katarlar; zayıf olanlar ise ekilecek toprakları olmadığı için yoksulluk içinde yaşar, zenginlere köle olurlar. Doğal durumdaki eşitlik bozulur, yerini köle-efendi ilişkisine bırakır. Zenginlerin gasp yoluyla topraklarını artırması, yoksulların da zenginlere saldırması, insanlar arasında savaşlara neden olur (Rousseau 2018c: 150). Bu savaşlara son vermek isteyen mülk sahipleri bir araya gelip yoksulları da ikna ederek bir sözleşmeyle devleti kurarlar. Ancak bu sözleşme, yalancı sözleşmedir, zenginler devletin gücünü arkasına alarak kendi mülklerini korumayı sağlar, yoksulların payına ise daha güçlü zincirler kalır. Bu durum, toplumda arzulanan barışın ancak geçici olduğunu göstermektedir. Çünkü insanlar arasındaki doğal eşitliğin yerini hukukun sağladığı bir eşitsizlik hali alır. İnsanlar özgürlüklerini kazanmayı umarken var olan özgürlüklerini de yitirirler. Bu yüzden eşitliğin ve özgürlüğün yok olduğu bir yerde barışın sürmesi pek olanaklı değildir.

Doğal insan, sınırlı duygu ve tutkulara sahipken uygar insan, içinde bulunduğu toplum tarafından köleleştirilmiş, ihtiyacı olmayan birçok tutkunun esiri olmuş, doğası bozulmuş, kendi ilk doğasına yabancılaşmıştır. İnsan, "toplumsallaşır ve kökleşirken, zayıf, korkak, sürünür hale gelir; bu insanın yumuşak ve kadınsı yaşama tarzı hem gücünü hem de cesaretini azaltma, onu gevşetme sonucuna varır" (Rousseau 2018c: 100). Rousseau *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* söylevinden sekiz yıl sonra yazdığı *Toplum Sözleşmesi*'nde, uygar insanı, içinde bulunduğu kölelik durumundan kurtarmak ve onu özgürleştirmek için genel iradeye dayalı bir yönetim şeklini önerir. Bu yönetim şekli, doğal durumdan toplum durumuna geçerken insanların yaptıkları yalancı sözleşmeye karşın herkesin eşit olduğu gerçek bir sözleşme ile oluşturulur. Bu yönetim şeklinde insanlar, hem özgür olur hem de toplum içinde diğerleri ile bir arada yaşama şansı bulurlar (Rousseau 2017d: 14). Ayrıca bu yönetim şeklinde ayrıcalıklı sınıflar yerine herkesin eşit olduğu ve kendi iradesiyle yönetime katıldığı bir düzen

kurulur. Bu düzen, insanların toplumsallaşmayla birlikte kaybettikleri doğal barışa yakın olan toplumsal barışı sağlama olanağı verir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde, Hobbes'un insan doğası hakkındaki düşünceleri ele alınarak bu düşüncelerin, devlet konusundaki görüşleri ile bağlantısı kurulacaktır. Özellikle insan doğasından yola çıkarak nasıl bir yönetim şeklini benimsediği ele alınacak, bu yönetim şeklinin toplumsal barış ile bağlantısı da irdelenecektir. Bu irdeleme sırasında, doğa durumu, savaş durumu, doğal hak, doğa yasaları ve toplum sözleşmesi gibi kavramlar incelenecektir.

İkinci bölümde, Rousseau'nun insan doğası hakkındaki görüşü, uygar insan ile doğal insan arasında yaptığı ayrım ve doğal insanın toplumsallaşma evreleri ele alınacak ve bu görüşlerden hareketle filozofun özgürlük, genel irade ve en iyi yönetim biçimi ile ilgili düşünceleri ortaya konacaktır. Ayrıca Rousseau'nun *Emile, Korsika Anayasası Projesi, Polonya Hükümeti ve Reform Tasarısı Üzerine Düşünceler* adlı eserlerinden yola çıkarak eğitim hakkındaki görüşlerinin insan doğası ve toplumsallaşma ile ilişkisi irdelenerek eğitimin, toplumsal barışın inşasındaki rolü üzerinde durulacaktır.

Sonuç bölümünde ise, Hobbes ve Rousseau'nun belirli bir insan doğası fikrinden yola çıkarak geliştirdikleri savaş ve barış ile ilgili düşünceleri karşılaştırılarak tartışılacaktır. Hobbes'un önerdiği, mutlak bir güce sahip olan devletin barışı sağlama noktasındaki zorlukları ve Rousseau'nun önerdiği yurttaşlık eğitiminin barındırdığı sorunlar ortaya konacaktır.

BÖLÜM 2. THOMAS HOBBES'UN İNSAN DOĞASI GÖRÜŞÜ VE SAVAŞIN SONLANDIRILMASI OLARAK BARIŞ

Hobbes, insan doğası ile ilgili düşüncelerini geliştirirken yaşadığı dönemdeki bilimsel gelişmelerden etkilenmiştir. Hem mekanik biliminin gelişmesi hem de diğer doğa bilimlerinde meydana gelen gelişmeler, Hobbes'u da etkiler. O da, var olan her şeyi ilahi bir güçle açıklayan ortaçağ düşünce anlayışına karşı çıkarak, var olanları kendi doğal süreci içerisinde açıklayan modern düşünce anlayışı içerisinde yer alır. "Maddesel varlığı olmayan bir şeyin var olamayacağına inanan Hobbes, ilgisini düşüncesini, maddesel dünyaya çevirir" (Şenel 2017: 349). "Hobbes'un insan doğası görüşü, genel olarak, doğa görüşünün bir parçasıdır" (Kılıç 2004: 83). İnsanın davranışlarını, isteklerini, duygularını hareket kanunlarıyla (mekanik bilimiyle) açıklamaya çalışır. Böylece, Hobbes'un, insan ve siyaset felsefesi görüşleri, çağın düşünce anlayışıyla paralellik gösterir.

Hobbes'a göre insan, tıpkı bir saat gibi mekanik bir yapıya sahiptir. İnsan, varlığını sürdürme amacını gerçekleştirmeye yönelik olarak eylemde bulunan bir organizmadır. İnsanı, mekanik (materyalist) bir anlayış içinde açıklamaya çalışan Hobbes, benzer bir değerlendirmeyi devlet için de yapar. "Maddenin yasalarından insan doğasını, insan doğasından da siyasî yapıyı inşa etmeye çalışmış ve böylece tutarlı bir felsefe oluşturmayı amaçlamıştır" (Karagözoğlu 2006: 217). Devletin kendisi, insan tarafından oluşturulmuş yapay bir güçtür. İnsan, Tanrı'yı taklit ederek, onun kendisini yarattığı gibi devleti yaratmıştır ve devletin bütün işleyişi insan organlarının kendi aralarındaki ilişkiye benzer. Hobbes'un devlet hakkında ortaya koyduğu mekanik devlet görüşü, devletin kaynağını Tanrı'ya dayandırmayıp doğal nedenlerle açıklamaya çalışması nedeniyle bazı kişiler tarafından eleştirilmiştir. Fakat aydınlanma düşüncesi ile uyumlu olduğu için kabul görmüştür. Bu yüzden "Onun yaptığını Kopernikus'un astronomide, Galilei'nin fizikte, Harvey'in fizyolojide yapmış olduğuna benzetenler olmuştur" (Gökberk 2018: 252).

2.1. İnsan Doğası

Hobbes'un insan doğası, sivil toplum ve devlet ile ilgili düşünceleri birbirleriyle sıkı bir ilişki içerisindedir. Hobbes'un, savaş ve barış ile ilgili düşüncelerini anlamak

için öncelikle insan görüşünü anlamak gerekir. Çünkü Hobbes, devletin kökeni ile ilgili düşüncelerini insan doğası anlayışına dayandırır.

2.1.1. İnsan Hareketleri

Hobbes, insan hayatının tıpkı bir saatin parçalarına benzediğini söyler. Saatin içerisindeki hareketler nasıl başka hareketlere kaynaklık edip kendisi de başka hareketlerin sonucuysa, insanın hareketleri de benzer bir neden-sonuç ilişkisi içerisindedir. Davranışlarına baktığımızda insanın kendisi de -aynı saatin parçalarının hareketleri gibi- içerisindeki organların hareketinden fazlası değildir. İnsan da saat gibi parçalardan oluşan ve davranışları da bu parçalar arasındaki hareketler sonucunda meydana gelen mekanik bir yapıdadır. Hobbes'un bu konudaki benzetmesi şu şekildedir: "Kalp nedir ki bir yaydan başka; sinirler nedir ki birçok yaylardan başka; ya eklemler, yapıcının planladığı şekilde bütün gövdeyi harekete geçiren çok sayıda çarklardan başka?" (Hobbes:17a). Hobbes, saat ve insan arasında yaptığı benzetmenin benzerini ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı işleyeceğimiz insan ile devlet arasında da yapar. Otomat olan insan nasıl parçalardan meydana geliyorsa ve davranışları da o parçalar arasındaki hareketlerden kaynaklanıyorsa, devlet de benzer bir mekanik yapıya sahiptir. Ama bu devasa mekanik yapı, yani devlet denen "büyük ejderha" insan tasarısıdır, yapay bir organizasyondur. Tanrı nasıl doğayı yaratmışsa insan da aynı şekilde doğayı (kendisini) taklit ederek devleti yaratmıştır.

> "… Devlet adlı büyük ejderha yaratılır; bu, doğal insanın korunması ve savunulması için tasarlanmış olup ondan daha büyük bir cesamete ve kudrete sahiptir ve onda, egemenlik bütün gövdeye canlılık ve hareket veren yapay bir *ruhtur*; yargıçlar… *yapay eklemler*; egemenlik makamına bağlı her eklem ve organa kendi görevini yaptıran *ödül ve ceza*, doğal gövdede aynı işi yapan *sinirlerdir*…" (Hobbes 2018a: 17a)

Hobbes, sabit duran ve hareket etmeyen bir şeyin başka bir şey tarafından hareket ettirilmedikçe hiçbir şekilde hareket edemeyeceğini, sabit kalacağını, aynı şekilde hareket eden bir cismin başka bir şey tarafından durdurulmadıkça sonsuza kadar hareket halinde kalacağını söyler (Hobbes 2018a: 25). Yukarıdaki saat örneğinde olduğu gibi bütün cisimlerin hareketine başka bir hareket kaynaklık eder. Bütün hareketler bir neden sonuç ilişkisi içerisindedir. Bedensel bir varlığı olan insanın da bütün hareketlerinin temelinde ona kaynaklık eden başka hareketler vardır. Yani insan davranışları da neden-sonuç ilişkisi içerisindedir. İnsan davranışlarının temelinde, o

davranışlara kaynaklık eden hareketlerin ilki "hayati hareket", ikincisi ise "iradi" ya da "hayvansal hareket"tir (Hobbes: 48a). Dolaşım sistemi ile sindirim sistemi gibi insan fizyolojisi ile ilgili hareketler ilk hareketlerdir. Bu hareketler canlılığın devam etmesini sağlar; gitmek, konuşmak gibi ilk önce zihnimizde tasarladığımız ve daha sonra eyleme geçirdiğimiz hareketler ise ikinci hareketlerdir. İkinci hareketlerin yani iradi hareketlerin kökeninde ilk başta muhayyile (imgelem) vardır. Bunlar, düşüncenin oluşmasına kaynaklık ederler. Onlara ön düşünce de denebilir. İlk önce muhayyile ile başlayıp düşünceyle devam eden iradi hareketler, daha sonra yürümek, konuşmak, bir şeye yönelmek gibi eylemlerle görünür hale gelirler. Kısaca "bir cismin başka bir cisme etki etmesiyle başlayan olay, maddesel olmayan bir nesneyle yani fikirle sonuçlanıyordu" (Matinich 2013: 146).

Hobbes, insan vücudunda oluşan hareketlerin başlangıçlarına "çaba (endeavor)" adını verir. Çaba, vücudun bize görünen hareketlerin oluşmasına neden olan "ölçülemeyecek" kadar küçük hareketlerdir. "Yürüme, konuşma, vurma ve diğer görülebilir eylemler biçiminde tezahür etmeden önce, insan vücudundaki bu küçük hareket başlangıçlarına, genellikle, ÇABA denir" (Hobbes 2018a: 49). Bu hareketler, tetikleyici görevini görerek daha büyük hareketlerin yani görünür hareketlerin oluşmasına neden olurlar. "Çaba, hep bir şeye yönelik olduğundan, kendini bir *istek* ya da *tiksinme* şeklinde gösterir" (Özcan: 198). Çabanın yöneldiği şey istenen şeyse yani kişiyi iştahlandırıyorsa bu "sevgi"ye dönüşür, tam tersi kişide tiksinti uyandırıyorsa ve kişinin kaçındığı şey ise bu sefer "nefret"e dönüşür. İnsanın bütün duyguları bu iki duygunun farklı şekilde ifade edilmesidir.

Hobbes, iyi ve kötü kavramını da arzu ve tiksinti duyguları üzerinden tanımlar. Kişinin arzuladığı şey yani iştahının yöneldiği şey iyi olmak zorundadır. Aynı şekilde kişinin nefret ettiği yani kaçındığı, tiksindiği şey ise kötü olmak zorundadır. O halde "İnsan (Antik Yunan filozofu Epikuros'un da ileri sürdüğü gibi) her zaman hazza, yaşamını sürdürücü şeylere doğru koşan, buna karşılık elemden, yaşamına zararlı olan şeylerden kaçan "bencil" bir yaratıktır" (Ağaoğulları-Köker: 186). Aynı şekilde kişinin o anki durumu ve tutumu neye yönelikse, iyi ve kötü tanımları da ona göre değişecektir. Bu yüzden "iyinin veya kötünün herhangi bir mutlak anlamı yoktur, herkes için değişmeyen bir iyi veya kötü olamaz" (Soltekin 2019: 100). Hobbes'un yarar üzerinden getirdiği bu açıklamaya göre, iyi ve kötünün tanımı konusunda kişinin o anki ihtiyaçları

belirleyici olacaktır.[2] Kişinin en temel ihtiyacı varlığını sürdürme ve hayatta kalma olduğuna göre kişiyi hayatta tutan şeyler iyi, kendisi için tehlike oluşturan şeyler ise kötüdür.

> Bireyin varlığını sürdürmesine yarayan şeyleri ister, bu tür şeylere yönelir, varlığını tehlikeye atacak şeylerden de uzak durur… Dolayısıyla bireyin istediği şey iyi, değerli, tiksindiği veya kaçındığı şeyse kötü değersizdir; neyin iyi neyin kötü olduğu, bireye, koşullara, yere ve zamana göre değişebilir. Bütün insanlarda ortak olan ise varlığını sürdürme temel güdüsüdür. (Özcan: 198)

İyi ve kötü kavramlarının kişinin o anki ihtiyaçlarına göre değişmesi, Hobbes'un, kişinin içinde bulunduğu koşullardan ve kişinin ihtiyaçlarından bağımsız bir ahlak anlayışını kabul etmediği anlamına gelmektedir.

Mutlak olmayan, göreli ahlak anlayışından hareket eden Hobbes, kişinin yaşamını sürdürmek için içerisine gireceği tüm çabalara da izin vermektedir. Çünkü asıl olan kişinin kendi çıkarıdır. Kişi, yaşamını sürdürmesi için o an nasıl davranması gerekiyorsa o şekilde davranır. Bu şekilde mutlak anlamda iyi ve kötünün olamayacağını savunan Hobbes, nesnelerin dünyasına bakarak da iyi ve kötü tanımlarına ulaşamayacağımızı iddia etmektedir (Hobbes: 50a). Çünkü "… iyi ve kötü arasında ayrım yapmak için nesnelerin kendilerinden alınan ortak bir ölçün yoktur" (Copleston:36). Kişilerin kendi aralarında yaşadıkları herhangi bir anlaşmazlık durumunda, devletin olmadığı yerde iyi ve kötünün kişinin bakış açısına bağlı olmasından dolayı, kişinin kendisi, olayı kendi çıkarına göre çözecektir. Yani yargıç kişinin kendisidir. Devletin var olduğu durumlarda ise olay, devleti temsil eden kişi ya da yargıçlar tarafından çözüme kavuşturulur.

2.1.2. Duygular

Hobbes, tanımladığı iyi, kötü, nefret, sevgi duyguları dışında başka bazı duygulara da değinir. Hobbes'a göre, bu duygular, istek ve tiksinmenin çeşitli halleridir ve bize farklı şekillerde görünürler. Biz bunları, çeşitli nedenlerle, farklı adlarla biliriz. Onları farklı şekilde adlandırmamızın nedenleri şunlardır:

> İlkin, birbirlerini izlediklerinde, insanların arzu ettikleri şeye ulaşma ihtimaline dair görüşleri bakımından; ikinci olarak, sevilen ve nefret edilen şey bakımından; üçüncü olarak, bunların pek çoğunun birlikte düşünülmesi

[2] Martinich'e göre Hobbes bu tutumuyla "iyi ve kötü"yü ahlak alanından çıkarıp insan psikolojisiyle sınırlar (Martinich 2013: 154).

bakımından; ve dördüncü olarak da, bu birbirini izlemenin farklılığı bakımından, farklı adlar alırlar (Hobbes: 52a).

Bu duygular da "çaba" sonucu vücutta meydana gelen hareketlerdir, yani bir devinim sonucu meydana gelirler. Devinmeye neden olan şey ise nesnenin algılandıktan sonra vücutta meydana getirdiği etkilerdir. Duyu organları aracılığıyla algılanan bir nesnenin sesi, tadı, rengi, kokusu vb. kalbe ulaştığında nesnenin kalpte oluşturduğu etkiye göre insanlarda o nesneye karşı istek ya da kaçınma hissi oluşur. Eğer nesnenin o anki durumu kişide istek uyandırıyorsa "hoşlanma", kaçınma hissi uyandırıyorsa "rahatsızlık" olarak ifade edilir. Hoşlanılan şey aynı zamanda kişiye "haz" da verir. Hobbes, hazları da nefsin hazları ve aklın hazları olarak ikiye ayırır. Vücudun rahatlamasında, isteklerin doyurulmasında ortaya çıkan hazlara "nefsin hazları", bir beklentinin tatmin edilmesinde ortaya çıkan hazlara "aklın hazları"; nefsin ve aklın hazlarının karşılanmasına "sevinç", bunların karşılanamaması durumuna da "acı" ve "keder" adını verir.

Hobbes, sevinç ve acı dışında başka duyguların da ayrıntılı tanımını yapar. Bir isteğin bir şeye ulaşma hali "umut", bunun tam tersi "umutsuzluk", kaçınılan şeyin zarar verme durumuna "korku", kaçındığımız şeye karşı direnme umudu varsa "cesaret", birden cesaretlenme "öfke", cesaretimizin kırılması, umutsuzluğa düşme hali "çekingenlik", yükselme arzusu ve önde olma isteği "hırs", ölüm karşısında güçlü durma "yiğitlik", sadece insana ait olan ve hayvanlarda bulunmayan yani aklı ile birlikte insanın ayırt edici özelliği olan, bir şeyi öğrenme isteği "merak", bize zarar veren birine aynı şekilde ve miktarda zarar verme isteği "intikam", sadece insana ait olan, ilk defa gördüğümüz bir şey karşısında bizde oluşan sevinç "hayranlık", elindekini başkalarıyla paylaşmak "cömertlik", bir insanı sevmek ve onun tarafından sevilme isteği "aşk tutkusu", aşkın karşılık bulmamasından duyulan korku "kıskançlık", kendi bedensel arzularımızı doyurmak için insanları sevmek "doğal şehvet", bir insana yardım etme isteği "hayırseverlik", bu tüm insanlık için olduğunda "iyi kalplilik", kendi cesaretimiz ve başarılarımız karşısında duyduğumuz sevinç "gurur", insanların isim yapmak için kendi yeteneklerini kullanmaya çalıştıkları durumlarda beceriksizliğe uğramaları "utanç", iyi bir isim sahibi olma konusunda umarsızlık "pişkinlik" adını alır. Hobbes'a göre, en fazla üzerinde durulması gereken duygu ise mutluluktur.

2.1.3. Mutluluk ve Güç İsteği

Duygular içerisinde üzerinde en çok durulması gerekenler mutluluk ve güç elde etme arzusudur. Hobbes, mutluluğu "bir nesneden diğerine, arzunun devamlı ilerleyişi" (Hobbes: 81a) olarak tanımlar. İnsanın arzuladığı şeye kavuşması ve onu tüketmesi sadece bir kereye mahsus almak istediği haz değildir, onu tüketmesi ve ondan haz alması başka hazlara giden yolu aralamış olmaktır. Kişinin amacı da arzularını bir defaya mahsus doyurmak değil, gelecekte de bunlara giden yolu güvence altına almaktır. Çünkü Hobbes'a göre, hareketin ve algının olduğu yerde sürekli doyurulmayı bekleyen bir arzu vardır. Arzu duyma, ancak kişi öldüğünde sona erer.

Hobbes, ahlak filozofları ve din âlimlerinin üzerinde durduğu mutluluk tanımını da eleştirir. Din âlimlerinin mutluluk tanımının anlaşılmaz olduğu, kişinin hedeflemesi gereken bir nihai amaç ya da en büyük iyilik diye bir mutluluğun olmadığı kanaatindedir. Çünkü "Tanrı'nın, kendisine imanla bağlı olanlar için nasıl bir mutluluk hazırladığı, onu yaşamadan önce bilinmeyecektir" (Hobbes: 58a). O halde, kişinin amacı, kendi arzusunun doyumuna odaklanmak ve kendi mutluluğunu amaçlamaktır.

Hobbes'un insanla ilgili vardığı bir diğer sonuç, insanın büyük bir güç isteğine sahip olmasıdır. Bütün insanlar, önüne geçemeyeceği boyutta ve ancak ölümle sona erecek şekilde güç elde etme isteğine sahiptir (Hobbes: 81a). İnsanların sonsuz bir güç elde etme isteğine sahip olmasının nedeni ise kişilerin doyumsuzluğu ve bitmek bilmeyen açgözlülüğü değil; bulunduğu konumu, iyi yaşamını sürdürebilmek ve güvence altına almaktır. En büyük güce sahip krallar, gücünün devamını sağlamak için yurtlarında yasaların gücüne başvururlar ve başka ülkeler karşısında durmak söz konusu olduğunda ise savaşın gücüne sığınırlar. Amaçları, istekleri gerçekleştiğinde bedenlerinde doyuma ulaşmayı bekleyen yeni istekler filizlenir. Bu istekler, bazen şan ve şöhret elde etmek, bazen refahı sürdürmek, bazen de zekâsının ve diğer bazı yeteneklerinin övülmesi olur. Tüm bunları elde etmeyi sağlayan araç, gücün kendisidir. Hobbes, gücü: "iyi gibi görünen bir şeyi elde etmeye yarayan şu anki araçlar…" (Hobbes: 72a) olarak tanımlar. Gücü de "doğal güç" ve "araçsal güç" olarak ikiye ayırır. İnsanın doğuştan getirdiği güçler doğal güçlerdir. Bunlar: zihinsel yetenekler, bedenin sağlıklı ve güçlü olması, cömertlik, soyluluk, sağduyu ve diğer doğuştan gelen becerilerdir. Araçsal güçler ise daha fazla mal mülk, şan, şöhret elde edilmesini sağlayan güçlerdir (Hobbes: 72a). İnsan güçlerinin en büyüğü ise insanların kendi

istekleri doğrultusunda güçlerini bir kişide ya da bir kurumda toplamasıyla oluşan güçtür. Bu güç bir kişi (egemen) de olabilir, devletin kendisi de olabilir. İnsanın bir araya gelerek oluşturduğu tüm güçleri bunun içerisine alabiliriz. Hobbes, bir kişinin gücünün onun değerini belirlediği görüşündedir, ancak bu değer her zaman her yerde kabul gören bir değer değildir. O an içinde bulunan duruma göre kişinin değeri gücüne duyulan ihtiyaç ölçüsünde değişir. Hobbes bunu şöyle ifade eder:

> Askerlerin iyi bir yöneticisi savaş zamanın da veya savaş arifesinde çok değerlidir; barışta o kadar değerli değil. Bilgili ve dürüst bir yargıç barış zamanında çok değerlidir, savaş zamanında ise o kadar değil. Pek çok başka yerde olduğu gibi, insanlarda da, fiyatı belirleyen satıcı değil alıcıdır. Çünkü, genellikle olduğu gibi, bir insanı kendine ne kadar yüksek bir değer biçerse biçsin, onun değeri başkalarınca takdir edilenden fazla değildir. (Hobbes 2018a: 74)

Hobbes, güç olarak gördüğü diğer özelliklerin ne olduğunu da belirtir ve bunları şu şekilde sıralar: Cömertlik güçtür çünkü daha fazla arkadaş ve hizmetçi edinmeyi sağlar, gücün şöhreti de güçtür çünkü güçlü olduğu düşünülen kişiye itaati kolaylaştırır. Aynı şekilde bir insanın sevilen ve korkulan yanlarının olması da güçtür çünkü daha kolay yardım almasını sağlar. Soyluluğun kabul gördüğü yerde soyluluk da güçtür çünkü çeşitli ayrıcalıklar sağlar, biçim de güçtür kolay eş bulmak ve diğer başka insanlarla tanışmayı sağlar. Başarının kendisi de güçtür çünkü diğer insanların korkusunu, güvenini kazandırır. Hitabet de kudrettir; çünkü o görünürde basirettir (Hobbes 2018a: 72). Bunlar dışında basiretli olmak, aynı şekilde barışta ve savaşta basiretli olmak, iktidar sahiplerinin sevilirliği ve aynı şekilde ülkelerinin sevilirliği de kişinin sevilmesini, korkulmasını, güvenilmesini, saygı duyulmasını sağladığı için hepsi de birer güç olarak kabul görür. Yalnız Hobbes, bilimin bir güç olduğunu kabul etmesine rağmen, bilimin büyük bir güç elde etmekte o kadar da etkili olmadığı görüşündedir. Çünkü bilimin değeri herkes tarafından açık ve net bir şekilde anlaşılmaz, o yüzden bilim her zaman her yerde aynı kabulü görmez. O ancak belirli bir zümre tarafından anlaşılan ve değerinin bilindiği bir güçtür (Hobbes 2018a: 73).

2.2. Doğa Durumu

Hobbes'un ortaya koyduğu insan doğası görüşü, oluşturmaya çalıştığı devlet anlayışıyla yakından ilişkilidir. Bu yüzden, önce insanın nasıl bir doğaya sahip olduğu üzerinde durur. İnsanın hareketlerini, duygularını ve isteklerini tanımladıktan sonra,

devletin olmadığı bir durum öngörür. Bu durum doğa durumudur. Doğa durumu, hiçbir insanın bir diğer insana güveninin olmadığı, herkesin her an tetikte beklediği, ellerindeki her şeyin başkaları tarafından yağmalanma korkusunun olduğu, insanların her an öldürülme ihtimaliyle baş başa yaşadığı bir durumdur. Bu, Hobbes'un varsayımsal olarak kabul ettiği bir durumdur. Bu durum, herhangi bir devletin ya da devleti temsil eden herhangi bir gücün olmadığı ve buna bağlı olarak insanların doğada tehlike içerisinde yaşadığı bir durum olarak da ifade edilebilir. Doğa durumunun bir diğer özelliği de insanın, uygarlığın sağladığı bütün kazanımlardan mahrum kalmasıdır. Çünkü uygar toplumdan doğa durumuna geçildiğinde, uygar toplumun mümkün kıldığı işbirliği içinde çalışma, ticaret ve sanat da olmaz. O halde doğa durumunda "birey, toplumsal kazançlarından tümüyle yalıtılmış ve salt diğer insanlarla ilişkileri içinde ele alınmıştır" (Ağaoğulları&Köker 2018:202).

Doğa durumu, yukarıda da bahsedildiği gibi varsayımdan ibarettir. Yani tarihsel herhangi bir anlamı ve dayanağı yoktur. Hobbes'un doğa durumu daha çok devletin olmadığı bir durumda insanların yaşayabilecekleri olumsuz durumları öngörmek için oluşturduğu mantıklı bir kurgudur (Ağaoğulları & Köker 2018:193). Bu kurgu, bencil ve şiddete meyilli bir doğaya sahip olan insanın, devletin olmadığı bir zamanda hangi durumlarla baş başa kalacağını öngörmeye çalışır ve bunu da bir insan doğası düşüncesi geliştirmek için kullanır. Dünyada buna benzer durumlarda yaşayanların olduğunu da kabul eder ama bu durumun yine de, tarihsel ve evrensel olmadığını şu şekilde açıklar:

> Böyle bir savaş zamanı ve durumunun hiç var olmadığı belki düşünülebilir; ve bende, dünyanın her yerinde durumun hep böyle olduğuna inanmıyorum: ancak, günümüzde bile, dünyada insanların böyle bir durumda yaşadığı pek çok yerler vardır. Amerika'nın birçok yerlerindeki vahşiler, doğal istekler sayesinde bir arada yaşayan küçük ailelerin yönetimi altında, hiçbir yönetim şekline sahip değildirler; ve bugün bile, daha önce belirttiğim vahşi durumu yaşarlar. Korkulacak genel bir güç olmasaydı hayatın nasıl olacağı, önceden barışçı bir yönetim altında yaşamış olan insanların bir iç savaş durumunda içine düştükleri hayata bakarak anlaşılabilir. (Hobbes 2018a:102)

Doğa durumuyla Hobbes, devlete giden yolun taşlarını döşemeye çalışır. Hobbes'un yapmak istediği şey, devletin varlığını doğal bir nedenle açıklayarak onun zorunluluğunu ortaya koymaktır. Bunu da "onun varlığından yola çıkarak değil ama tersine onun yokluğunda insanları nelerin beklediğini ortaya koyarak göstermeyi amaçlamasıdır" (Zarakolu 2013:153). Bu nedenle, doğa durumunu, Hobbes'un devletin

olmadığı bir durumda bizi bekleyen tehlikelere işaret etmek için varsaydığı bir durum olarak düşünebiliriz. Bu tehlikelerin sebebi de doğal yaşamda diğer canlıların ya da doğanın sebep olduğu tehlikeler değildir. Elbette doğal yaşamda insan için tehlike oluşturan birçok durum vardır: fırtına, deprem, sel gibi doğal felaketler ve diğer vahşi hayvanlar. Bunların hiçbiri insanın baş edemeyeceği büyüklükte tehlikeler değildir, insanlar fırtınadan korunmak için sığınaklar, depremlerden korunmak için güçlü yapılar inşa edebilir, selden korunmak için derelerin yönünü değiştirebilir, vahşi hayvanlardan korunmak için ise silah geliştirebilir. İnsan için asıl tehlike, insanın kendisidir. Çünkü insan insanın kurdudur (Hobbes 2014b:1). İnsanın bütün eğilimleri (bencil doğası ve şiddete meyilli olması) ve tutkuları (güç isteği vb.) kendini koruma, iyiye yönelme, kötüden kaçınma ve duygularını tatmin etme yönündedir. Bu durum, insanın bir diğeri için tehlike oluşturmasına ve aralarında sürekli bir gerilim olmasına sebep olacaktır. Hobbes, doğa durumunu kurgularken insan doğası ile ilgili bir varsayımdan hareket eder. Devlet olmadığında birbirinin kurdu olan insanlar, birbirleri için fırtınadan ve vahşi hayvanlardan daha büyük tehlike oluşturacaklardır, çünkü insanlar "esas olarak varlığını korumak ve bazen de sadece zevk almak olan amaçları uğruna, birbirlerini yok etmeye veya egemenlik altına almaya çalışırlar" (Hobbes 2018:100).

2.2.1. Eşitliğin Getirdiği Güvensizlik

Hobbes'a göre insanlar doğuştan eşittir (Hobbes 2018a:99). Bu eşitlik sadece bedensel güçte ve dayanıklılıkta değil, aynı zamanda zihinsel yeteneklerde de kendini gösterir. İnsanlar arasında birbirleri için tehlike oluşturacak denli büyük farklılıklar yani eşitsizlikler yoktur. İnsanlar arasında eşitsizlik yaratan bazı durumlar olsa da, insanlar, diğer yetenekleri ile eşitsizlik yaratan durumu telafi edebilecek donanıma sahiptir. "Doğa, insanlar arasındaki eşitsizliklerin, farklı olanaklarla aşılmasını sağlar ve bunun sonucu olarak, insanlar arasında denge, bir eşitlik ortamı kurar" (Kulak 2017: 209). Örneğin bazen bedenen güçlü olan biri zihinsel yetenekleri bakımından zayıf olabilir, ya da zihinsel yetenekleri bakımından güçlü olan biri bedensel güç bakımından zayıf olabilir. Ama doğa, insanın bu zayıflıklarını bir şekilde dengelemesini sağlayacak bir kapasiteyle dünyaya gelmesini sağlamıştır. Sözgelimi bir savaşta kendisinden bedenen güçlü olan düşmanıyla mücadele etmek zorunda kalan kişi, diğer insanlarla birleşerek

düşmanını alt edebilir ya da zihinsel yeteneklerini kullanarak hileyle düşmanına karşı mücadeleyi kazanabilir.

İnsanların eşit olduğunu kanıtlayan bir durum da, ne kadar güçlü olursa olsun en küçük bir kılıç darbesiyle herkesin çok kolay ölebilmesidir. "Tıpkı tek bir taşla Golyat'ı öldüren Davut Peygamber örneğinde olduğu gibi, çok güçlü olduğu düşünülen bir insan bile, ölüm karşısında en az güçsüzler kadar korumasızdır" (Zarakolu 2013:168). İnsanların kolay ölebilmesi, herkesin bir diğerini kolay öldürmesini sağlayacak bir gücü elinde bulundurması anlamına gelmektedir. Bu da insanların birbirlerini öldürebilme konusunda da eşit güce sahip olduğunu gösterir. Hem insanların yetenekleri ve güçleri bakımından hem de insanların kolay öldürülmesinin sebep olduğu, bir diğerini kolay öldürebilme gücünden dolayı, doğanın herkese adil ve insaflı davrandığını söyleyebiliriz. Bunun dışında yaşanan eşitsizlikler, Hobbes'a göre, doğanın sebep olduğu eşitsizlikler değil "medeni yasaların" sebep olduğu eşitsizliklerdir (Hobbes 2014b:26).

Herkesin eşit bir doğayla dünyaya gelmesinin, kişiler tarafından pek arzulanan bir durum olmadığı açıktır. Çünkü bütün insanlar daha fazla güçlü olmanın verdiği hazzı tatmak ve bu gücün sağlayacağı ayrıcalıklardan faydalanmak ister. Kişinin sahip olduğu güç "mutlu" bir yaşamın da anahtarıdır aynı zamanda. Yukarıda da bahsedildiği gibi güç, araçsal bir işleve sahiptir ve kişinin diğer amaçlarına ulaşmasında kolaylaştırıcı bir önemi vardır. Kişi ne kadar güçlüyse diğer insanlar üzerinde o kadar kolay baskı kurabilecek ve onları kendi egemenliği altına alabilecektir. İnsanlar için "diğerlerinden daha güçlü olmak" istenilen bir durum olsa da, doğa, mücadele etmesi için herkesi aynı oranda yeteneklerle donatmıştır. Bu durum, yani kişilerin benzer yeteneklere sahip olması, aynı anda elde etmek istedikleri şeylerde karşı karşıya gelmelerine neden olur. Birinin istediğini diğeri de isteyecektir. İnsanlar yapı bakımından eşit bir doğaya sahip olduklarından, aynı şeyleri amaç edinme konusunda da eşit bir doğaya sahiptirler. Bu amaç, yaşamını sürdürmek yani ölümden kaçınmak, kendisi için iyi olanı elde etmektir. "Bu, insana rengini veren doğanın bir getirisi ve insanın doğasına içkin olan doğal özelliktir" (Kulak 2017:210). Herkesin aynı şeyi amaç edindiği yerde güçler de eşitse "hiç kimse doğallıkla itildiği ereğe doğru çabalamaktan başkalarına eşit olmadığı zeminde vazgeçmez" (Copleston 1998a:40). Herkesin aynı şeyleri istemesi ve isteyen herkesin aynı yeteneklere sahip olması insanlar arasında

rekabetin oluşmasına neden olur. Rekabet sonucunda insanlar, birbirlerine şüpheyle bakmaya başlar, bu da insanlar arasında güvensizlik oluşturur. Hobbes, bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

> Eşitlikten güvensizlik doğar. Bu yetenek eşitliğinden, amaçlarımıza erişme umudunun eşitliği doğar. Bundan ötürü, iki kişi aynı anda sahip olamayacakları bir şeyi arzu ederse, birbirlerine düşman olurlar ve esas olarak varlığını korumak ve bazen de sadece zevk almak olan amaçları uğruna, birbirlerini yok etmeye veya egemenlik altına almaya çalışırlar. (Hobbes 2018a: 100)

İnsanlar, birbirlerinden korkmadığında ve başkasını alt edecek fırsatı bulduğunda, onların ekilir, biçilir, yapı kurulur yerlerine sahip olmak için hiç tereddüt etmeden saldırırlar. Eğer saldırmıyorlarsa bu onların karşı tarafa zarar vermelerine engel olan iyi bir doğaya sahip olmalarından dolayı değil, onlara saldırabilecek gücü ve cesareti bulamadıklarındandır. İnsanların birbirlerine güvenmemelerinin ve birbirlerinden korkmalarının sebebi, insan doğasının neden olduğu sorunlardır. Çünkü "doğa durumunda, aynı nedenden ötürü ve eşit şiddette olmasa da, her insanda bir zarar verme isteği vardır" (Hobbes 2104b:26).

Bu durum, insanların neden birbirlerinden korkmaları gerektiğinin cevabıdır. Hobbes bununla da yetinmez, insan doğasının yağmaya, şiddet kullanmaya ve diğerini yok etmeye meyilli olduğunu söyler (Hobbes 2018b:101). İnsan, doğal durumdayken kendi varlığını sürdürmek ve kendini güvende hissetmek için bir diğerinin tehlikesine karşı her zaman tetiktedir ve gerektiğinde şiddet kullanmaya hazırdır. Hobbes, bu konuda şunları söylemektedir: "İnsanlar doğal karakterleri gereği genel bir gücün korkusu tarafından sınırlandırılmadıkça birbirlerine güvenmezler ve birbirlerinden korkarlar" (Hobbes 2018b:11) Her insanın aynı doğaya sahip olması, yani kendi varlığını korumak için şiddete meyilli olması, sonu gelmez bir güvensizliğe neden olur. Bu da insanların, can ve mal güvenliklerini korumak için bir araya gelerek devlet denen aygıtı oluşturmalarına neden olacaktır. Çünkü insan ancak ve ancak güvenliğini sağlayacak bir yönetimin altında rahata ve huzura kavuşabilmektedir.

Buraya kadar belirtilenlerden de anlaşılabileceği gibi, Hobbes, insan doğası konusunda iyimser bir düşünceye sahip değildir. Ona göre, bir yere gittiğimizde dolaplarımızın çekmecelerini ve evimizin kapısını kilitlememiz, seyahatlerde yanımızda silah taşımamız, gittiğimiz yerlerde kalabalıktan uzak duramamamız gibi bütün bu davranışlarımızın altında yatan asıl neden insan doğası konusunda herkesin aynı

kötümser düşünceye sahip olmasıdır (Hobbes 2018a:102). Çünkü böylesi durumlarda temkinli davranmadığımızda onları cezalandıracak yasalar ve onlara karşı silah kullanma yetkisine sahip güvenlik güçleri olmasına rağmen, bize ve eşyalarımıza zarar verebilecek birçok insan olduğunu biliriz. Yasalar her ne kadar caydırıcı olsa da insanları bu davranışlara eğimli kılan bir doğaları olduğunun kabul edilmesi gerekir. İnsanların bu davranışlara eğilimli olması, herkesin herkese şüpheyle yaklaşmasına neden olacaktır. Bu yüzden Hobbes, sadece içinde bulunduğumuz toplumdaki kişilere, çalışanlarımıza değil çocuklarımıza bile güvenmediğimizi iddia etmektedir. Çünkü insan, kendi çıkarı söz konusu olduğunda her şeyi yapabilecek bir doğaya sahiptir.

Hobbes, "güvensizlik" durumunun kişiler arası ilişkilerle sınırlı kalmadığı, devletlerarası ilişkilere de yansıdığı görüşündedir (Hobbes 2918a: 102). Her ne kadar barış içinde yaşasalar da devletler, komşularını tehdit olarak görmekte ve buna uygun bir politika geliştirmektedirler. Sınırlarını, şehirlerini korumak için devasa surlar inşa etmeleri ve bu surları güvenlik noktalarıyla korumaları da bunu kanıtlamaktadır.

Hobbes'un insana yönelik bu değerlendirmeleri, (özellikle insanı bencil olarak tanımlaması) Richard Cumberland, Shaftesbury, Francis Hutcheson gibi çağdaşı olan İngiliz düşünürler tarafından eleştirilmiştir (Gökberk 2018:327). Hobbes, insanın toplumsal bir varlık olmadığını, yani insanda diğer insanlarla bir arada yaşamasına olanak sağlayan bir içgüdü olmadığını, insanların çıkarları için toplumla bir arada yaşadığını söyler. Bu düşünürler, insanın sadece kendi çıkarını gözeten bencil bir varlık olmadığını aynı zamanda diğer insanlarla bir arada yaşamasına olanak sağlayan, onlara kötülük yapmasını engelleyen özgeci, sempati, minnet, sevgi gibi duygulara da sahip olduğunu belirtirler. Bu duygular, insanların bir arada yaşamasını kolaylaştırmaktadır. Sözgelimi Cumberland'a göre "insanda ona türdeşlerini sevdiren, ona türdeşleriyle işbirliği yaptıran bir içgüdü vardır" (Gökberk 2018: 327). İnsanlar bu içgüdüyü akılla birleştirerek bir toplumda birlikte uyum içinde yaşama şansı bulurlar. Bu konuda Hobbes'a karşı çıkan bir diğer düşünür olan Shaftesbury de insanı sadece bencil bir varlık olarak tanımlamaz. Ona göre insan, aynı zamanda özgeci duygulara da sahiptir. İnsan aklı sayesinde bu iki duygu arasında bir denklik kurarak hem kendisini korur hem de toplum içinde diğer insanlarla uyumlu bir şekilde yaşar.

2.2.2. İnsan Doğası ve Kötülük

Hobbes'a göre, insanın doğasından kaynaklanan davranışları kötü olarak değerlendirilemez. Ona göre, yasalar olmadığında ya da yapılan yasalardan haberdar olunmadığında, insanların bu davranışlarından dolayı herhangi bir şekilde suçlanmaması ve günahkâr kabul edilmemesi gerekir. Çünkü Hobbes, insanların varlıklarını sürdürmek amacıyla her türlü yola başvurmasının kötü olarak adlandırılamayacağını düşünmektedir. "İnsanın istek ve duyguları kendi başlarına günah değildir'' (Hobbes2018a:102). İnsanların bu duygulara sahip olması ve eylemlerini bu duyguların belirlemesi doğal olandır. Aslanın, ceylan yavrusunu yemesini hiç kimse kötü bir davranış olarak kabul etmez ve kimse bundan dolayı aslanı suçlamaz çünkü herkes bilir ki aslanın böyle bir davranışta bulunması onun doğasına uygun hareket etmesinden dolayıdır. İnsanın durumu da bundan farklı değildir. Aynı şekilde istediği verilmediği için anne ve babasına karşı çıkan bir çocuğu da suçlamayız çünkü çocuk bu davranışta bulunurken bunun kötü bir davranış olduğunun farkında değildir, o doğasına uygun şekilde tepki vermiştir sadece. Ayrıca çocuk bu davranışın kötü olup olmadığını sorgulayabilecek yaşa ve akli yetilere henüz sahip değildir. Çocuk büyüyüp bir yetişkin olduğunda ve davranışlarının sorumluluğunu alabilecek akli yetiye sahip olduğunda, o zaman davranışlarını iyi ve kötü olarak adlandırırız. Yetişkin olup hâlâ kötü davranışta bulunan kişiler ise, uygun eğitimi alamamış akıl yoksunu kişiler ya da hala büyümemiş çocuklardır. Nasıl aslanın ya da akıl yeteneklerini kullanmayan bir çocuğun davranışlarını kötü olarak yorumlamıyorsak ve bundan dolayı onları suçlamıyorsak, doğada mücadele etmesi ve hayatta kalması için türlü eğilimlerle doğan insanları da kötü olarak suçlayamayız, çünkü insanlar doğuştan herhangi bir ahlaki eğitimle doğmuş değillerdir. Doğa onları nasıl yaratmışsa, onlar o şekilde davranacak, ona göre eylemde bulunacaklardır. İnsan ne zaman toplum halinde yaşarsa ve topluma uyum sağlaması için gerekli eğitimi alırsa, o zaman insan eylemelerini iyi ve kötü olarak değerlendirebiliriz.

2.2.3. Doğal Hak

Doğa durumunda "genel bir güç" ve ona bağlı olarak kanunlar olmadığında suç, suçlu, adalet ve adaletsizlik tanımları da olmaz. Yasanın olmadığı yerde malların gaspı, başkalarını zorla egemenlik altına alma ve cinayetler, herhangi bir yaptırıma tâbi olmaz.

Böyle bir durumda insanlar, kendi güvenliğini sağlamak, tehlikelerden kaçınmak için her şey üzerinde bir yetkiye sahip olur, çünkü doğa durumunda insan "en başta da doğal kötülüklerin en büyüğü olan ölümden, kaçınmak zorunda kalır; bu taşın, yere düşmesi kadar güçlü ve doğal bir zorunluluktur" (Hobbes 2014b:27). Bu yüzden insanın, yaşamını sürdürme çabası içerisinde yapacağı her şey, doğa tarafından insana hak olarak verilmiştir. Hobbes buna "doğal hak" adını verir ve *Leviathan*'da bu hakkı şu şekilde tanımlar:

> Yazarların genellikle *jus naturale* dedikleri DOĞAL HAK, kendi doğasını, yani kendi hayatını korumak için kendi gücünü dilediği gibi kullanmak ve, kendi muhakemesi ve aklı ile, bu amaca ulaşmaya yönelik en uygun yöntem olarak kabul ettiği her şeyi yapmak özgürlüğüdür (Hobbes 2018a:103).

Yukarıdaki alıntıda da belirttiği gibi doğal hak, aynı zamanda doğal özgürlükle yakından ilişkilidir, çünkü doğa durumunda gelebilecek her türlü tehlikeye karşı insanın kendisini koruması doğal hakken, bunu da istediği gibi ve istediği araçlarla yapması doğal özgürlüktür. O halde insan doğa durumdayken herhangi bir tehditle karşılaştığında tek gayesi, hayatta kalmak için her yolu denemek ve kendisi için iyi olana sahip olmaktır. Bunu da dilediği şekilde yapma özgürlüğüne sahiptir. Çünkü doğa durumunda insanı sınırlayan yapay engeller yoktur, ne bir yasa ne de herhangi bir etik ilke vardır, bunlar toplum halinde insanların bir arada yaşamak ve bu birlikteliği sürdürmek için ürettiği doğal olmayan engellerdir. Doğa durumunda insanın eylemlerini belirleyen tek şey doğa yasalarıdır. Doğa yasaları, insanın varlığını sürdürmesi için gerekli yasalardır. Bu nedenle, doğa yasaları, insanın özgürlüğünün önünde bir engel değildir. Hobbes'un "böylelikle vardığı nihai sonuç, özgürlüğün ya da tabii hakkın, dilediğimiz zaman arzu ettiğimiz her şeyi yapma hakkını kapsamak zorunda olduğudur" (Skinner 2018:57).

Doğal hakla ilişkilendirilen bir diğer kavram da akıldır. "İnsan sadece bir içgüdü varlığı değil, aynı zamanda akıllı bir varlıktır ve bu akıl, ona, kendisini koruma ve hayatını güvenceye alma amacına ulaşmada doğa halinde bulamadığı ve bulamayacağı birtakım yeni olanaklar sunar" (Özcan:207). Akıl, karşılaşılan herhangi bir durumda nasıl davranması gerektiği konusunda insana yol gösterir. İnsan, bu yeteneğini kullanarak kendisine ait olanı ve kendisi için iyi olanı korur ve muhafaza eder. İnsanın akla göre davranması ve eylemini akla dayandırması aynı zamanda bu eylemin doğal hakka uygun yapıldığını da gösterir. Yaşamında tehlikelerle karşılaşan insanın bu

tehlikelere karşı direnç göstermesi ve kendisini koruması, gerekli ve zorunlu olduğu kadar aynı zamanda akla uygun bir durumdur. Çünkü hiç kimse kişinin, kendisini öldürmeye gelen birine karşı kendi bedenini korumasının ve gerektiğinde karşısındaki kişiyi öldürmesinin akla uygun olmadığını söyleyemez. Bu, herkesin kolayca onay vereceği akılsal bir ilkedir ve kişinin doğal hakkıdır. Bu durumda "…hak kavramı ile kesin olarak kastedilen şey, insanın tüm doğal yetilerini doğal akla uygun bir şekilde kullanabilme özgürlüğüdür" (Hobbes 2014b:28). Doğa durumundaki özgürlüğün temel amacı, kişinin kendi yaşamını her türlü araçla korumasıdır. Hobbes, doğal özgürlük ve doğal hakla ilgili şu belirlemelerde bulunur:

> Her insan kendisi koruma hakkına sahiptir(…), bundan dolayı bu amaç için gerekli her yolu kullanma hakkına sahiptir(…). Gerekli araçlar, insanın kendisinin öyle olduğuna hükmettiği şeylerdir(…). Bundan dolayı koruması için gerekli olduğuna hükmettiği her şeyi yapmaya ve her şeye sahip olmaya hakkı vardır. Bunu gerçekten yapan kişinin kararında, ne yapılmışsa hak gereği yapılmıştır; bu bir haksızlık olsa bile hakka dayanarak yapılmıştır (Hobbes 2014b: 29)

Doğa durumunda herhangi bir politik güç ve onu temsil eden mahkemeler olmadığı için "doğa her insana her şey üzerinde bir hak vermiştir" (Hobbes 2014b: 28) böyle bir durumda insanlar, istediği gibi davranma, istediğine el koyma ve elde ettiğini istediği şekilde değerlendirme hakkına sahiptir. Her şey üzerinde hak sahibi olan insan, o an istediği şeyin onun için iyi olup olmadığına kendisi karar verir ve böyle bir durumda "kullanacağı araçların ve bulunma niyetinde olduğu edimlerin yaşamı ve uzuvların korunması için gerekli olup olmadığı konusunda herkes kendisinin yargıcıdır" (Hobbes 2014b: 28). Çünkü kendisini ilgilendiren bir olayda herkesin kendisi adına karar vermesi akla uygun olduğu için, bu, doğal bir şekilde onun hakkı olur. Hobbes, aynı zamanda doğal hakkı kişisel faydadan türetme çabası içine girer. Doğa durumunda haklı ve haksız ayrımları olmaz. Herkes kendisi için iyi olana yöneldiği için kim ne istediyse o şey doğal olarak onun hakkı olur, çünkü istediğimiz şey doğal olarak bizim için iyi ve faydalıdır (iyi olan şey yaşamını sürdürmek için gerekli olandır). Dolayısıyla bizim için iyi ve faydalı olan şey üzerinde de doğal bir hakka sahip oluruz. O halde "doğa durumunda hakkın tek ölçütü yarardır" (Hobbes 2014b: 29).

Herkesin bu haklara sahip olması ve herkesin bu hakları bir diğerine karşı kullanması, bu hakların kullanılmaz hale gelmesine neden olur. Birinin doğal hakka dayanarak istediği bir şeyi diğeri de aynı hakka dayanarak ister, birinin hakka dayanarak

kendi yaşamını korumak için diğerine saldırması karşı tarafın da aynı hakka dayanarak ona saldırmasına neden olur. Herkes aynı haklara dayanarak diğerlerini kendi egemenliği altına almaya çalışır ve mallarını gasp eder. Bu durum, sonu gelmez bir karmaşaya neden olur. Hobbes buna, savaş durumu der.

2.2.4. Savaş Durumu Olarak Doğal Durum

Hobbes, devletin kökenini açıklamak için insanların davranışlarını düzenleyen herhangi bir gücün olmadığı doğa durumunu tasvir eder. Doğa durumunda, herkesin varlığını sürdürmek için herhangi bir kısıt altında kalmadan gereken her yola başvurması savaşa yol açar. Bu savaş, herkesin herkese karşı savaşıdır. Hobbes, doğa durumundan, devletin yani korkulacak bir gücün olmadığı bir durum olarak bahseder. Doğa durumu, insanların korkulacak bir gücün gölgesi ve etkisi altında yaşamadığında neler yapabileceklerini ve hangi sıkıntıları yaşayacaklarını göstermek için kavramsallaştırdığı bir durumdur. Çünkü korkulacak bir güç ve onları cezalandıracak yasalar olmadığında, insanların hayvansal doğaları serbest kalacak, çoğu zaman kendini ve mülkünü korumak ve bazen de sırf zevk almak için birbirlerini öldüreceklerdir (Hobbes 2018a: 100).

Peki, savaş durumu nasıl ortaya çıkar? Bütün insanların eşit bir doğaya sahip olması insanlar arasında güvensizliğe neden olur. Gerçekten "doğal eşitlik evrensel savaş durumuna katkıda bulunur. İnsanların eşit şekilde korunmasızlığından çıkan sonuç, eşit ölçüde öldürücü olduklarıdır" (Martinich 2013: 166). Ancak bu durum, insanları birbirlerinden uzaklaştırmaya yetmez. Çünkü insanlar, doğal yaşamda birbirlerine güvenmeseler de birlikte yaşamak zorundadırlar. Diğer insanlardan tamamen soyutlanmış bir yaşam, kimsenin arzu edebileceği bir yaşam olamaz. İnsan grupları dışında bir yaşam, insan için ne güvenli ne de sürdürülebilir bir yaşam şeklidir: "Zira çocukların yaşayabilmek, yetişkinlerin iyi bir yaşam sürebilmek için başkalarının yardımına ihtiyacı vardır" (Hobbes 2014b: 25). Zaten insanlar başkalarından uzaklaşıp işbirliğini reddettiklerinde tek başlarına yaşamlarını sürdürmeleri, birçok işi tek başına yapmaları imkânsız hale gelir. Bunun için insan sürekli ittifaklar yapmak ve iş birliği içerisinde olmak zorundadır. Bu da ancak diğer insanlarla iç içe yaşamasıyla mümkündür. İşte, sürekli bir arada olan ve birbirleriyle temas halinde olan insanlar, bu süreç içerisinde diğer insanların kendileri için ne gibi tehditlere sahip olduğunu ölçüp

değerlendirebilecek bir beceriyi de kazanırlar. Bu süreçte birlikte yaşayan ve çoğu zaman birlikte hareket eden insanlar, benzer şeylere yönelik istek duyarlar. Birinin istediğini diğeri de ister, bu durum da güçleri eşit olan insanları karşı karşıya getirir. "Herkesin eşit olduğu bir toplumda insanların istekleri ve yetenekleri de aynıdır. İsteklerin aynı olması ve aynı anda aynı şeylere sahip olma isteği, insanlar arasında çelişkileri ve kavgaları da beraberinde getirir" (Yeşilçayır 2014: 68). Bu durumla birlikte insanlar birbirlerine karşı güvenlerini yitirirler. Güvensizlik, beraberinde yağma, itaate zorlama ve ölüm getirir. Bu, savaş durumudur. Eşit bir doğa beraberinde güvensizliğe neden olur ve "güvensizlikten savaş doğar" (Hobbes 2018a: 100).

Hobbes, insanları savaşmaya iten temel sebebin "güvensizlik" olduğunu söylese de bunun yanına "rekabet" ve "şan ve şeref" isteğini de ekler. Bu istekler insanların savaşmasına neden olan temel sebeplerdir.

> ...insan doğasında üç temel kavga nedeni buluyoruz. Birincisi, rekabet; ikincisi, güvensizlik; üçüncüsü de, şan ve şeref. Birincisi, insanları, kazanç için; ikincisi, güvenlik için; üçüncüsü ise, şan ve şöhret için mücadele etmeye iter. Birincisi, başka insanların kişiliklerine, karılarına, çocuklarına ve hayvanlarına egemen olmak için şiddet kullanır; ikincisi kendilerini korumak için; üçüncüsü ise, kendi kişiliklerine yönelik olarak doğrudan doğruya ve hısımları, arkadaşları, milletleri, meslekleri veya adları dolayımıyla, bir söz, bir gülümseme, farklı bir görüş veya başka bir aşağılama işareti gibi küçümsemelere karşı şiddet kullanır. (Hobbes 2018a:101)

İnsanların birbirlerine karşı şiddet kullanmalarına neden olan bu gerekçeler devletin olmadığı bir durumda meydana geldiği için, suçluları cezalandıracak bir güç de olmaz. Hukukun ve asayişin olmadığı bir ortamda yağma temel bir kazanç olur ve rutin hale gelir, bazen yağmadan çoğu zaman ise kendini korumaktan dolayı cinayetler çoğalır ve cezasız kalır. "Böylesi bir ortam içerisinde insanların isteklerini, arzuladıkları şekilde yerine getirebilmeleri pek olanaklı değildir" (Kulak 2017: 211). İnsanların bu ortamda gelen saldırılara karşı koymak için bireysel çabaları ve yetenekleri gereklidir. Bu, insanların elindeki tek güvencedir. "Zira her insan kendisi için iyi olanı arzulamak ve kötü olandan, en başta doğal kötülüklerin en büyüğü olan ölümden, kaçınmak zorunda kalır; bu, taşın yere düşmesi kadar güçlü ve doğal bir zorunluluktur" (Hobbes 2014b:27). Böyle bir savaş durumunda insanların eylemlerini sınırlandıran ahlaki değerlere de yer yoktur. İnsanlar, tamamen kendi kaynaklarına yönelerek hayatta kalma zorunluluğu içerisindedirler. Bu durumda iyi ve kötü, doğru ve yanlış ayrımı kişinin

yararı ile örtüşmek zorundadır. Kişinin yaşamını devam ettirmesini sağlayan şeyler iyi, ona zarar veren şeyler de kötüdür. "Adalet ve adaletsizlik" denilebilecek herhangi bir durum da olmaz. Çünkü bu kavramlar, ancak toplum halinde iken anlamı olan kavramlardır, insanın doğadan ya da kendi zihinsel yetilerinden çıkarabileceği kavramlar değildir. (Hobbes 2018a: 103). O halde böyle bir savaş durumunda insanın kendisine rehber edineceği hiçbir değer de olmaz.

Savaş durumu, aynı zamanda günlük hayatta yapılan birçok işin olamayacağı anlamına da gelmektedir. Büyük çabalar sonucu ekilen tarlaların ve beslenen hayvanların sürekli yağmalanması, insanların çalışma ve emek üretme azmini de kırar. Yağma ihtimali aynı zamanda insanların belirsizlikle baş başa kalmalarına neden olur, bu da insanların gelecekle ilgili umutlarını yitirmesi anlamına gelmektedir. Bir araya gelinemediği için iş birliği gerektiren işler de olmaz. Ticaret gibi deniz ve deniz yoluyla elde edilen ürünlerin temin edilmesinde de sorunlar olur. Zamanın hiçbir anlamı olmaz, vakit ayırdıkları sanatlar, düşüncelerini ve duygularını aktarmalarını sağlayan yazı, birçok alanda üretilen bilgi de olmaz.

Hobbes, mülkiyetin varlığını devletin varlığı ile ilişkilendirir. Hukukun ve onun güvencesi olan herhangi bir gücün olmadığı yerde "benim", "senin" denilebilecek bir mülkiyet kavramı da olmaz. Böyle bir ortamın getirdiği karmaşadan faydalanıp sahip olduklarına daha fazlasını ekleyenler olur ama bu sonsuza kadar onlara sahip olacağı anlamına gelmez. Kim ne elde ettiyse onu elinde tutabildiği kadar gücü olduğu sürece ona sahip olabilir. Kısacası, toplum halinde iken var olan şeyler, yani bir devletin sağladığı hiçbir imkân olmaz. Bu durum, insana sefaletten başka bir şey getirmez. "Hepsinden kötüsü, hep şiddetli ölüm korkusu ve tehlikesi vardır; ve insan hayatı yalnız, yoksul, kötü, vahşi ve kısa sürer" (Hobbes 2018a: 101).

Hobbes'a göre, doğa durumunda kalarak "sefil, yalnız ve vahşi" süren bu savaş durumundan kaçmak da söz konusu olamaz çünkü savaş durumu, insanların korkulacak bir güç olmadığında içine düşecekleri zorunlu bir durumdur. Yani devlet olmadığında içinde bulunduğumuz durum, savaşın kendisidir. Savaş durumunun var olması, insanların gerçekten birbirleriyle çarpışma ya da dövüşme eylemi içinde olmalarını gerektirmez (Ağaoğulları-Köker 2018: 199). Çünkü savaş durumu, insanların her an birbirleriyle mücadele etmeye hazır olduğu ve çarpışma eğilimin daima güçlü olduğu

bir durumdur. Hobbes, bu durumu, şiddetli bir fırtına olana dek geçen zamana benzetir. Şiddetli bir fırtına sadece o an oluşan bir fırtınadan ibaret değildir, onun öncesinde, fırtına olana kadar geçen bir zaman vardır, o süre içerisinde fırtınanın meydana gelmesine neden olan sıcaklık, basınç, rüzgâr gibi atmosfer olaylarının hepsi fırtına olacağını haber verir, fırtına eğilimini içerisinde taşırlar. "Savaşın doğası da çarpışma eyleminden ibaret olmayıp, tersine bir güvencenin bulunmadığı, çarpışmaya yönelik kesinleşmiş eğilimden oluşur" (Hobbes 2018: 101).

Doğa durumundaki savaşın galibi yoktur. Bu savaş, herkesin herkesle savaşı olduğundan ve günlük hayatın bir gerçeği olduğundan, günlük kazançlar elde edilse bile, bu kazançları uzun süre elde tutmak imkânsızdır çünkü bu savaş, eşit güçlerin savaşıdır. Elde edilen her şey daha güçlü olanların iştahını kabartır ve gücü elinde bulunduranlar saldırmak için pusuda bekler. Yapılan saldırı püskürtülse bile daha büyük bir saldırının olmayacağının hiçbir garantisi yoktur. Güç bakımından diğerlerinden sivrilip gücünün doruklarında olanların bile böyle bir ortamda uzun süre yaşamını sürdürmesi imkânsızdır.

> Savaşın insan ırkının veya tekil insanların korunması ile nasıl bir ebedi uyuşmazlık içinde olduğu kolayca görülebilir. Savaşan tarafların eşitliği yüzünden bir zaferle sonuçlanmayacak bir savaş, doğa gereği ebedidir; zira bizzat galip gelenler sürekli en güçlünün bile uzun yıllar yaşayabilmesinin bir mucize olarak görülmesi tehlikesinin tehdidi altındadır (Hobbes 2014b: 31).

Her şeyin belirsiz olduğu bir durumda tehlikelere karşı yapılan ittifaklar da ancak ortak çıkarlar devam ettiği sürece devam eder, çıkarlar bittiğinde ittifaklar da biter. Daha önce ortak hareket eden kişiler, pay edemedikleri herhangi bir şey için birbirlerine düşman olabilirler. Herkesin eşit yeteneklere ve birbirleri için tehlike oluşturan bir doğaya sahip olduğu bir ortamda, galibiyetler uzun ömürlü olmaz ve tehlikeler ancak belli bir süre savuşturulabilir. O halde böyle bir ortamda savaşın galibinden bahsetmek de pek mümkün değildir.

2.3. Toplum Sözleşmesi ve Barış

Bir önceki bölümde anlatılan sürekli savaş durumu, insanın varlığını sürdürmesinin önünde bir engel oluşturur. Bu yüzden daima sürdürülebilir bir durum değildir. Herkesin her şey üzerinde hakkı olduğu bu durum, kişinin her an ölüm tehlikesi içinde yaşamasına neden olur. Çünkü herkesin her şey üzerinde hakkı olması,

kişinin elindekinin diğer kişiler tarafından istenmesine neden olur ve bu durum da kişileri sürekli karşı karşıya getirir. Bu mücadeleyi elindeki gücü kullanarak kazanmak kısa vadede kişiyi mutlu edebilir ama savaş durumunun sürekli olması, kişilerin sahip olduğu gücün zaman içinde zayıflamasına ve tükenmesine neden olur. "Herkesin her şey üzerinde bu doğal hakkı devam ettiği sürece, ne kadar güçlü ve akıllı olursa olsun, hiç kimse, doğanın normalde insanların yaşamalarına izin verdiği sürenin sonuna kadar hayatta kalma güvencesine sahip olamaz" (Hobbes 2018a: 104). Bu, insanın yaşayacağı en temel sorundur. Bunun dışında doğa durumunda yaşanan başka sorunlar da vardır. İnsanların bir araya gelip istilacılara karşı büyük zorluklarla yaptıkları ittifaklar, herhangi bir hukuki temele dayanmadığı için çabucak bozulur ve ömürleri kısa olur. Herkes kendi iyisi için mücadele eder, hangi tarafta çıkarı fazlaysa hiç düşünmeden o tarafı seçer. İnsanlar bazen keyfî bazen de zorunlu olarak birbirlerini egemenlikleri altına alır. "Doğası gereği bencil olan ve yine doğası gereği kendini koruma içgüdüsüyle davranan insan, tam da bu nedenlerle başkalarıyla sürekli savaş halindedir. Bu sürekli durum, onlarda barış ve güven isteğini uyandırır ve güçlendirir" (Özlem 2017: 72). Bu sorunlar nedeniyle insanlar, bu durumdan kurtulmanın çarelerini ararlar. Çare, doğa yasalarına dayanan bir devletin kurulmasıdır.

2.3.1. Doğa Yasaları

Hobbes'a göre böyle bir durumdan kurtulmanın yolu aklımıza güvenip onun gösterdiği şekilde eylemde bulunmaktır çünkü savaş durumunun yaşanmasına neden şey insanın duygularıdır, insanı savaş durumundan kurtarıp barışa yönelten şey ise aklıdır. Ancak "tutkuların yalnızca savaşa götürmeleri ve usun ise barışa götürmesi diye bir şey söz konusu değildir. Kimi tutkular insanları barışa yöneltirler" (Copleston 1998a: 42). Akıl ise kendisini nasıl koruyacağı konusunda insana yol gösterir ve nerede ne şekilde davranacağı konusunda temel bazı kurallar sunar. Bu kurallar "kendi yararını, kendisi için en iyi olanı arayan her akıllı varlığın uyacağı kurallardır" (Özcan 2016: 207). Aklın bu temel kurallarına "doğa yasası" denir. Bu yasalar yani "doğa yasaları, doğa durumunda insanların riayet etmekte yükümlü oldukları yasalar olmaktan ziyade, bu durumdan çıkmak için uymaları gereken ussal ilkeler toplamıdır" (Zarakoğlu 2013: 211). Çünkü bunlar savaşın yıkıcı ve huzursuz eden sonuçlarından kurtulmak isteyen insanların, barışa ulaşmak için uyması gereken kurallardır. Hobbes *De Cive* adlı

kitabında bu yasaların tanımını şu şekilde yapar: "Doğa yasası yaşamında uzuvların mümkün olduğunca korunabilmesi için nelerin yapılması nelerin yapılmaması hakkındaki doğru aklın buyruklarıdır" (Hobbes 2014b: 34).

Demek ki savaş durumundan kurtulmak için çareler arayan insan, çareyi aklını kullanarak bulacaktır. Doğa yasalarına uymak (aklının gösterdiği şekilde eylemde bulunmak) kişileri huzursuz ve mutsuz eden savaş durumundan kurtaracak tek çaredir. Tehlike içinde yaşayan insan her şeyden önce kendi yaşamını olabildiğince sürdürmek ve bununla bağlantılı olarak kendisi için faydalı olana yönelmek zorundadır. Akıl, doğal olarak insana yaşamını sürdürmesi ve kendisini güvende hissetmesi için tehlikelerle dolu savaş durumundan kaçınmasını ve kendisi için güvenli olan barış durumuna geçmesini söyler. O halde, doğa yasaları aynı zamanda insanları savaştan kurtarıp barışa yönelten yasalardır. Hobbes'un bahsettiği birinci doğa yasası insanının barışı araması gerektiği ile ilgilidir:

> "Herkesin, onu elde etme umudu olduğu ölçüde, barışı sağlamak için çalışması gerektiği; onu sağlayamıyorsa, savaşın bütün yardım ve yararlarını araması ve kullanması gerektiği ilkesine ve ya aklın bu genel kuralına varılır. Bu kuralın ilk bölümü, birinci ve temel doğa yasasını içerir: barışı aramak ve izlemek. İkinci bölüm ise, doğal hakkın özetini verir: bütün yolları kullanarak kendimizi korumak (Hobbes 2014b: 104).

İnsanların yaşamını sürdürmesi için barışa yönelmesi en akıllıca yoldur, çünkü "her insan içgüdüsel olarak öz-sakınım ve güvenlik arar" (Copleston 1998: 43). Güvenlik, herkesin her şey üzerinde hakkı olduğu bir savaş durumunda değil, herkesin kendisini güvende hissettiği barış ortamında mümkün olur. O halde "yasalar doğallık ile yapaylık arasında bulundukları için, doğallıktan (doğa durumundan) yapaylığa (devlete) geçişin araçları işlevini görürler" (Ağaoğulları&Köker 2018: 209). Çünkü doğal savaş durumunun yıkıcılığı içerisinde yaşamından endişe duyan herkes, güçlü bir yapının egemenliğini kabul edip kendisi için yararlı olanı, yani yaşamını sürdürmeyi savaş durumuna tercih eder. Bu, birey için hem faydalıdır hem de akla uygundur. Böylece doğa yasaları devletin temelini oluşturur. Şunu da belirtmek gerekir ki, Hobbes'un buradaki amacı doğa yasalarıyla devletin oluşumunu mantıklı bir nedene dayandırmaktır, devletin tarihsel süreçte nasıl oluştuğunu açıklamak değil.

> Unutmayalım ki Hobbes'un amacı geçmişi açıklamak değil, toplum kavramının hangi kavramların mantıksal sonucu olduğunu bulmaktı. Çözüme dayalı süreklilik olmaksızın düşüncelerin ve çözümlerin birbirine bağlanması gerekir.

> Aksi halde doğal durum düşüncesinden toplum düşüncesine doğrudan bir geçiş olduğunu düşünmek mümkün değildir. Bu iki kavram arasında doğa yasaları düşüncesi koca bir boşluğu doldurur ve doğa yasalarının önemi de bundan kaynaklanır (Durkeheim 2012: 35)

İkinci doğa yasası, insanların kendi çıkarı için bazı haklarından vazgeçmesi ile ilgilidir. "Bir insan başkaları da aynı şekilde düşündüklerinde, barışı ve kendini korumayı istiyorsa, her şey üzerindeki bu hakkını bırakmalı ve başkalarına karşı ancak kendisine karşı onlara tanıyacağı kadar özgürlükle yetinmelidir" (Hobbes 2018a: 104). Barış, ancak herkesin aynı şekilde bu haklarından vazgeçmesi ile mümkündür. Herkes her şey üzerindeki hakkından vazgeçmediği sürece savaş durumu devam eder. Bu nedenle, herkes diğerleriyle birlikte bazı haklarından vazgeçmelidir. Birinin haklarından vazgeçtiği yerde diğerleri haklarından vazgeçmiyorsa barış tam anlamıyla gerçekleşmiş olmaz. Çünkü tek taraflı haklarından vazgeçen biri diğerleri tarafından "av" olarak görülür. Bu durum da hiç kimsenin çıkarına uygun değildir. Ayrıca haklarından vazgeçmek bütün haklarından vazgeçmek anlamına da gelmemelidir. Bir insanın bütün haklarından vazgeçmesi mümkün değildir. Bazı haklar vazgeçilmeyecek kadar önemlidir "ki bunlar varlığını koruma hakkı, açık havadan, sudan ve yaşamı için gerekli diğer şeylerden yararlanma hakkıdır" (Hobbes 2014b: 55). Bir insanın haklarından vazgeçmesinin amacı kendisi için faydalı olanı -kendini korumak ve yaşamını sürdürmek- tercih etmesidir. Eğer vazgeçtiği hak, onun yaşamı için tehlike oluşturuyorsa haklarından vazgeçmesi onun için faydalı değildir, yani akla uygun değildir. Sözgelimi herhangi bir saldırı karşısında insanın direnme hakkından vazgeçmesi, yaşamının sona ermesine neden olur. Bu durumdan bireyin herhangi bir fayda görmesi beklenemez.

Hobbes, *Leviathan*'da, toplam on dokuz tane doğa yasasından bahseder. Bu yasaların hepsi "barışı aramak" ve "kendini korumak" olan birinci doğa yasasından türetilmişlerdir. Bu doğa yasaları, savaş durumundan sakınmak isteyen insanların barış durumuna geçmesi ve barışın korunmasıyla ile ilgili kurallar bildirirler. Aynı zamanda insanlar için barışı sürdürmenin ve kendini korumanın yönergesini oluştururlar (Hobbes 2014b: 35). Ancak bu yasalar insanın koşulsuz şartsız uymaları gereken ve insanı bir şey yapmaya zorlayan ilkeler değildir, sadece insanı vicdanen zorlayabilirler. Hobbes, bu durumu şu şekilde açıklar: "Doğa yasaları *in foro interno* olarak; yani onların var

olması arzusu bakımından bağlayıcıdırlar: fakat *in foro externo* olarak; yani, uygulanmaları bakımından her zaman bağlayıcı değildirler" (Hobbes 2018a:124).

Hobbes, daha sonra bütün bu yasaları içine alan genel bir kural belirler. Bu kural bütün doğa yasalarının özetidir: "Kendine yapılmasını kabul etmeyeceğin bir şeyi başkasına yapma" (Hobbes 2018a: 123). Bu kural, aklı başında her insanın anlayabileceği ve hayatında kolayca uygulayabileceği şekilde basit ve temel bir ilkedir. Herkesin temel amacı, varlığını korumak ve sürdürmek olduğu için bu kural, herkes için geçerli ve kapsayıcıdır.

2.3.2. Toplumsal Sözleşme

Doğa yasaları, insanın kendisini güvende hissetmesini sağlayacak barış şartlarını oluşturmasını sağlar. Bu şartlar, herkesin her şey üzerinde hakkı olduğu bir durumda asla gerçekleşmez. Bu şartların oluşması, ikinci doğa yasasında bahsedildiği gibi, herkesin her şey üzerindeki hakkından vazgeçmesiyle mümkün olur. İnsanın haklarından vazgeçmesi zordur, hele doğa durumu içinde hayatta kalmak için mücadele eden ve bunun için her şey yapmaya ihtiyacı olan biri için. Ancak koşullar herkes için aynı olunca yani herkes her şey üzerinde hak sahibi olunca, birey, haklarının herhangi bir faydasını görmez, tam tersi bu haklar onun için tehlikeli hale gelir. Bu yüzden "insan güvenliği ile sahip olduğu haklar arasında bir seçim yapmak zorundadır. Hobbes'a göre, insanlar kendileri için daha iyi ve daha az zararlıyı seçtikleri için seçimleri birinci şık olacaktır" (Zarakolu 2013: 238). Onun için böyle bir durumda birey diğer insanlarla birlikte doğa yasalarının buyurduğu şekilde her şey üzerindeki hakkından vazgeçerek onun için daha faydalı olan barış durumuna geçmelidir. Aksi halde savaş durumu devam eder. Ancak haklarından vazgeçmek gelişigüzel şekilde değil, herkesin sadık olduğu bir sözleşmeyle mümkün olur. Bu sözleşme, Hobbes'un devletin temeline yerleştirdiği toplumsal sözleşmedir.

İlk önce insanı barışa yönelten yani toplumsal sözleşme yapmaya iten insan duygularından bahsetmek gerekir. Hobbes'a göre insanı barışa yönelten temel duygu ölüm korkusudur. Ölüm korkusunu "rahat bir hayat için gerekli şeyleri elde etme arzusu" ve "çalışarak onları elde etme umudu" takip eder (Hobbes, 2018a:103). Bunların içinde en önemlisi ölüm korkusudur. Ölüm korkusu, yatağında son nefesini vermeyi bekleyen insanın ölüm korkusu değil, doğal savaş durumunda her şeyi

yapmaya hakkı olan diğer insanlar tarafından öldürülme korkusudur. İnsan, bu korkusundan dolayı geleceğe umutla bakamaz, her an her şey yok olacak korkusuyla mutlu da olmaz. Gelecekten endişe duyan biri tarlasını ekemez, hayvanlarını otlatamaz, denizde balıkçılık yapamaz. Ancak bu korku, insana sorunlarla baş edebilmesini sağlayacak bir yol da sunar. Ölüm korkusu içinde yaşayan insan, bu korkunun nereden kaynaklandığını sorguladığında, bunun herkesin her şey üzerinde hakkı olduğu savaş durumundan kaynaklandığı sonucuna varacak ve bu durumdan çıkmanın yollarını arayacaktır (Zarakoğlu, 2013:68). Çünkü "korku, … ona aklı kullanmayı, neden-sonuç ilişkileri zinciri içinde rasyonel hesap yapmayı öğretir ve böylece onun, varlığını sürdürmesine ilişkin sorunlara çözüm bulmasını sağlar" (Ağaoğulları&Köker 2018: 207). Korku akılla birleşerek tehlike oluşturan savaş durumundan çıkması için insana güçlü bir gerekçe oluşturur. İnsan da aklının yardımıyla (doğa yasaları gereğince) diğer insanlarla bir araya gelip güvenliği için ortak bir sözleşme yapma yoluna gider. Toplumsal sözleşme, aklını kullanan insanın, ölüm korkusunu alt etmek için bulduğu çözüm yoludur.

Hobbes, *Leviathan*'da bu sözleşmenin nasıl yapılacağını ayrıntılı bir şekilde açıklar. Toplumsal sözleşme, doğa durumunda ve savaş durumunda olduğu gibi tarihsel bir duruma gönderme yapmaz. Toplumsal sözleşmeyle amaçlanan şey devletin ortaya çıkışına mantıksal bir gerekçe oluşturmaktır. Gerçek anlamda insanların bir araya gelip devleti oluşturmak için yaptıkları bir sözleşmeden bahsetmek pek mümkün değildir. Bu durum sadece Hobbes'un akıl yürütmesidir. Ernst Cassirer, Hobbes'un ve diğer toplumsal sözleşme kuramcılarının amaçladıkları şeyi şu şekilde açıklar:

> İnsanlık tarihinde devletin ilk kez ortaya çıktığı belirli bir an saptamayacağımız açıktır. Ama bu tarihsel bilgi eksikliği, devlet-sözleşmesi kuramcılarını ilgilendirmez. Onların sorunu tarihsel olmayıp analitik bir sorundur. "Köken" terimini kronolojik değil, mantıksal bir anlamda anlarlar. Aradıkları şey, bir başlangıç olmayıp devletin "ilkesi" yani varlık nedenidir (Cassirer 2005: 358).

Hobbes'a göre, bir sözleşmenin olabilmesi için ilk önce herkesin haklarından vazgeçmesi gerekir. İnsanlar kendilerini korumak için ya da başka nedenlerle diğer insanlara zarar verebilme hakkından vazgeçmediği sürece barışa ulaşılamaz. Barış, herkesin bu haklarından vazgeçmesiyle mümkündür. Barışı amaç edinen insanlar, haklarından diğer insanlarla birlikte eşit şekilde vazgeçerek bu amaçlarını gerçekleştirebilirler. Hobbes, bir hakkı bırakmanın ya da haktan vazgeçmenin ne

anlama geldiğini şöyle açıklar: "Bir insanın herhangi bir şey üzerindeki hakkını bırakması, başkalarının, o şey üzerindeki hakkının meyvelerinden yararlanmalarına engel olma özgürlüğünden vazgeçmesi demektir" (Hobbes 2018a:105). Eğer vazgeçilen hakkın kime gittiği bilinmiyor ise haktan feragat edilmiş olur, nereye gittiği biliniyor ise hak devredilmiş olur, eğer hak tanıdık birinin ondan faydalanması için veriliyor ve bunu yapan kişi kendi isteğiyle bir karşılık beklemeden yapıyorsa, hak bağışlanmış ya da hibe edilmiş olur. Hakkından vazgeçen kişi, hakkından vazgeçtiği için artık o hakkın ayrıcalıklarından faydalanmaz. Hakkı devrettiği kişi ve kurumların o haktan yararlanmalarına engel olamaz ve yaptığı bu sözleşmeye sadık kalmakla yükümlüdür, bu onun görevidir. Hakkını sözleşmeyle bırakıp daha sonra bu sözleşmeden cayarsa yaptığı bu işlem hukuk dışı, hukuka aykırı olur. Bu durum hukuka aykırı olduğu için de adaletsiz ve haksız bir durumdur. Hakkını devreden kişi bunu kendi iradesiyle yapmalı ve bir söz ve eylemle bunu karşı tarafa bildirmelidir.

> Bir insanın hakkını sadece ferağ etmesi veya devretmesi, o hakkı kabul eden kişiye, hakkını ferağ ettiğini veya devrettiğini gösteren, iradi ve yeterli bir işaretle veya işaretlerle yapılan bir bildirim veya açıklama ile olur. Bu işaretler, ya sadece sözler ya da sadece eylemler veya çoğu zaman olduğu gibi, hem sözler hem de eylemlerdir (Hobbes 2018a:105)

Hakların devredilmesinin amacı, insanın kendisi için faydalı olan bir durumu tercih etmesidir. O yüzden devredilen hak insana fayda sağlamalıdır. Bunun için sadece belli haklar devredilebilir durumdadır. İnsanın yaşamını sağlaması için gerekli olan hakların devredilmesi mümkün değildir. Çünkü bu haklar devredildiğinde insana fayda yerine zarar verirler. Yaşam hakkı devredilemeyecek haklardan biridir. "Aynı şey, yaralanmak, zincire vurulmak ve hapis edilmek için de söylenebilir" (Hobbes 2018a: 106).

Hakların devri bir sözleşmeyle olur. Ancak "sözleşme, aralarında eşitlik bulunan ya da birbirlerini eşit olarak gören insanlar tarafından yapılır" (Ağaoğulları-&Köker 2018: 211). Çünkü sözleşme ancak aynı şeyi amaç edinen, güçleri eşit, çıkarları örtüşen kişiler arasında yapılabilir. Dokuzuncu doğa yasası da bu konuyla ilgilidir. İnsanların kibre kapılmadan diğerlerini eşiti olarak görmesi gerektiğini söyler: "Herkes bir başkasını doğal olarak eşiti kabul etmelidir (Hobbes 2018a: 121). O yüzden doğal durumda diğerleri ile eşit konumda olan biri, bir sözleşmeye taraf olacaksa, kendisini eşiti olarak görmeyen biri ile sözleşme yapmaya yanaşmaz ve haklarını bırakmaya razı

olmaz. Aynı şekilde güçlü olan biri de kendisinden güç bakımından daha zayıf olan biri ile sözleşme yapmayı düşünmeyebilir. Ancak, daha önce de bahsedildiği gibi, doğa durumunda herkes eşittir. İnsanlar zihinsel yetenekleri ve bedensel güçleri bakımında eşit doğarlar. Bazıları bedenen ya da zihnen güçlü olabilir ancak bedensel ve zihinsel güçler konusunda da insanlar eksikliklerini telafi edecek bir donanımla doğarlar. Bedenen güçlü olan birine karşı güçlerini birleştirebilirler, zihinsel güce sahip olan birini bir kılıç darbesiyle öldürebilirler.

İnsanlar arasında eşitsizlik yaratan, daha çok toplum durumunda insanların yapmış oldukları yasalardır. Doğal durumda böyle bir durum söz konusu değildir. O halde doğal durumdan çıkmak isteniyorsa yani bir sözleşme yapılacaksa, herkes diğerlerini doğal durumda olduğu gibi eşiti olarak kabul etmek zorundadır. Hobbes'un yapmak istediği de budur. Doğanın insanı yarattığı gibi yani insanın yaratılışına uygun, daha doğrusu bu yaratılıştan (doğal eşitlikten) yola çıkarak bir sözleşme hazırlamak. İşte bu şekilde, herkesin diğerini öldürme gücüne sahip olması ve insanların bu konuda eşit olması düşüncesi "bir yandan tabii halin ne kadar tehlikeli bir hal olduğunu gösterirken, öte yandan tabi halden sivil hale geçişi sağlayacak sözleşmeye biçimsel tutarlılık kazandıracaktır" (Akal 2016a: 95).

İnsanların doğa yasalarına uyarak bir araya gelip yaptıkları sözleşmeler tek başlarına bir anlam ifade etmez. Bu sözleşmelere uyulmasını sağlayacak bir güç de gerekmektedir. Çünkü "kılıcın zoru olmadıkça ahitler sözlerden ibarettir ve insanı güvence altına almaya yetmez" (Hobbes2018a: 133). Herkesin eşit güçte olduğu ve dolayısıyla hiç kimsenin birbirine güvenmediği durumda, insanlar bir sözleşme yapsalar bile bu sözleşmelere sadık kalmazlar. Çünkü insanlar sözleşmeye ancak kendi çıkarları devam ettiği sürece uyarlar. İstediklerini elde edip sözleşmeden çekildiklerinde, sözleşmeye sadık kalmadıklarından dolayı herhangi bir yaptırımla karşılaşmazlar. Böylece, savaş durumu da devam eder. O halde böyle bir durumda sözleşmeye uymayanları, gerektiğinde zor kullanarak (cezalandırarak) sözleşmeye sadık kalmalarını sağlayan bir güç gerekmektedir. Ancak bu gücün sözleşmeye taraf olanlardan biri değil, üçüncü bir kişi olması gerekmektedir. Hiç kimse sözleşmeye taraf olan birine haklarını devrederek kendisini savunmasız bırakmak istemez. Herkes eşit şartlarda haklarından vazgeçerek kendi güvenliklerini sağlaması koşuluyla haklarını üçüncü bir güce, yani egemene devrederek kendisini egemene "uyruk" yapar. Egemen, elindeki kılıç ve ceza

tehdidi ile insanların yaptıkları sözleşmeye sadık kalmasını sağlar. Bu şekilde insanlar, ortak bir kararla egemen gücü meydana getirirler ve savaş durumundan kurtulma şansını yakalamış olurlar. Hobbes, bu gücün doğuşunu şöyle açıklar:

> Herkes herkese, senin de hakkını ona bırakman ve onu bütün eylemlerinde aynı şekilde yetkili kılman şartıyla, kendimi yönetme hakkını bu kişiye ve ya heyete bırakıyorum demişçesine, herkesin herkesle yaptığı bir ahit yoluyla, hepsinin bir ve aynı kişilikte gerçekten birleşmeleridir. Bu yapıldığında, tek bir kişilik halinde birleşmiş olan topluluk, bir DEVLET, Latince CIVITAS, olarak adlandırılır. İşte o EJDERHA-nın veya, daha saygılı konuşursak, ölümsüz tanrının altında, barış ve savunmamızı borçlu olduğumuz, o ölümlü tanrının doğuşu böyle olur (Hobbes 2018a: 136)

Egemen bir gücün ortaya çıkmasını sağlayan bu sözleşme egemenin kendisi ile yapılmaz. Egemen yani "Leviathan" bu sözleşmeye taraf değildir. Çünkü sözleşme denilen şey karşılıklı hak devridir (Hobbes2018a: 106). Egemen güç, diğer insanlar gibi hak devreden değil, hak devredilen kişi olmak zorundadır. Çünkü egemen, kendi hakkından ve gücünden vazgeçmez, aksine diğerlerinin haklarını ve güçlerini kendinde toplar. Hobbes'un sözleşmeye egemeni taraf yapmaması, sözleşmeyi egemenin dışındaki insanların kendi aralarında yaptıkları bir güvenlik anlaşması olarak alması, yaratmak istediği egemen gücü anlamak bakımından önemlidir. "Onun görüşünde, yetkinin egemenin kişisinde özekselleştirilmesi yoluyladır ki onun özellikle korktuğu kötülükten, eş deyişle iç savaştan kaçınmak olanaklı olacaktır" (Copleston 1991b: 46). Ayrıca egemen olan diğerleri ile eşit konumda değildir çünkü herkesin hak ve güçlerini devrettiği kişi mutlak bir güce ulaşır ve diğerlerinin ulaşamayacağı bir konuma yükselir. Sözleşmeye taraf olanların yapmak istedikleri de budur. Hak devredilen kişi ancak üstün bir güce sahip olduğunda bu gücü kullanarak adaleti, güvenliği ve barışı sağlayabilir. Savaş durumunun ortaya çıkmasının sebebi herkesin eşit güçte ve yetenekte olması olduğundan, toplumsal sözleşme ile herkes haklarını Leviathan'a devrettiğinde savaşın kaynağı olan doğal eşitlik hali de ortadan kalkacaktır. Bu bağlamda, insanların kendi rızalarıyla yarattığı, devletin yurttaşlardan fazla güce ve yetkiye sahip olduğu yapay eşitsizlik durumu barışın olanağı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Egemen ile vatandaşlar arasındaki eşitsizlik durumu güvenliğin teminatıdır. Çünkü egemen güçlü olduğu sürece güvenlik sağlanır, insanlar savaş durumundan sakınmış olur. Sözleşmeye taraf olan herkesin kendi güçlerini tek bir kişide toplaması

ve bu gücün, topluluğun -ki insanlar toplumsal sözleşmeyle toplum haline gelirler- faydası için kullanılması egemenin güç üzerinden tanımlanmasını sağlar. "Gerçekten vazgeçilen yalnızca doğal hak, yani güç kullanma hakkı olduğundan, ortaya çıkan Leviathan güç kullanma tekelidir" (Ağaoğulları&Köker 2018: 212). Dolayısıyla doğa durumunda dağınık halde olan ve herkes için tehlike oluşturan güçler, egemenin yaratılmasıyla tek ve etkin bir güce dönüşür. Bu güç de, bütün gücünü kullanarak insanların arzuladığı daimi barışı olanaklı kılacak yöntemler geliştirir.

2.3.3. Egemen Güç

Doğal durumun yalnız, yoksul, kötü ve vahşi durumuna karşı "… aklın kılavuzluğunda ve korkunun güdümünde hareket eden insanlar, can güvenliklerini sağlayacak ve güçlerini kolektif huzur ve savunma yararına uygulayacak egemen bir güç lehine kendi özel kuvvet kullanma haklarından feragat etmeye razı olurlar" (Sahlins 2012: 21). İnsanların haklarından vazgeçmesi ve bu hakları birbirlerine değil de üçüncü bir kişiye devretmesi, Hobbes'un "Büyük Ejderha" dediği egemenin ortaya çıkmasını sağlar. O halde Hobbes'a göre, barışı olanaklı kılan ve uyruklara güvenli ve huzurlu bir yaşam vaat eden "egemen güç" ilahi bir kimlik taşımaz, aksine tamamen bir insan yaratısıdır. Yani yapay bir insandır. İnsanlar bir araya gelip egemeni yani devleti yaratırken örnek aldıkları kişi ise tanrının kendisidir. Bütün canlılar Tanrı tarafından yaratılmıştır. Bunu gören insan, Tanrı'ya öykünüp onu taklit ederek, onun dünyayı ve doğayı yarattığı gibi egemen gücü ve devleti (*Commonwealth*) yaratır. Devleti yaratırken en başta canlı olarak kendi canlılığından yani kendi organlarının çalışma düzeninden yola çıkar. İnsanın organları, kendi işlevlerine göre hareket edip aynı zamanda diğer organlarla bir düzen içinde çalışarak insan denen canlılığı meydana getirir. Bu çalışma sisteminde her bir parça canlılığın meydan gelmesi için önemli bir görev yapar. Bu, insanın bir bütün olarak hayatta kalması ve işlerini görmesi için zorunludur. Aynı şekilde, organlardan herhangi birinin görevini aksatması ya da organda herhangi bir hasarın meydana gelmesi, vücudun düzenin bozulmasına neden olur. Bu da insanın hastalanmasına, tedavi edilmezse ölmesine neden olur. Kendi vücudunun çalışma bilgisine sahip olan insan, bu bilgisini kullanarak devlet denen yapıyı yaratır. Bu durumda devlet, insanın kendisi ise, kurumları da iç organlarıdır. Devletin ayakta durması için bu organların yani kurumların uyum içinde çalışması

gerekir. Bu şekilde Hobbes, "güvenlik isteğine dayalı sosyal sözleşmeyle, tabii hukuk ve Tanrı'yla bağlantısı kesilmiş, soyut, yapay, bir devlet modeli oluşturur" (Akal 2016a: 97).

Demek ki insan, amaçladığı huzurlu ve mutlu bir yaşamı doğa durumunda elde edemeyeceğini anlayınca doğal olandan umudunu kesip aklının da yardımıyla doğal olanın karşısına yapaylığı koyar ve bu şekilde amaçladığı barışa ve huzura kavuşma şansını yakalar. Bu amaçla yarattığı egemene de büyük sorumluluklar yükler. Ancak egemen olanın bu sorumluluğu yerine getirebilmesi için bazı haklara sahip olması gerekir. Hobbes, *Leviathan*'ın 17. bölümünde bu hakların neler olduğunu açıklar. İlk olarak hiç kimse, yaptığı sözleşme sonucu haklarını devrettiği kişiye (egemene) karşı gelme, onun rızası olmadan sözleşmeden ayrılma, kendi egemeni dışında başka bir egemene kendisini uyruk yapma, ya da sözleşmeyle egemene devrettikleri hakları başka bir egemene devretme haklarına sahip değildir. Çünkü uyruklar yaptığı sözleşmeye sadık kalmakla yükümlüdürler. Dolayısıyla bu davranışlardan herhangi birini gerçekleştirmek adaletsiz bir durum olarak kabul edilir. Ayrıca "herkes egemenliği kendilerini temsil eden o kişiye verdiğinden, onu alaşağı ederlerse, onun olanı ondan almış olurlar ve bu da yine adaletsizliktir" (Hobbes, 2017a: 138). Adaletsiz olarak kabul edilen bu durumlar karşısında egemen ceza verme hakkına sahip olur. Bu durum uyrukların sözleşmede belirtilen şekilde kendi sorumluluklarını yerine getirmediği şeklinde kabul görür. Sözleşme yaparak kendisini bir sorumluluk altına sokan uyruk, bu sorumluluğu yerine getirmediğinde egemen tarafından cezalandırılmayı kabul etmiş olur.

Egemen, yaptığı işlerden dolayı uyruklar tarafından eleştirilemez. Çünkü egemeni yaratan uyruklar, kendilerinin egemene verdiği hakları kullanıyor diye egemeni eleştiremezler. Egemenin amacı uyrukların güvenliğini sağlamaktır. Sözleşme yoluyla bir egemende birleşen uyrukların, egemene herhangi bir eleştiri yöneltmesi, kendilerine yapılmış bir eleştiri anlamına gelir. Bu da haksız ve adaletsiz bir durum olarak kabul görür. Egemen, uyruklar tarafından eleştirilemediği gibi uyruklar tarafından cezalandırılamaz da. Bu durum, egemen olanın çıkarlarına uymadığı gibi egemenin eylemlerinin sebebi olan uyrukların çıkarına da uygun değildir. Egemeni yaratan ve ona kimi hak ve özgürlükler veren uyrukların, egemenin eylemlerinden dolayı onu eleştirmesi ve cezalandırması düşünülemez.

Egemenin amacı, topluma huzurlu ve güvenli bir yaşam sunmaktır. Yani en başta belirtilen vaadi gerçekleştirmektir. Dolayısıyla toplumsal barışı ve uyrukların güvenliğini korumak için nelerin yapılması gerektiği konusunda tek yetkili kişi egemenin kendisidir. Hobbes, egemenin bu hakkını şu şekilde ifade eder:

> Bu kuruluşun amacı, bütün herkesin barışı ve savunulması olduğu ve bu amaca ulaşmaya hakkı olanın ona ulaşmaya yarayan araçları kullanmaya da hakkı olduğu için; hem barış ve savunma araçları hem de barış ve savunma önündeki engeller ve sorunlar hakkında karar vermek hakkı ve hem, önceden, yurt içinde uyumsuzluğu ve yurt dışında düşmanlığı önlemek suretiyle barış ve güvenliğin korunması için; hem de, barış ve güvenlik kaybolduğu vakit, bunların yeniden tesis edilmesi için yapılmasını gerekli göreceği her şeyi yapma hakkı, egemenliğin elinde bulunduran kişiye veya heyete aittir (Hobbes 2017a: 140).

Egemen, barış için gerekli araçları istediği gibi kullanma hakkına sahip olduğu gibi, toplum içinde oluşabilecek adaletsizlikleri yani toplumsal barışa zarar verebilecek eylemleri önlemek için kurallar koyma (yasama) hakkına da sahiptir. Hatta bu konuda tek yetkili kişidir. Aynı şekilde bu yasalara uyulmadığında yani toplumda adaletsizlikler ve haksızlıklar olduğunda, bu anlaşmazlıkları çözüme kavuşturacak yargılama hakkı da egemene aittir. Çünkü "toplumsal veya doğal hukukla veya olgularla ilgili olarak ortaya çıkabilecek bütün anlaşmazlıkları dinleyip çözüme bağlama hakkı da, egemenliğin bir parçasıdır" (Hobbes 2017a: 142). Egemen, bu hakkını kullanmadığında uyruklar birbirlerine karşı savunmasız kalır ve herkes kendi imkânları ile hakkı olanı elde etmeye çalışır. Yani savaş durumu devam eder. Yurttaşlarının can ve mal güvenliğini koruyamayan, adaletsizlikleri çözemeyen egemen ya da devlet kendisine verilen sorumluluğu yerine getirmemiş olur.

Toplum yararına olacak şekilde hareket eden egemen, barış ve savaş kararlarında da tek yetkili kişidir. Egemen, uyruklarının yararına olduğunu düşündüğünde savaş kararı alıp bu kararını hayata geçirme hakkına sahiptir. Savaş için gerek olan araçları temin etme, ordu için asker toplama, savaşın maliyeti için ya da ordunun ihtiyaçları için vergi toplama hakkına sahiptir. Aynı şekilde savaş esnasında orduya komutanlık ederek bütün askeri gücün tek elde toplanmasını sağlama yetkisi de egemenliğin bir parçasıdır. Çünkü "bu haklar, ancak itaat etmeyenleri cezalandırabilme gücüne sahip olanların elinde bir anlam ifade edebilir" (Cevizci 2016b: 136). Bunların dışında, devlete yararlılık yapanlara hizmetlerini özendirmek için ödüller verme, aksi durumda hareket edenlere küçük düşürücü cezalar verme, kamusal alanda ve özel yaşamda birbirlerine

hitap eden insanların kullanacağı soyluluk unvanları ve saygı işaretlerini belirleme, para basma, vergi toplama hakkı da egemene aittir.

Sonuç olarak, sözleşme egemenle yapılmadığı için egemenin herhangi bir eylemi sözleşmeye aykırı değildir. Bu durum da, egemene geniş bir yetki alanı açar. Yasama yetkisini elinde bulunduran egemen, bu yasaların uygulanması için her türlü kuvveti kullanabilir. Onu engelleyen herhangi bir yasa olduğunu düşünürse, o yasayı değiştirip istediği şekilde yasalar çıkartabilir. Çünkü "egemenin sözü Yasa'dır ve bu yüzden o Yasa'nın üstündedir" (Akal 2016a: 97). Yasalar tek başlarına etkili olmadıkları için egemenin elinde aynı zamanda uyruklara korku salmak için cezalandırma yetkisi de olmak zorundadır. Bu yüzden yasama gücünü elinde bulunduran egemen aynı zamanda uyruklara korku salan kılıcın gücünü de elinde bulundurmak zorundadır. Bütün bu söylenenlerden anlaşılabileceği gibi, Hobbes'un egemeni, vaat ettiği barışı olanaklı kılmak için sınırsız yetkiyle donatılmış, bütün güçleri (yasama, yürütme, yargı) elinde bulunduran ve yaptığı hiçbir eylemden dolayı cezalandırılma korkusu olmayan "mutlak" bir iktidara sahiptir.

Egemeni, hak ve sorumlukları çerçevesinde tanımlayan Hobbes, uyruklar için de aynı şeyi yapar. Doğa durumunda sınırsız bir özgürlüğe sahip olan insanlar, toplumsal sözleşme ile haklarından vazgeçerek devlet durumuna (toplum durumuna) geçerler. Bu sözleşmeyle bir egemen yaratarak kendilerini bu egemene uyruk (yurttaş) yaparlar. Devletin varlığı ile yurttaş olan uyruklar kendi aralarında yaptıkları toplumsal sözleşme ile hakların büyük bir kısmını egemene devrederek ona mutlak anlamda itaat etmeyi kabul ederler. Bu şekilde "sözleşmeye taraf olan bireyler korunmayı itaatle mübadele ederler" (Cevizci 2016b: 135). Çünkü egemen onlara güvenlik içinde tarlalarını ekme, hayvanlarını otlatma, denizcilik ve ticaret yapma, evlenip çocuk sahibi olma taahhüdünde bulunmuştur. Onlar artık güvenliği sorun etmeden oluşturdukları "Büyük Ejderha"nın gölgesinde huzurlu yaşamlarını sürdürürler.

En büyük sorumluluğu yarattığı egemene mutlak şekilde itaat etmek olan uyruklar, belirli hak ve özgürlüklere de sahiptirler. İnsanlar yaptıkları hiçbir sözleşme ile kendini savunma hakkını başkalarına devredemezler. Zaten böyle bir hakkı kişilere tanımayan sözleşmenin en başından beri hiçbir hükmü yoktur. Çünkü insanın varlığını sürdürmek için kendini savunma hakkından vazgeçmesi akla yatkın değildir. Akla

yatkın olmadığı için sözleşmeye de aykırıdır. İnsan, kendisini savunma hakkına sahip olduğu gibi kendi vücut bütünlüğüne zarar verebilecek ya da yaşamını olumsuz etkileyecek davranışlardan kaçınma hakkına da sahiptir. İstekleri ve davranışlarıyla insana zarar veren egemenin kendisi bile olsa, yurttaşların bu konuda egemene direnme, itaatsizlik etme hakkı vardır:

> Egemen, adalete uygun olarak mahkûm edilmiş bile olsa bir kimseye, kendisini öldürmesini, yaralamasını veya sakatlamasını; veya ona saldıranlara direnememesini; veya gıda, hava, ilaç, veya onsuz yaşaması mümkün olmayan başka bir şeyi kullanmaktan kaçınmayı emrederse; o kimse, itaat etmeme özgürlüğüne sahiptir (Hobbes 2017a: 168).

Uyruklar, egemenin kendisi veya güçleri tarafından "af güvencesi" olmadan herhangi bir suçu itirafa zorlanamaz. Rızası dışında orduya katılan askerler eğer savaş esnasında ürkeklik gösterip savaş meydanından kaçarlarsa bu bile bir ceza almasını gerekli kılmaz. Çünkü "çarpışmadan kaçınmak adaletsizlik değil, korkaklıktır" (Hobbes 2017a: 169). O halde insanlar belli nedenlerle de olsa savaşmamayı tercih edebilirler. Bu, onların itaatsizlik yaptıkları anlamına gelmemeli, yapılarının buna uygun olmadığı düşünülmelidir. Hobbes'a göre egemene isyan etmekten dolayı ölüm cezası alan bir topluluk, cezanın uygulanmasına karşı direnme hakkına sahiptir. Yaptıkları eylem sözleşmeye aykırı olsa bile –Hobbes bunu adaletsiz bir durum olarak kabul eder- insanlar hayatta kalmak için direnme hakkına sahiptirler ve bu adaletsiz bir durum değildir.

Sonuç olarak Hobbes, toplumsal barışı koruyan egemenin mutlak bir güce sahip olması gerektiğini savunur. Ancak her şeyi yapma hakkına sahip olan bir güç, insan doğasının sebep olduğu savaşı önleyebilir ve barışı olanaklı kılabilir. İnsanlar, bu amaçla birbirlerine olan güvensizliğin sebep olduğu korkudan kurtulmak için, güçlü bir iktidarı yaratmış olurlar. Haklarının ve özgürlüklerinin büyük bir kısmından da vazgeçerler. Mutlak bir iktidarın yönetimi altında, özgürlüklerinden ve haklarından yoksun olan insanlar, güvenliklerini sağlayan iktidarı eleştirme hakkına sahip değildir. Onlar, sadece barış ve güvenlik içinde yaşayan, haklardan ve özgürlüklerden yoksun bir topluluğa dönüşürler.

BÖLÜM 3. J.J. ROUSSEAU'NUN İNSAN DOĞASI GÖRÜŞÜ VE DOĞAL DURUM OLARAK BARIŞ

Rousseau, yaşadığı dönemin önemli eleştirmenlerinden biridir. *Toplum Sözleşmesi* kitabının girişinde, "İnsan özgür doğar ama her yerde zincire vurulmuştur" der. Rousseau'ya göre, uygar insan, bütün özgürlüklerini yitirmiş, gerçekte ihtiyacı olmayan şeyleri zorunlu ihtiyaçlarıymış gibi görmeye başlamış ve kendi doğasından uzaklaşmış bir köledir. O dönemde, sanatta, bilimde ve diğer düşünce alanlarında meydana gelen değişimler büyük bir heyecan yaratırken, Rousseau (2016a), bu gelişmelerin sonuçlarını eleştirir. O, "Birinci Söylev"de[3] sanat ve bilimlerin insanı özgürleştirmek yerine yozlaştırdığı, köleleştirdiği fikri üzerinde durur. Rousseau'nun bu görüşünün kaynağı şüphesiz onun insan anlayışında temellerini bulur. Bu nedenle, Rousseau'nun uygarlıkla ilgili eleştirilerini anlamak için, öncelikle insan doğası ile ilgili düşüncelerini ele almak gerekir.

Rousseau, "İkinci Söylev"in[4] önsözünde, neden insanların bir kısmının köle, diğer kısmının efendi konumunda olduğunu sorgularken ilk başta insanla ilgili soruların -ki bu sorular ona göre felsefenin en çetin sorularıdır- cevaplanması gerektiği üzerinde durur. Çünkü "insanların sahip oldukları bilgiler içinde en fazla yararlı ve en az ilerlemiş olanı, insan hakkındaki bilgi gibi duruyor" (Rousseau 2018c: 79). İnsanla ilgili yeteri kadar bilgi sahibi olunursa insanların arasındaki eşitsizliğin kaynağı da ortaya konulabilir.

Rousseau, insanı, doğal insan (ya da diğer adıyla yabani insan) ve uygar insan (toplumsal insan) diye ikiye ayırır. Böyle bir ayrımın sebebi, Rousseau'ya göre, insanın kendi özünden yani kendi doğasından uzaklaşmasıdır. İnsan, kendi doğasından öylesine uzaklaşmıştır ki, kendi yapısına yeni "ekler" getirmiş, doğasında olmayan birçok farklı özellik edinerek artık ilk insandan farklı olarak tanınmayacak bir hale gelmiştir. Bu değişimler, insanın gerçek ve değişmez doğasına ulaşmayı engellemiş ve insanla ilgili yanlış yargıların doğmasına neden olmuştur.

> O, zamanın, denizin ve fırtınaların biçimsizleştirdiği ve artık bir Tanrı'dan çok yırtıcı bir hayvana benzettiği Glaucus'un heykeli gibidir. Artık onda belirli ve değişmez ilkelerle hareket eden bir varlık yerine, Yaradan'ın damgasını vurduğu

[3] *Bilimler ve Sanat Üstüne Söylev* olarak adlandırılmıştır.
[4] *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* olarak adlandırılmıştır.

> o göksel ve görkemli sadelik yerine, ancak düşündüğünü sanan tutku ile sayıklama halindeki anlık arasında bulunan çirkin çelişme vardır (Rousseau 2018c: 80).

Rousseau'ya göre, bilim, sanat, teknik gibi alanlardaki ilerlemeler, insanın doğasının tanımlanmasını iyice güçleştirmektedir çünkü insanın uygarlaşması, doğal halinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Bu da insanı sürekli farklı şekilde tanımlama ihtiyacı doğurmuştur. İnsan değiştikçe insanla ilgili tanımlar çoğalmış, bu tanımlar çoğaldıkça insanla ilgili o ilk bilgiye (insanın belirli ve değişmez doğasına) ulaşma çabası da yok olmuştur. Demek ki Rousseau, Hobbes'tan farklı olarak insan doğasının değiştiğini söylemektedir. Hobbes, insanın bencil ve şiddete meyilli bir doğaya sahip olduğunu vurgularken, bunun doğa durumunda da devlet durumunda da aynı olduğu düşüncesine sahiptir. Doğal durumdaki insanın doğası, toplumsal duruma geçerken egemen gücün korkusuyla baskılanmaktadır. O, aslında her zaman aynı ve değişmez bir doğaya sahiptir. Rousseau için ise durum farklıdır. İnsan, doğal haldeyken farklı bir doğaya, toplumsal haldeyken farklı bir doğaya sahiptir. Siller, Rousseau'nun insanın değişen doğası ve bunun siyaset felsefesi açısından önemi ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapar:

> Rousseau'ya göre, doğal ve uygar insanın özellikleri tümüyle farklıdır. Doğal insan özgürlüğüne düşkündür; kendisiyle ilişkisinin temeli kendini sevmesi, başkalarıyla olan sınırlı ilişkilerinin temeli ise merhamet duygusudur. Uygar insan ise güvenlik uğruna özgürlüğünü feda eder: kendisiyle ilişkisini bencillik ve kibir duyguları, başlarıyla ilişkisini ise kıskançlık belirler. İnsan doğasının tarihsel ve toplumsal olarak değiştiği tezi Rousseau'nun politik kurama en önemli katkılarından biridir (Siller 2016: 61).

İnsanının bu şekilde doğasının zaman içinde değiştiğini düşünen Rousseau, ilkel insanın yani doğal insanın nasıl göründüğünü anlamaya çalışır. Çünkü insanın ilk haline gidilirse onunla ilgili daha doğru yargılar oluşturulabilir. Uygar insanla arasındaki farklılıklar ortaya çıkar, uygar insanın yaşadığı problemlerin kökenine inilir ve böylece, bu problemlere basit, geçici çözümler değil, daha köklü çözümler geliştirilebilir. Çünkü uygar insanın yaşamındaki problemlere çözüm üretilirken "havayı temizlemekle, bütün eski malzemeyi kaldırmak" gerekli olduğu halde, bunlardan sorumlu kişiler "durmadan onarmalar, düzeltmeler" yapıyordu. O halde insanla ilgili gerçek bilgiye ulaşmak ve buradan yola çıkarak daha köklü değişimler yapılmak isteniyorsa insanın ilk haline bakılması, bunun için de Hobbes'un yaptığı gibi doğa durumuna gidilmesi gerekmektedir.

3.1. Doğa Durumu ve Doğal Barış

Rousseau'nun doğal durumla amaçladığı şey "doğal olan ile yapay olanı" birbirinden ayırmaktır. Çünkü yukarıda da bahsedildiği gibi, insan geçirdiği uzun değişimler sonucu artık ilk zamanki halinden uzaklaşmıştır. Bu yüzden insanı tanımlarken kullandığımız özelliklerin onun gerçek özelliği olup olmadığı iyice anlaşılmaz olmuştur. Doğa durumuyla insanın ilk haline gidilir, onun hakkında gerçekçi yargılar oluşturulmaya çalışılır. Ancak bu çok zor ve zahmetli bir iştir. "Belki hiç var olmamış olan ama yine de şimdiki durumumuzu doğru yargılamak için hakkında doğru kavramalara sahip olmamız gerekli olan bir durumu tanımak hafifi bir girişim değildir" (Rousseau 2018c: 81). Çünkü doğa durumuyla ilgili yapılacak incelemeler (deneyler) için yeterli araç ve ciddi bir muhakeme yeteneği gerekmektedir. Ne "büyük filozoflar" ne de "güçlü hükümdarlar" böyle bir deneyi yönetecek bilgi ve donanıma sahiptir. Bu yüzden doğa durumuyla ilgili yapılacak inceleme, deneysel bir inceleme değildir. Zaten "Karşılaştırmalı anatomi henüz çok az ilerlemiş, doğa bilginlerinin gözlemleri henüz şüphelidir; bu yüzden bu gibi temeller üzerinde sağlam bir düşünce düzeninin esası kurulamaz"(Rousseau 2018c: 93). Aynı şekilde yapılacak inceleme "doğaüstü" bir inceleme olmadığı gibi tarihsel bir inceleme de değildir. Rousseau, bu incelemenin tarihsel olmadığını şu şekilde açıklar: "Bu konuda girişilebilecek olan araştırmaları tarihsel gerçekler olarak kabul etmemek gerekir; bunları … fizikçilerin dünyanın meydana gelmesi üzerine bugün yaptıklarına benzeyen, varsayımsal ve şarta bağlı muhakeme ve yargılar olarak almak gerekir" (Rousseau 2018c: 89).

Rousseau'nun yaptığı inceleme, bugünkü insandan yola çıkarak geriye doğru yapılmış bir akıl yürütmedir. "Gerçekte bu demektir ki insanı bildiğimiz gibi almalı ve sonra ancak uzun bir toplumsal gelişim süreci boyunca kazanabileceği tüm doğaüstü yetenekleri ve yetileri soyutlamalıyız. Aslında, toplumun kendisini soyutlamamız gerekir" (Copleston 2004c: 89). Bu soyutlamayla insanın en saf, en doğal haline ulaşmaya çalışır. Tıpkı bir soğanın bütün parçalarını tek tek soyarak onun en temel parçasına, onun özüne ulaşmaya çalışmak gibi.

Rousseau, kendisinden önce doğa durumundan bahseden Hobbes ve Locke gibi düşünürleri de eleştirir. Bu düşünürler, doğal insanı tanımlarken uygar insanın özelliklerinden yola çıkarak bir tanım oluşturmuşlardır. Uygar insanın hırsını, bencilliğini, iştahını, isteklerini, açgözlülüğünü hiç düşünmeden doğal insana

yüklemişlerdir. Bu düşünürler, "vahşi insandan söz açmış, fakat uygar insanı anlatmışlardır" (Rousseau 2018c: 89).

Rousseau, sonradan edindiği bütün yeteneklerinden, toplumsal ilişkilerinden yani bütün yapay durumlardan soyutlanmış doğa durumdaki insanın, yani doğal insanın özelliklerini açıklar. Rousseau, bu insan için, "iki ayak üzerinde yürür" ve "ellerini bizim kullandığımız gibi kullanır" der, onu bütün yapay özelliklerinden soyutlayarak "doğanın elinden çıkmış olması gerektiğini düşünerek" bazı yetenekleri gelişkin bir hayvan olarak gördüğünü söyler (Rousseau 2018c: 94). Kendi doğal yaşamı içerisinde kendi başına yaşayan bu insan, bazı hayvanlardan daha güçlü bazılarından ise güçsüzdür. Tehlikelere karşı savunmasızdır. Birçok hayvandan daha çelimsiz, daha güçsüz, daha donanımsızdır. Keskin pençeleri, yırtıcı dişleri, iyi koku alan burnu, onu sıcak tutan kürkü yoktur. Bu yetilerle doğmadığı için doğada, donanım açısından neredeyse çıplaktır. Bu yüzden hayvanları taklit ederek onların yeteneklerini öğrenir. Vahşi yaşamda soğuktan, yırtıcı hayvanlardan, başka türlü tehlikelerden korunmak için her zaman güçlü ve çevik bir yapıya sahip olmak zorundadır. Bu ortamda sağlam genlerle doğan çocuklar, atalarından aldıkları güçlü yetenekleri daha da geliştirerek müthiş bir donanıma sahip olurlar. Doğanın bütün zorluklarına karşı her zaman güçlü olmak zorundadırlar. Çünkü güçlü olanların vahşi yaşamda hayatta kalma şansları yükselirken güçlü olmayanlar, yani vahşi yaşama ayak uyduramayanlar yok olurlar (Rousseau 2018c: 95).

Rousseau'ya göre doğal insan, yaşamını tek başına sürdürür. Rousseau, insanın toplumsal bir varlık olduğunu, insanın toplumsal dürtülerinin insanı toplum içinde yaşamaya zorladığını belirten diğer düşünürlerden farklılaşır. O, insanın toplumsal bir varlık olmadığını belirten Hobbes'la aynı fikirdedir. "İnsanı kendi benzerlerine yönelten onun fiziksel doğası ya da başlangıçta içine yerleştirilmiş herhangi bir gereksinim değildir. İnsan, kendi doğasında sadece bir dürtüyü, varoluşunu koruma dürtüsünü tanır" (Cassirer 2017b: 32). Ancak Hobbes, insanın topluma uygun doğmadığı halde çıkarları için toplum içinde yaşadığını söylerken, Rousseau, bu konuda Hobbes'la ayrışır. Rousseau'nun doğal insanı "özü gereği toplumsal olmadığından, yalnız yaşar ve hemcinsleriyle hemen hemen hiçbir ilişkiye girmez" (Ağaoğulları 2010b: 38). Ayrıca bir toplum içinde yaşamadığı için "vahşi insan ne doğal olarak kötü, ne de toplumsal ya da ahlaki bir varlıktır; henüz iyi veya kötü değildir; masum, özgür ve bağımsızdır" (Yalvaç

2007: 130) Dişileriyle ise sadece beraber olmak için bir araya gelir ama bu çok uzun sürmez. Bu birliktelik, erkeğe herhangi bir sorumluluk yüklemediği için dişisiyle birleşmesinden sonra tek başına yaşadığı hayatına geri döner. Dişi ise bu birliktelikten doğan çocukları doğal bir içgüdüyle belli bir yaşa kadar besler ve büyütür, sonra onları terk eder ya da onlar tarafından terk edilir.

> O ilkel durumda hiç kimsenin evi, kulübesi, hiçbir türden malı mülkü olmadığı için herkes rastgele, bir tek gece için seçilmiş yerlerde, yatıp uyurdu; erkekler ile dişiler, rastgele, rastlantıya ve isteğe göre, birbirlerine söyleyecekleri şeylere sözler çok gerekli bir tercüman olmadan birleşirlerdi; aynı kolaylıkla da birbirlerinden ayrılırlardı. Ana, çocuklarını, önce kendi öz gereksinmesi bakımından emzirirdi… Çocuklar da kendi yiyeceklerini arama gücüne sahip olur olmaz anaların terk etmekle gecikmezlerdi. (Rousseau 2018c: 110)

Doğal insanın zekâsı pek gelişkin değildir. Güçlü ve atik olduğu için kolay avlanabilir ve başka ihtiyaçlarını aynı şekilde rahatlıkla karşılayabilir. İhtiyaçları çok çeşitli değildir, ihtiyacı olana da kolay ulaşabilir. O yüzden ne bilgisinde ne de zekâsında bir ilerleme olmaz. Tesadüfen ürettiği veya keşfettiği her şeyi ancak kendi yaşamını kolaylaştırmak ve güzelleştirmek için kullanabilir. Toplum içinde yaşamadığı için bunları aktaracağı kimse de yoktur. Üretilen ve keşfedilen şeyler, başkasına aktarılmadığı için mucitlerin ve kâşiflerin ölümüyle birlikte yok olup gider.

Rousseau'ya göre, doğal insanın doğal yaşamdaki herhangi bir hayvandan farklı olmadığı söylenebilir. Onun doğal insan için yaptığı tanımlar doğal yaşamdaki herhangi bir hayvan için de geçerli olabilir. Doğal yaşamdaki bütün hayvanların en temel itkisinin hayatta kalmak ve neslini sürdürmek olduğunu düşündüğümüzde, insanın ayırt edici özelliğine rastlanmamaktadır. Doğal insan, fiziksel özellikleri bakımından hayvandan farklı değildir. Peki, insanın diğer türlerden farkı nedir? Rousseau, bu soruya iki farklı cevap verir: Birincisi insan özgür bir varlıktır, ikincisi ise insan yetkinleşme becerisine sahip bir varlıktır.

Rousseau'ya göre insanı hayvandan ayıran özelliklerden biri, özgür olmasıdır. Hayvanlar birer makinedir. Doğanın onlara bahşettiği yetenekler doğrultusunda yaşamlarını sürdürürler. Onlar makine gibi doğa tarafından nasıl kodlanmışlar ise ancak o şekilde hareket edebilirler. Yani doğanın onlara buyurduğunun aksine hareket edemezler. Herhangi bir durumla karşılaştıklarında seçim yapma yeteneğine sahip değillerdir. Ancak, kendisi de bir makine olmasına rağmen insan, diğer türlerden faklı

olarak seçim yapma özelliğine sahiptir. "İnsan bu davranışıyla, mekanik yasaların, doğal eğilimler, yetenekler, arzu ve isteklerin dışına çıkmış olur" (Özcan 2016: 214). Yani insan, doğasının belirlenimlerinden farklı şekilde davranabilme kapasitesiyle doğar. Bir kedi açsa önüne konulan eti yememeyi düşünemez. Oysa aynı durumdaki bir insan sonradan daha fazla ihtiyacı olacağını düşünüp onu hemen orada yemeyip saklayabilme iradesini gösterebilir. Rousseau, insanı hayvandan ayıran bu temel farkı şu şekilde açıklar:

> İnsan makinesinde de tam aynı şeyleri görüyorum; şu farka ki hayvanın bütün işlerinde her şeyi sadece doğa yaptığı halde, insan kendi işlerinin yapılmasına özgür bir unsur sıfatıyla kişi olarak katılır. Bir içgüdüsüyle, öteki özgür eylemiyle seçer ya da reddeder; bunun sonucu şu oluyor: Hayvan, kendisine hükmeden kuraldan uzaklaşması kendisi için daha yararlı olduğu zaman bile, çoğu kez uzaklaşmayabilir. Böylece bir güvercin, iyi etlerle dolu bir leğenin başında, bir kedi de meyve ya da tahıl tanesi yığının başında açlıktan ölür; oysa her biri küçümsediği yiyecekleri yeseydi çok iyi beslenmiş olurdu. Sefih insanlar, bu şekilde ateşli hatalıklara ve ölüme neden olan aşırılıklara kendilerini koyu verirler; çünkü zekâ duyuları bozar; irade ise doğa sustuğu zaman bile konuşmaya devam eder. (Rousseau 2018c: 102)

Rousseau'ya göre, insanla hayvan arasındaki bu fark çok belirgin bir fark değildir, aralarında sadece derece farkı vardır. Hayvanlar da insanlar gibi duyulara sahiptir. Duyuları varsa bu, belirli konularda düşünceye de sahip oldukları anlamına da gelir. O halde insanla hayvan arasındaki fark, çok belirgin olmamakla beraber ancak "az ile çok" arasındaki fark kadardır. Hatta Rousseau, bazı düşünürlerin insanla insan arasındaki fark ile insanla hayvan arasındaki farkı kıyasladığında, insanla insan arasındaki farkın insanla hayvan arasındaki farktan çok daha fazla olduğunu belirtir. Demek ki "hayvanlar arasında insanın özgül üstünlüğünü, insanın anlığı (entendement) olmaktan çok onun özgür bir unsur olma niteliğidir" (Rousseau 2018c: 103).

İnsanla hayvan arasındaki ikinci fark, insanın "yetkinleşme, olgunlaşma" yeteneğidir. İnsanın özgür olma becerisi insanı hayvandan ayıran bir fark iken, asıl farklılık insanın yetkinleşme becerisidir. Bu farklılık, insanın özgür olmasından daha az tartışma kabul eder. Yani insanın asıl ayırt edici yanı, insanın doğal süreç içerisinde sadece doğanın ona sunduklarıyla yetinmeyip onu değiştirip dönüştürecek bir beceriye sahip olmasıdır. Hayvanlar, kendi türünün bütün üyelerinde var olan ortak birkaç beceriyle yaşamlarını sürdürürler. Hatta bu becerileri doğumdan ölene kadar değişmez. Tür için de aynı beceri çok uzun zaman geçmesine rağmen aynı şekilde kalır ve hiçbir

değişim göstermez. İnsan ise farklıdır, doğanın verdikleriyle yetinmeyip doğayı dönüştürür. Hayvanları ve düşmanlarını alt etmek için elindeki taşı yontup ondan silah yapmayı, toprağın ona verdikleri ile yetinmeyip kendi besinini kendi yetiştirmeyi, derelerin önünü kesip barajlar yapmayı öğrenir. Ancak, bu yeteneği insana doğanın zorunluluğunun dışına çıkmayı sağlasa da onun getireceği olumsuzluklar daha fazladır. Rousseau, bu yetinin, insanın erdemli ve bilgili olmasını sağladığı gibi, doğal masumiyetini yitirmesine, bir zorbaya dönüşmesine de neden olduğunu belirtir (Rousseau 2018c: 104).

İnsanın bu şekilde doğa zorunluluğunun dışına çıkması yani bir şeyi istemesi ya da istememesi, bir şeye yönelmesi ya da ondan vazgeçmesi, ondaki "ruhun ilk işlemleri olacaktır" ve "bu yeni şartlar onun ruhunda yeni gelişmeler meydana getirinceye kadar sürecektir" (Rousseau 2018c: 105). Daha sonra insanın bu yetisi, insanın arzularıyla da birleşerek aklın doğmasını sağlar. Çünkü "arzuların ve korkunun" olmadığı yerde hiç kimse düşünme zahmetine katlanmaz.

Rousseau, insanın bencil ve şiddete meyilli bir varlık olduğunu söyleyen Hobbes'a karşı çıkar. Hobbes, insanın doğasının ancak korkulacak bir güç ve sert kanunların olduğu yerde baskılanabileceğini, eğer egemen bir güç yoksa herkesin herkese karşı savaş durumunun ortaya çıkacağını söylüyordu. Rousseau ise insanın doğal durumda bencil olmadığı görüşüne sahiptir ve bu konuda Hobbes'u eleştirir. Hobbes, insanın bencil olduğunu söylerken, Rousseau, insanın bencil olmadığını, ben sevgisine sahip olduğunu, bu duygunun da insanın kendisini (yaşamını) ve onurunu korumak için doğa tarafından ona verildiğini söyler. Çünkü doğal durumda "insanın ilk uyacağı yasa, varlığını korumak; yapacağı ilk şey de kendine borçlu olduğu özeni göstermektir" (Rousseau 2017d: 4). Ancak doğal insan, Hobbes'un dediği gibi sadece kendisini düşünen bir varlık değildir. Doğa, insana "kendini muhafaza arzusunun sertliğini yumuşatmak için" aynı zamanda ona başka bir duygu da vermiştir: "Hemcinslerinin çektiği acılara karşı insanda oluşan tiksinti" yani merhamet duygusu. Başka bir insanın acı çektiğini gördüğünde bütün insanlarda acı çekene karşı merhamet duygusu oluşur. Rousseau'ya göre bu duygu, doğa durumunda insanın kendisini sevmesinden kaynaklanan aşırılıkları engelleyerek insanların barış içerisinde yaşamasını sağlar. Merhamet duygusu, insanı, acı duyan birine yardım etmeye yöneltir. Bu nedenle, doğa durumu, Hobbes'un öne sürdüğü gibi savaş durumu olamaz. Çünkü doğa durumu

“bizim kendi varlığımız korumak için gösterdiğimiz özenin başkalarına en az zarar verdiği durum olduğu için barışa ve insan türüne en elverişli olan durumdur” (Rousseau 2018c: 118). Hobbes’un savaş durumuna benzer bir durum Rousseau’da da vardır. Ancak Rousseau’daki savaşın sebebi doğa durumu değildir. Mülkiyetin ortaya çıkmasıyla birlikte ortaya çıkan rekabet, ben sevgisi ve kıskançlık gibi duygular savaşın sebebi olmuştur.

> Doğada, bireysel bir eşitlik ve özgürlük durumu vardır; ama çıkarcı ve bencil toplumsal ilişkiler sonucu oluşan bir iyi ve kötü yoktur. Böyle bir şey olmadığından bunun savaşımı da olmayacaktır. Dolayısıyla, merhamet duygusundan yoksun, bencil ve çıkarcı ilişkiler ve bunların neden olduğu savaş hali, doğa durumunu değil toplum durumunu ifade eder (Coşkun 2017: 286).

Merhamet duygusu doğal insanda güçlü olduğu için doğa durumunda insanlar, kanunlara, törelere, ahlaki kurallara ihtiyaç duymadan yaşayabilirler. Çünkü doğada iyi ve kötü yoktur. İyi ve kötü olmadığı için insanlar arasında ahlaki ilişki olarak nitelenebilecek bir ilişki de yoktur. Böyle bir ortamda, insanların ilişkilerine yön veren tek duygu merhamet duygusudur. “Gürbüz bir vahşiyi, kendi geçimini başka yerde bulabileceğini umuyorsa, zayıf bir çocuğun ya da sakat bir ihtiyarın güçlükle kazanılmış geçimini elinden almaktan alıkoyan bu duygudur” (Rousseau 2018c: 123). Bu yüzden merhamet duygusu, insanın “doğal erdemler”inden birisidir. Bu duygu sadece insanlarda değil başka hayvanlarda da bulunur. “Anaların, yavrularına karşı duydukları şefkatten, yavrularını tehlikelerden korumak için yiğitçe göze aldıkları tehlikelerden söz açmazsak bile, atların canlı bir vücudu ayaklarının altında ezmekten duydukları hoşnutsuzluk her gün gözle görülebilir” (Rousseau 2018c: 120).

Merhamet duygusu sadece doğal insana ait değildir. Uygar insan, geçirdiği değişime rağmen bu duygu onun doğasında saklı durmaktadır. Bir tiyatro oyununda ya da bir film gösteriminde kurgu olduğunu bildiğimiz halde oyunculardan herhangi birisinin yaşadığı acı karşısında duygulandığımız, ona karşı merhamet duyduğumuz olmuştur. Demek ki insan, acı duyduğunu düşündüğü kişinin yerine kendisini koyarak, yani onla özdeşleşerek, aynı durumda kendisinin yaşayacağı acıyı düşünerek ona karşı merhamet hisseder. Ancak bu duygu, doğal insanda güçlü iken, insanın akli yetilerini kullanmasıyla değişime uğrar, zayıflar. Doğal insan acı çeken birine karşı kayıtsız kalamazken, bilinç kazanmış insan, acı çeken kişiyle kendisini özdeşleştirerek onun yerinde olmadığı için bundan mutluluk duyar. Çünkü ““acı çeken bir insan karşısında

ona, gizlice "istersen geber, ben güvenlik içindeyim" dedirten felsefedir" (Rousseau 2018c: 122). Muhakeme yeteneği geliştikçe insanın kendisine olan sevgisi ve hayranlığı artar, bu yüzden bir filozofun, kendisini korumak adına çevresinde acı çeken insanları gördüğünde gözü görmez, kulağı işitmez olur. Oysa muhakeme yeteneği gelişmemiş, bilgelikten yoksun olan insanlar bu duyguyu daha yoğun yaşarlar. O yüzden "kargaşalarda sokak kavgalarında ayak takımı toplanır, tedbirli adam ise uzaklaşır; kavga edenleri ayıran, namuslu insanların birbirlerini boğazlamasını önleyen ayaktakımıdır, pazarcı kadınlardır" (Rousseau 2018c: 122). Sonuç olarak Rousseau'da, "sana yapılmasını istemediğini başkasına yapma" sözünün yerini, "başkalarına zarar vermeyecek şekilde eylemde bulun" sözü alır. Bu nedenle, Rousseau'ya göre, doğa durumu bir barış durumudur.

3.1.1. Toplumsallaşma Süreci ve Savaş

Doğal durumdaki insanın merhamet duygusunun canlı olmasının sebebi, diğer insanlarla olan ilişkilerinin sınırlı olmasıdır. İnsanlar, var olan bu sınırlı ilişkilerine rağmen birbirlerine karşı merhametli ve iyi niyetlidirler. Bir arada yaşayan insanların sahip olduğu diğer duygular henüz ortaya çıkmamıştır. Doğanın onlara verdiklerini kendi yeteneklerini (yetkinleşme) de kullanarak dönüştürür ve sınırlı olan ihtiyaçlarını giderirler. Ancak insan, yetkinleşme becerisi sayesinde hayvandan farklı olarak gelişme gösterir. Çünkü insan bu yeteneği sayesinde değişen dış koşullara ayak uydurmaya çalışır. Koşullar değiştikçe, insan da doğayı dönüştürmek zorunda kalır. Doğayı dönüştürdükçe kendisi de değişmeye başlar. Bu değişimle birlikte onda olanak halinde olan ama etkin olarak kullanmadığı akıl, dil gibi başka birçok yeteneği ve duygusu ortaya çıkar (Ağaoğulları 2010b: 48). Böylece, doğal insan, ilk halinden iyice farklılaşacağı bir sürecin içine girer. Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* söylevinin ikinci bölümünde insanın bu sürecini, yani toplumsallaşma sürecini işler. Rousseau, bu metinde "bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip "bu, bana aittir" diyebilen, buna inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan"ın uygarlığın gerçek kurucusu olduğunu söyler (Rousseau 2018c: 133). Bu kişinin yaptığına itiraz edip, yaptıklarının insanlığı bir felakete sürükleyeceğini söylemek artık pek mümkün değildir. İnsanoğlu geri dönüşü olmayan bir sürecin içerisine çoktan girmiştir bile.

> Fakat öyle görünüyor ki o zaman işler, o güne kadar oldukları gibi sürüp gidemeyecekleri noktaya gelmişlerdi. Çünkü ancak birbiri ardından meydana gelen daha önceki birçok fikre dayanan bu mülkiyet fikri, insan aklında birdenbire teşekkül etmedi. Doğa halinin bu en son sınırına varmadan önce hayli ilerlemeler kaydetmek, birçok hüner ve bilgi elde etmek, bunları bir çağdan ötekine aktarmak, çoğaltmak gerekmişti (Rousseau 2018c: 133).

Mülkiyet fikri, insanlarda birdenbire ortaya çıkmaz. Bu fikrin ortaya çıkmasına kadarki süreçte insan yaşamında ve insanın kendisinde birçok değişim olması gerekir. Mülkiyet fikri bu değişimlerin sonucunda meydana gelir. Rousseau, bu değişimin nasıl olduğunu ve insanın bu değişiminin hangi evrelerden geçtiğini anlatır. Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği* kitabında bu süreci dört farklı evreye ayırır.

İnsanın doğal durumunun değişmesinin sebeplerinden ilki, insanı değişime zorlayan doğal koşullardır. Doğal koşullar değiştikçe insanların tek başına yaşamaları iyice güçleşmeye başlar. Kışların sert ve uzun geçmesi, yazların yakıcı sıcaklara sahip olması, farklı arazi yapılarının bulunması, doğal felaketlerin oluşması insanları bu değişime zorlayan temel sebeplerdir. İnsanlar, bu zorlukların üstesinden gelmek için kendi türünün diğer bireyleri ile bir araya gelmek zorunda kalırlar. Bu birliktelik toplumsallaşmanın ilk evresidir.

Bu dönemde insanlar, daha çok iş birliği gerektiren durumlarda ortaklık kurarlar. Tek kişinin avlayamayacağı güçlü bir av olduğunda insanlar iş birliği yaparak bu ortaklığın gerektirdiği sorumluluğa uygun hareket ederler. Ancak "bunlardan birinin, gücünün yeteceği bir menzilden bir tavşan geçecek olursa, aklından hiçbir şey geçmeden tavşanın peşine takılıp, ele geçirince de bu avı arkadaşlarından esirgeyeceğinden şüphe etmemek gerekir" (Rousseau 2018c: 137). Bu durum, insanların birlikteliğinin gereksinimleri karşılamaya dayalı olduğunu göstermektedir ama aynı zamanda bu birliktelikler ortaklık gerektiren işler olduğunda oluştuğu için bir zorunluluğa da dayanmaz. İnsanlar çıkarları örtüştüğü için bir araya gelirler. Çıkarları bittiğinde ise bu ortaklıklar dağılır.

Rousseau'nun "ilk devrim" dediği ikinci evrede insan yaşamında ilerlemelerle birlikte aklın gelişimi de hızlanır. İnsan, aklı geliştikçe teknik işlerde de gelişme gösterir. Taşlardan balta gibi birçok araç üretir. Elindeki araçlarla toprak kazar, ağaç keser, mağaralardan çıkıp daha rahat barınaklar inşa eder. Bu barınaklar sayesinde aileler birbirinden ayrılır. "Bu, ailelerin kurulmasını, birbirinden ayırt edilmesini

meydana getiren bir çeşit mülkiyeti benimseten ilk devrim dönemi oldu" (Rousseau 201c: 138). Ancak mülkiyet fikrinin ortaya çıkması ile bazı sorunlar da ortaya çıkar: Kavga ve çatışma.

Barınakların inşa edilmesi ile insanların aynı çatı altında vakit geçirmesi birbirlerini daha iyi tanımalarını sağlar. Aynı barınak altındaki bu birliktelikler "insanların tanıdığı ilk yumuşak, tatlı duyguları, karı-koca aşkını, ana-baba sevgisini meydana getirdi" (Rousseau 2018c: 139). Bu birlikteliğe başka ailelerin de katılmasıyla küçük toplumlar oluşur. Aile kavramının ortaya çıkması ile aile içinde iş bölümü de doğar. Böylece cinsiyetler arasındaki ilk ayrımlar da ortaya çıkar. Kadınlar çocuk bakımı ve ev işleri ile ilgilenirken erkekler evin diğer ihtiyaçlarını karşılama görevini üstlenir. İş bölümün ortaya çıkması ve daha rahat yaşam koşullarının doğması insanların zamanla bazı doğal yeteneklerini kaybetmesine neden olur. Kaybolan yeteneklerle birlikte eskiden tek başına yapılan av ve diğer işler artık daha fazla iş birliği gerektirir. Bu durum da insanların birbirlerine daha çok ihtiyaç duymasına ve yakınlaşmasına neden olur. İnsanların birbirlerine yakınlaşması ve aile ilişkilerini ve topluluk ilişkilerini daha iyi yönetme ihtiyacı, ortak bir dili de gerekli kılar.

Bu yeni yaşamla birlikte komşuluk, arkadaşlık, akrabalık gibi ilişkiler de gelişir. İnsanların bu yeni ilişkiler üzerine düşünmesi ve bu ilişkileri kıyaslamaları ile birlikte "değer" ve "güzellik" fikirleri oluşur. İnsanlar vakit geçirdikçe birbirlerine daha çok alışırlar. Bu alışkanlıklarla beraber utanma, kıskançlık gibi duygular gelişir. Doğal insanların basit ihtiyaçlarının yerini toplum tarafından kabul edilme, takdir görme, saygınlık gibi ihtiyaçlar alır. Rousseau, bu yeni durumun insanlar arasında ilk eşitsizliklere neden olduğunu belirtir: "En iyi şarkı söyleyen ya da dans eden, en güzel, en güçlü, en becerikli olan ya da en güzel konuşan, en çok sayılan insan olurdu; bu, eşitsizliğe, aynı zamanda kötülüğe doğru ilk adım oluyordu" (Rousseau 2018c: 141). Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen Rousseau, bu dönemin insanların en mutlu dönemi olduğunu da söyler çünkü bu dönemin "ilkel durumun tasasızlığıyla bizim özsaygımızın taşkın faaliyeti arasında" bulunduğu için insanın en mutlu çağı olması gerektiğini düşünür (Rousseau 2018c: 143).

Üçüncü evre, Rousseau'nun "büyük devrim" dediği dönemdir. Bu dönemde insanlar "iki büyük sanat" olan demiri işlemeyi ve buğdayı ekmeyi (tarım) öğrenirler.

Bu iki gelişme, insanın uygarlaşmasının başlıca sebepleridir. Bunlar olmadan büyük ilerlemeler yapmak mümkün değildir. "Amerika vahşileri bunların ikisini de bilmezlerdi, bu yüzden hep oldukları gibi kalmışlardır" (Rousseau 2018c: 144). Avrupalıların diğer toplumlardan daha kısa sürede ilerleme göstermesinin sebebi, demir yatakları ve verimli topraklara sahip olmalarıdır. Bu iki uğraş sadece teknik ilerlemelerle sınırlı kalmayıp beraberinde sosyal ilişkilerde de değişime neden olur. Demiri işleyen kişiler, beslenmek için diğer işlere vakit bulamadığından onların diğer işleriyle başkaları ilgilenmeye başlar. Tarım işleriyle uğraşan kişilerin araç gereç ihtiyacını ise başkaları karşılar. Bu şekilde, aile içindeki iş bölümünün yanında toplumsal iş bölümü de oluşur. Bu gelişmenin de başka sonuçları olur:

> İlk olarak, toplumsal iş bölümü nedeniyle üretim hem nicel hem nitel düzeyde çeşitlenir ve birçok yapay gereksinim ortaya çıkar. İnsanlar, bu gereksinimlerin giderilmesine yönelik faaliyetler bakımından birbirine bağımlı hale gelirler. İkinci olarak, toplumsal iş bölümün uzmanlaşmaya yol açıp insan yapısını eksik ve sınırlı kılması nedeniyle bu bağımlılık daha da artar. Üçüncü olarak toplumsal iş bölümü, doğal eşitsizliklerin önemli bir rol oynamasına, yani daha güçlü, daha zeki ve daha becerikli insanların daha çok üretip daha çok kazanmalarına neden olur. (Ağaoğulları 2010b: 54)

Toplumsal iş bölümünün doğuşunu, mülkiyet kavramı takip eder. "Toprakların işlenmesinin zorunlu sonucu olarak toprakların paylaşılması geldi" (Rousseau2018c: 147). Topraklar paylaşılırken herkes kendi yeteneği ve becerisi ölçüsünde topraklara sahip olur. Becerikli, zeki ve güçlü olanlar elindekini büyütürken, zayıf ve tembel olanlar ilk hallerinde kalırlar. Bu durum da insanlar arasında eşitsizliklerin artmasına neden olur.

Son evrede, insanlar arasındaki eşitsizliğin derinleşmesi, toplumda sınıfların doğmasına neden olur. "Mülkiyet eşitsizliği öncelikle sosyal, ardından siyasal eşitsizliklere neden olur" (Tunçel 2010: 192). İnsanların ihtiyaçları çeşitlenmiştir. Bu ihtiyaçların çoğu toplumsal yaşamla birlikte gelen yapay ihtiyaçlardır. Bu ihtiyaçlar, insanları başkalarına boyun eğmek zorunda bırakır, zengini de fakiri de birbirine bağımlı hale getirir, onları köleleştirir: "Zenginse onların hizmetine, fakirse onların yardımına bağlıdır; orta halli olmak da onu, onlardan vazgeçebilecek duruma hiç getirmez" (Rousseau 2018c: 1549). İnsanların bu şekilde birbirlerine muhtaç hale gelmesi, aralarında yeni duyguların uyanmasına neden olur. İnsan, kendi ihtiyaçlarını karşılama sebebiyle diğerleri ile bir ilişki içinde bulunur. Bu ilişkiden yeteri kadar çıkar

sağlayamıyorsa ilişkide bulunduğu insana hiç düşünmeden ihanet edebilir. Rousseau, bu konu hakkında şunları söyler:

> …insanı yiyip bitiren, tutkudan, kendi mevkiini yükseltme hırsından çok başkalarının üstüne çıkma gereksinmesi, büyütün insanlarda karşılıklı olarak birbirlerine zarar verme karanlık eğilimini, gizli bir kıskançlığı uyandırır; bu kötü eğilimler, darbesini daha güvenle vurabilmek için çoğu zaman iyi dilek ve iç yakınlığı maskesi takar; kısacası, bir yanda rekabet, yarış öte yanda çıkar çatışmaları, hep kendi çıkarını başkasının zararına sağlama gizli arzusu. Bütün bu kötülükler, mülkiyetin ilk etkisi ve sonuçları, doğmakta olan eşitsizliğin ayrılmaz maiyet olayıdır. (Rousseau 2018c: 149)

Zenginlerin topraklarına yeni topraklar, mallarına yeni mallar eklemesi, bu malları miras yoluyla babalarından alması çocuklarına bırakması, yoksulların ise kendilerinden önce bir şey almaması ve kendinden sonrakilere bir şeyler bırakmaması gelir dağılımında eşitsizliğin derinleşmesine neden olur. Zenginler, sadece edindikleri malların değil kölelerinin mülkiyetine de sahip olurlar ve bundan zevk duyarlar. Tıpkı "insan etini bir defa tadınca başka bütün yiyecekleri hırçınlıkla geri çeviren, sadece insan yutmak isteyen aç kurtlar gibiydiler" (Rousseau 2018c: 150). Yoksul olanlar ise zayıf, yeteneksiz, güçsüz olmalarından dolayı mal edinemezler, bunun hıncını da zenginlerin mallarına saldırarak alırlar. Rousseau bu durumun yol açtığı sonuçlarla ilgili şöyle bir belirlemede bulunur:

> Böylece zenginlerin gaspları, fakirlerin haydutluğu, herkesin dizginleri boşanmış tutkuları, doğal merhametin ve adaletin henüz zayıf olan sesini boğarak insanları hasis, cimri, özenen, kötü kişiler haline getirdi. En güçlünün hakkı ile ilk el koyanın hakkı arasında ancak kavga ve cinayetle son bulan devamlı bir çatışma meydana geldi. Doğmakta olan toplum korkunç bir savaş halinde gelişti; alçalmış, bayağılaşmış, yıkılmış insan türü artık geriye dönemediği, edindiği mutsuz kazançlardan vazgeçemediği, kendisine onur vermiş olan yeteneklerin kötüye kullanılması yüzünde ancak utanç pahasına çalışabildiği için kendini kendi yıkımının arifesine getirmiş oldu. (Rousseau 2018c: 151).

Bu paragraftan da çıkarılabileceği gibi, mülkiyetin doğuşu ve beraberinde gelen eşitsizlik durumu insanlar arasında savaşa neden olan temel sebeptir. Rousseau'nun yukarıdaki yorumu, Hobbes'un savaş durumuna benzemektedir. Ancak Hobbes, doğa durumunun, insanın bencil ve şiddete meyilli doğasından dolayı savaş durumu olduğunu belirtirken, Rousseau'ya göre savaşın sebebi doğa durumu değildir. Çünkü doğal durumdaki insanlar, sahip oldukları merhamet duygusundan dolayı barış içinde yaşarlar. İnsanları savaşa yönelten mülkiyetin doğuşu ve onun getirdiği eşitsizliklerdir.

3.1.2. Yalancı Sözleşme

Rousseau'ya göre, savaşla meydana gelen korku, herkesi etkisi altına almaya başlayınca insanlar bu duruma son vermenin çarelerini aradılar çünkü "kargaşanın, şiddetin, savaşın hüküm sürdüğü böyle bir ortamda hiç kimse güvenlikte değildi" (Ağaoğulları 2010b: 56). Böyle bir durumda, ölüm kaçınılmaz, mülkiyeti korumak imkânsızdı. Sahip olduklarını zorbalara kaptırmak istemeyenler, özellikle zenginler "bazı yoksulları, boğaz tokluğuna bekçi tutarak, mülklerini korumanın ve savaşı önlemenin yollarını aradılar" (Şenel 2017: 392). Bu arayışın sonunda birbirilerine güvenmeyen, birbirlerini kıskanan, yoksullar tarafından malları çalınan ama buna rağmen ne hak iddia edebilen ne de kendisini savunabilen zenginler, zorunlulukla bir araya gelerek politik bir gücün etrafında birleştiler çünkü sahip oldukları topraklar bir hakka dayanmıyordu. Güçlerini kullanarak gaspla, zorla, kanunsuz şekilde bunlara sahip olduklarının farkındaydılar. Aynı şekilde onlardan daha üstün bir gücün gelip ellerindekileri gasp etmesi karşısında itiraz edemeyeceklerini biliyorlardı. Sadece güç yoluyla onlarla mücadele edebilirlerdi. Ancak onların gücünü aşan bir çeteye karşı kendileri ve toprakları her zaman tehlike altındaydı. Hele insanların aç ve yoksulluk içinde yaşadığı kanunsuz bir ortamda. Zenginler, ellerindekileri, bir gücün zoruyla kaybetme kaygısını paylaşınca, bir araya gelmek ve bir güç etrafında birleşmek daha kolay oldu. Bu şekilde kurulacak bu gücün amacı zenginlerin çıkarını gözetmek, onların güvenliğini sağlamaktı. Onların çıkarına olmayan her şey yeniden düzenlenip "yararlı" hale getirilmeliydi.

Zenginler kendilerini ve topraklarını güvende tutmak için güçlerini birleştirirken, kendileri için tehlike oluşturan aç, sefil yoksulları da unutmadılar. Onları da ikna etmeleri gerekiyordu. Yoksullar, zenginlere dönerek haklı olarak şunu söyleyebilirler: "Mülkünüzü korumak için böyle girişime ihtiyaç duyabilirsiniz ancak bizim ne gasp edilecek mallarımız ne de korunacak başka bir şeyimiz var, biz neden böyle bir şeye ihtiyaç duyalım?". Bunun üzerine zenginler yoksul komşularını ikna etmek için şunu söylerler:

> Zayıfları baskıya karşı güven altına almak, muhterisleri durdurmak, herkese kendisine ait olanın tasarrufunu sağlamak için birleşelim, herkesin uymak zorunda olacağı, hiç kimsenin dışında kalamayacağı, zengine ve fakire karşılıklı ödevler yükleyerek servetin cilvelerini tamir edip giderecek olan adalet ve barış kurallarını kuralım. Kısacası, kendi güçlerimizi kendimize karşı çevirmek

> yerine, bizi bilgece yapılmış kanunlara göre yöneten, birliğin bütün üyelerini koruyan, savunan, ortak düşmanları defeden, bizi sonsuz anlaşma içinde bulunduran üstün bir iktidar halinde birleştirelim, toplayalım. (Rousseau 2018c: 153)

İnsanlar bu şekilde bir sözleşme ile, politik bir gücün etrafında birleşme şansını yakalamış oldular. Ancak bu sözleşme insanlara mutlu, refah dolu bir yaşam sunmadı. Bu sözleşmenin vaat ettiği barış da bir aldatmacaydı. "Yapılan Sözleşme zenginler ile yoksullar arasındaki yalancı bir sözleşmedir" (Tunçel 2010: 192). Bu sözleşmeyle zenginler devletin gücünü arkasına alarak mülklerini ve güçlerini artırırken, yoksullar, yoksullukları ile kalmayıp yeni sorumluluklar ve yükler edindiler. Barış zamanlarında zenginlerin ayak işlerini yapıp, savaş zamanında ise onlar için ölüme koştular. Devletin varlığı ile meydana gelen güvenlik ve hukuk kurumları sadece mutlu bir azınlığın çıkarını koruyarak insanlar arasındaki eşitsizliklerin kurumsallaşmasını sağladı. Böylece "hükümetler oluşumlarına neden olan durumu iyileştirmekten çok, toplumsal eşitsizliğe siyasal köleliği eklediler" (Larrere 2017: 734). İnsanlar, bu durumla birlikte artık o saf, eşit ve özgür doğalarına geri dönme şansını tamamıyla kaybettiler. Çünkü tek bir devletin kurulmasıyla sadece belirli bir yerde değil, dünyanın her yerinde yeni devletler kuruldu. Artık "evrende boyunduruksuz yaşanacak ya da herkesin kendi başının üstünde süreli olarak asılı gördüğü, çoğu zaman kötü yönetilen kılıçtan başını kurtarabileceği bir köşe bulmak mümkün olmadı" (Rousseau 2018c: 154). Böylece doğal eşitlik, yerini siyasal ve sosyal eşitsizliklere, doğal özgürlük yerini zincirlere, doğal hukuk ve merhamet duygusu ise yerini kanunlara bıraktı.

İnsanlar, yaşamlarındaki bu köklü değişim sonucu kendilerini efendilerinin insafına bıraktılar. Farkında olmadan özgürlüklerini kaybettiler. Bunu, Hobbes'un belirttiği gibi güvenlik karşılığında da yapmadılar. Rousseau, Hobbes'un bu konudaki düşüncesine şiddetle karşı çıkar çünkü o doğal özgürlüğün insanın yitirmemesi gereken önemli bir olanağı olduğunun fakındadır. Özgürlük yaşam kadar önemli ve insanın asla vazgeçemeyeceği "doğanın esas nimetleri"nden birisidir. İnsan, ancak özgür olduğunda gerçek anlamda insan olur. İnsanın, güvenlik uğruna özgürlüğünden vazgeçmesi akla uygun değildir. Aynı şekilde canını, mülkünü ve diğer özgürlüklerini korumak adına bir egemene kul olmak da akla uygun değildir. İnsan, başkasına kendisini köle etmediği sürece politik bir gücün varlığını kabul etmelidir. Rousseau, bir alıntıyla bu gücün nasıl bir işleve sahip olması gerektiğini açıklar: "Eğer bir hükümdarımız varsa bu, bizi

efendimiz olmasından koruması içindir" (Rousseau 2018c: 158). Demek ki politik bir güç oluşturulacaksa bu güç, insanların özgürlüklerini koruyarak onları kendisine kul etmediği gibi birbirlerini de köleleştirmelerine engel olmalıdır. Ancak insanlar olası savaş durumdan kaçınmak için aralarındaki eşitsizliklere yeni eşitsizlikler katan, kendi konumlarını sağlamlaştırıp çoğunluğu kendi konumları için köleleştiren bu gücün cazibesine kapıldılar. Öyle sarhoş oldular ki saf, doğal özgürlüklerini yitireceklerini düşünmeden "zincirlerine koştular; çünkü politik bir kuruluşun üstünlüklerini, yararlarını sezecek kadar akıllı oldukları halde bunun getireceği tehlikeleri önceden görecek kadar deneye sahip değillerdir" (Rousseau 2018c: 153).

Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*'nde daha önce ortaya konmuş olan toplum sözleşmelerine karşı çıkar. Bu görüşlerin iktidarın kaynağını açıklamada neden yetersiz kaldıklarını ve toplumdaki barışı neden sağlayamadıklarını açıklamaya çalışır. Eleştirdiği görüşlerden ilki, insanların eşit olmadığı ve iktidarın kaynağını da bu eşitsizliğe dayandıran kölelik görüşüdür. Bu görüşe göre, insanlar arasındaki eşitsizlikler yapay değil doğuştandır. İnsanların bir kısmı köle ruhlu olduğu için yönetilen, diğer kısmı ise daha üstün bir yetenekli doğduğu için yönetici olurlar. Rousseau, buna karşı çıkar. Ona göre bu konuda yorum yapan herkes toplum içinde "uysallaşmış" insandan yol çıkarak böyle bir sonuca varmaktadır. Onlar, "gözleri önünde bulunan bazı insanların kulluklarına nasıl sabırla katlandıklarına bakıp, kulluğu ve köleliği doğal bir eğilim sayıyorlar" (Rousseau 2018c: 158). İnsanın toplum durumundaki halinden yol çıkarak köle olduğu yargısına varmak, dizginlenemez yabani atını görmeyip evcilleştirilen attan yola çıkarak bütün atların uysal olduğu yargısına varmak gibi olur. Rousseau'ya göre filozofların bu yanlış yargıya varmalarının sebebi deneyim eksikliğidir. Çünkü yabani insan da tıpkı yabani bir at gibi özgürlüğüne düşkündür. Yabani at nasıl gem vurulurken huzursuz olur, hırçınlaşırsa "barbarlık halindeki insan da uygar insanın hiç mırıldamadan taşıdığı boyunduruğa başını eğmez, alışmaz ve fırtınalı özgürlüğü sakin bir kulluğa yeğ sayar" (Rousseau 2018c: 159). O halde, yabani insanın doğasını ve özgürlüğe düşkünlüğünü görmeden, uysallaşmış, toplumsal köle insandan yola çıkarak yapılan yorumlar politik bir gücün açıklanmasını zorlaştırdığı gibi varlığını da haklı bir nedene dayandıramaz.

Rousseau, egemenin varlığını "baba otoritesi" ile açıklamaya çalışan görüşe de karşı çıkar. Bu görüşe göre, ailenin varlığı babaya doğal bir otorite sağlar. Baba,

çocukların ihtiyaçlarını karşıladığı için onların üstünde bazı konularda hak sahibi olur. Çocuklar babaya bağımlı olduğu için baba onlar adına kararlar alarak onları "yönetir". Rousseau'ya göre bu görüş, iktidarın varlığını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Çünkü çocuklar ancak babaya belli bir yaşa kadar bağımlıdırlar. Bu bağımlılık ortadan kalkınca babaya olan ihtiyaç da ortadan kalkar. "Babanın sözünden çıkmamak zorunluluğundan kurtulan çocuklar, çocuklara bakma yükünü sırtından atan baba, hep birden bağımsızlığa kavuşurlar" (Rousseau 2017d: 4). Çocuklar büyüyüp babayla çocuklar arasındaki doğal zorunluluk ortadan kalkınca eşit hale gelirler. Artık ne baba çocuklara ne de çocuklar babaya karşı sorumludur.

Rousseau'nun eleştirdiği bir diğer görüş de "en güçlünün hakkı" görüşüdür. Bu görüşe göre gücü elinde bulunduran kişi aynı zamanda devleti yönetme hakkını da elde etmiş olur. Çünkü o, gücünü kullanarak rakiplerini yenmiş, ona karşı gelenlerle savaşmıştır. O zaman, bu kişi, gücüne dayanarak diğerleri üzerinde egemenlik kurma hakkını da elde etmiş olur. İktidarda kalmak için de "gücünü hak, boyun eğmeyi de ödev biçimine sokmadıkça hep egemen kalacak kadar güçlü değildir" (Rousseau 2017d: 6). Ancak Rousseau'ya göre bu görüş "saçma ve anlamsızdır". Ormanda önümüzü kesen ve elinde silah bulunduran yani bizden daha güçlü birinin elimizdeki her şey üzerinde hak iddiasında bulunması nasıl saçmaysa aynı şekilde iktidarın varlığını güce dayandırmak da o kadar saçmadır. O halde sonuç olarak şöyle söyleyebiliriz: "Güç hak yaratmaz ve insan ancak haklı güce boyun eğmelidir" (Rousseau 2017d: 7).

Rousseau, Grotius ve Hobbes'u da eleştirir. Grotius'un *Savaş ve Barış Hukuku* kitabındaki: "Bir kimse, dilediğinin kölesi olabilir. Özgür bir halk da, kendisini yönetme hakkını, hiçbir parçasının kendine ayırmaksızın … kendisini bir kişinin ya da daha çok kimsenin yönetimi altına neden koyamasın?" (Grotius 2011: 48) görüşünü eleştirir. Rousseau'ya göre bir kişi, geçimini sağlaması karşılığında başka birinin kölesi olur. Ama bir halk neden kendisini bir zorbaya, bir krala köle yapsın, buna ihtiyaç duysun? Köle, zorunlu ihtiyaçları için efendisine muhtaç iken, bir halk aynı sebeplerle yöneticisine muhtaç değildir. Aksine "bir kral uyruklarının geçimini sağlamak şöyle dursun, kendi geçimini onlardan çıkarır asıl" (Rousseau 2017d: 8). Bir halk, egemene ihtiyaçlarının karşılanması için muhtaç değilse başka ne için ihtiyaç duyabilir? Hobbes, insanları savaş durumundan çıkarıp güvenli bir yaşam sunma karşılığında olduğunu söyler. Rousseau, bu fikre karşı çıkar çünkü "şan ve şeref" arzusu olan bir zorba kendi

uyruklarına güvenli bir yaşam sunmak şöyle dursun, onları daha büyük sorunlarla karşı karşıya getirir. Şan, şeref getirmesi için yapılan büyük savaşlar ölümlere neden olduğu gibi büyük harcamalara da neden olur. Zorbanın bela ettiği savaşta halkın hiçbir kazancı yoktur. Bu savaşlarda halkın payına düşen, vergiler ve vergilerle gelen açlık, yoksulluk ve ölümdür.

Rousseau, bu görüşlerin, iktidarın varlığını açıklamakta yetersiz kaldığını, insanların (kamunun) ortak yararına bir şey üretmediklerini söyler. Bu görüşler, insanlar arasında ortak yararı gözetmekten çok efendi-köle ilişkisini haklı bir nedene dayandırmaya çalışmaktadır. Çünkü bir kişinin iktidarını kabul etmek, ona köle olmayı kabul etmek anlamına gelir. "Dağınık yaşayan insanların sayıları ne olursa olsun, birbiri ardınca bir kişinin buyruğu altına girdikleri zaman, bence artık ortada bir ulusla başkanı değil, bir efendi ile köleleri vardır" (Rousseau 2017d: 12). İnsanların özgürlüğünü yok edip onları köleleştirerek onlardan çıkar sağmak, onları insan olma durumundan çıkarmak anlamına gelir. Çünkü özgürlük, insanların asla kaybetmemesi gereken özelliklerinden birisidir.

İnsanların özgür olmadığı, efendi köle ilişkisinin sürdüğü, Hobbes'taki gibi mutlak iktidarın olduğu bir toplumda, barışın olanaklı olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Burada çıkar ilişkilerinin sebep olduğu çatışmalar, mutlak iktidarın hırsından kaynaklanan savaşlar, arzulanan toplumsal barışı sağlamakta yetersiz kalır. Rousseau, bu sözleşmelerin, toplumsal barışı sağlayamayacağı fikrinden yola çıkarak toplumda barışı sağlayan, herkesin ortak yararına olan bir sözleşme önerir.

3.2. Toplum Sözleşmesi ve Doğal Barışa Dönüş

Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı (İkinci Söylev)* kitabında bahsettiği, insanların toplumsallaşmasıyla birlikte ortaya çıkan yozlaşmaya karşı, *Toplum Sözleşmesi*'nde yeni bir toplumsallaşma denemesi yapar. İlkinde bir araya gelen insanlar kıyaslama, kibir, aşağılama gibi duygulara sahip olup yozlaşırken, mülkiyetin ortaya çıkmasıyla birlikte aralarındaki eşitsizlikler artıp savaşlara neden olur. İnsanlar bunun üstesinden gelmek için devleti yaratıp bu sorunları çözeceğini düşünür. Ancak devletin varlığı, insanlar arasındaki sorunları azaltmaktan öte bu sorunların kurumsallaşmasını sağlar. Devletin varlığı ile insanlar arasındaki eşitsizlikler artığı gibi, bu yeni durumla birlikte insanlar özgürlüklerini de yitirirler. Efendilere köle olurlar,

zorbalara karşı çaresiz kalırlar. Toplumdaki kişilerin kendi aralarında yaşadığı sorunlar devletler arasında da yaşanmaya başlar, bu sorunlar kişiler arasındaki sorunlardan daha büyük ve daha yıkıcı olur ve bunun sonucunda "doğayı titreten, akla durgunluk veren uluslar arasında savaşlar, cinayetler, misilleme ve insan kanı dökme" kişilere erdemli bir yaşam gibi sunulur.

> En dürüst insanlar, ödevleri arasında hemcinslerini boğazlamanın da olduğunu öğrenirler; sonunda insanların birbirlerini, niçin olduğunu bilmeden, binlerle öldürdükleri görülür; bir tek savaş gününde işlenen cinayetler, bir tek şehir alınırken yapılan dehşet verici hareketler doğa halinde bütün yeryüzünde yüzyıllar boyunca yapılanlardan daha fazladır (Rousseau 2018c: 113).

Doğal insan, bu toplumsallaşmayla birlikte özgürlüğünü, merhamet duygusunu yitirip köle haline gelir, doğal duygular yerini yapay duygulara ve tutkulara bırakır. Hem kişiler arasındaki çıkar çatışmaları hem de devletler arasındaki yıkıcı savaşlar insanların ulaşmaya çalıştığı huzurlu bir yaşamın önünde engel oluşturur. Savaşlar sadece insan kaybını değil, beraberinde yoksullaşmayı da getirir. Bu yüzden insanlara özgürlük vaat edip onu köleleştiren, savaşlarda perişan eden "yalancı" toplum sözleşmesine karşı Rousseau, gerçek bir toplum sözleşmesi önerir.

Rousseau, toplum sözleşmesini Hobbes gibi, doğa durumu üzerine kurar. Bunu da bir varsayımdan yola çıkarak yapar. Doğa durumunda yaşayan insanlar öyle bir duruma gelmişlerdir ki artık bu durum yaşadıkları gibi sürüp gidemez; doğal yaşam tek bir kişinin diğerleri olmadan yaşamasını imkânsız hale getirmiştir, eğer "insanlar yaşayışlarını değiştirmezlerse, yok olup giderler" (Rousseau 2017d: 13). Şartların insanın yaşamını değişime zorlaması, insanları bir arayışa sokar. Ancak "bu minvalde hareket eden inşa edilmiş bir güçler sistemi kaçınılmazdır ve bu güçler doğada verili değildir; insan eseri olarak mümkün olabilirler" (Durkheim 2019b: 33). Onun için insanlar, bir araya gelip bir "güç birliği" kurmalı ve bu birliği yönetecek başka bir gücü "elbirliği ile harekete" geçirmelidirler. İnsanlar, yaşamlarında meydana gelen zorunlu değişim sonucunda diğer insanlarla bir araya gelip toplum haline gelirler. Bu topluluk rastgele bir araya gelen ve oluştuğunda yine rastgele hareket eden bir birliktelik olmamalıdır. Aynı şekilde, insan doğasını kökten değiştiren ve onun özgürlüğünü yok eden bir yapıda da olmamalıdır.

İnsanları bu arayışa yönelten, yaşamlarına eskisi gibi devam etmelerine engel olan yani onları bir sözleşme yapmaya zorlayan koşullar üzerinde durmak gerekir.

Rousseau'nun yukarıdaki ifadesinde bakıldığında, doğa durumundan toplum duruma geçiş ani ve hızlı olmaktadır. "Böylece, kötü toplumdan iyi-meşru topluma geçişteki pratik sorunlar da bir kalemde silinmiş olmaktadır" (Ağaoğulları 2010b: 74). Ancak Rousseau'nun *İkinci Söylev*'deki insanların doğal durumdan toplum durumuna geçişine baktığımızda, insanların doğal halden toplum durumuna geçişinde, ilk başta çevresel faktörler etkili olur. Daha sonraki şartlar insanların aile olmasına, iş bölümü yapmasına, mülkiyet edinmesine neden olur. Mülkiyetin ortaya çıkmasıyla, insanlar arasındaki eşitsizlikler artar, bu eşitsizlikler mülk sahipleri ile yoksullar arasında savaşlara neden olur. İnsanlar savaşların önüne geçmek için toplumsallaşmanın son evresi olan devleti kurarlar. Tüm bunlara baktığımızda Rousseau'nun toplumsal sözleşmesi *İkinci Söylev*'de bahsettiği insanın gelişim çizgisi üzerine kurulu değildir (Ağaoğulları 2010b: 74). Burada yeni bir süreç oluşturulur ve sözleşme bunun üzerine kurulur. Bu süreç, yukarıda da bahsedildiği gibi insanların eski halini sürdürmesine engel olan koşulların ortaya çıkmasıyla başlar ve insanlar bu süreçle birlikte yaşamlarını değiştirmek zorunda kalırlar. İnsanlar, diğer insanlarla bir araya gelip bir güç birliği oluştururlar. Ancak, insanlar yaşamlarını tehlikeye sokan bir durumdan çıkmak için diğer insanlarla bir araya gelip bir birliğin içine gireceklerse, bu birlik insanın yaşamının borçlu olduğu özgürlüğü yok etmemeli ve insanın kendisini koruma ve yaşamını sürdürme haklarını dışarıda tutmamalıdır. Yani bu güçler birliği insanın zararına olmamalıdır. Bunun için birlik, üyelerine şunu sunmalıdır: "Üyelerinden her birinin canını, malını bütün ortak güçle savunup koruyan öyle bir toplum biçimi bulmalı ki, orada her insan hem herkesle birleştiği halde yine kendi buyruğunda kalsın, hem de eskisi kadar özgür olsun" (Rousseau 2017d: 14). Bu noktada, şöyle bir soru ortaya çıkmaktadır: Nasıl bir yandan özgürlükler yitirilmeyecek, diğer yandan da bir topluluğa bağlanıp o topluluğun buyruğu dışında hareket edilmeyecektir? Rousseau, bu durumundan çıkmanın yolu olarak şunu görür: "Toplum üyelerinden her biri, bütün haklarıyla birlikte kendini baştanbaşa topluluğa bağlar" (Rousseau 2017d: 14). Herkes kendisini topluluğa bağladığında ve topluluk da herkesin ortak yararına hareket ettiğinde hiç kimse bundan zarar görmez. Çünkü burada hiç kimse kendisini diğer bir insana bağlamış değildir, herkes özgür olarak kendisini topluluğa bağlar. Topluluk da bir kişinin çıkarına değil herkesin çıkarına hareket edeceğinden hiç kimse buna zarar vermeyi düşünmez.

Hobbes'a göre, toplum sözleşmesi yapılırken, insanlar, haklarının önemli bir kısmından vazgeçerek bunları egemene devrederler, egemen de herkesten daha güçlü bir konuma gelir. Bu şekilde doğal eşitlik bozulur, yerini, insanların rızalarıyla oluşturduğu yapay bir eşitsizlik alır. Rousseau, Hobbes'un yarattığı bu eşitsizlik durumuna izin vermemeye çalışır. Çünkü birinin ya da birilerinin diğerlerinden daha fazla hak sahibi olması, insanlar arasında süregelen sorunların devam etmesine neden olur. Rousseau'nun bu konudaki ifadesi şu şekildedir:

> Bu bağlanma kayıtsız şartsız olduğu için (hiçbir şey ayırmadan) birlik olabildiğince eksiksiz ve tamdır, hiçbir bir üyenin isteyeceği bir şey de kalmamıştır artık; çünkü kişilere bazı haklar bırakılmış olsaydı, onlarla halk arasında anlaşmazlıkları yargılayacak ortak bir üst makam bulunmadığına ve her insan bazı bakımlardan kendi kendisinin yargıcı olduğuna göre, her bakımdan da öyle olmaya kalkışırlardı; o zaman da doğal yaşama hali sürüp gider ve toplum ister istemez zorbalığa kaçar ya da işe yaramaz olurdu (Rousseau 2017d: 14).

Demek ki herkes, kendisini topluluğa bağlayarak hem doğal eşitliğin bozulmadan devam etmesini sağlamış olur hem de tek bir kişinin ya da topluluktaki birkaç kişinin yararına değil herkesin yararına olan bir sözleşmeye taraf olmuş olur. Ayrıca bu sözleşmeden ayrıcalıklı bir kişinin ya da grubun çıkmaması, insanlar arasında ayrıcalık elde etmekten kaynaklanan sorunların da doğmasına engel olmaktadır. Bir başka deyişler, çıkar çatışmalarından kaynaklanan savaşlar olmaz. Rousseau, toplum sözleşmesini kısaca şöyle özetlemektedir*:* "Her birimiz bütün varlığımızı ve bütün gücümüzü bir arada genel istemin buruğuna verir ve her üyeyi bütünün bölünmez bir parçası kabul ederiz" (Rousseau 2017d: 15). Herkes birliğe katıldığında ve iradesini buraya bağladığında birlik bir bütün haline gelir ve kamusal bir kimlik kazanır. Bu sözleşmeyle birlikte oluşan terimleri bilmenin önemli olduğunu söyleyen Rousseau, bunları şu şekilde tanımlar:

> Bütün öbür kişilerin birleşmesiyle oluşan tüzel kişiye eskiden *site* denirdi; şimdiyse *cumhuriyet* ya da *politik bütün* deniyor. Üyeleri ona, edilgin olduğu zaman *devlet* (etat), etkin olduğu zaman *egemen varlık* (souverain), öbür devletler karşısında da *egemenlik* (puissance) diyorlar. Ortaklara gelince, onlar bir birlik olarak *halk*, egemen gücün bir birer üyesi olarak teker teker *yurttaş*, devletin yasalarına boyum eğen kişiler olarak da *uyruk* adını alırlar (Rousseau 2017d: 15).

Toplum sözleşmesiyle oluşan birliğe itaat etmekle kendisini bir yükümlülüğün altına sokan kişiler, doğal özgürlüklerini yitirirler. Özgürlüğün insanın yitirmemesi gereken önemli özelliği olduğunun farkından olan Rousseau, bu çelişkinin üstesinden

gelmek için doğal özgürlük yerine yeni bir özgürlükten bahseder: toplumsal özgürlük. İnsanlar, doğal özgürlüklerini yitirmiş olabilirler ama karşılığında toplumsal özgürlüğü kazanırlar. Bu özgürlük, doğal özgürlükten daha önemlidir. Çünkü insan toplumsallaşmayla birlikte kendisini bir yükümlülüğün altına sokar. Bu durum, insanın özgürlüğünü yitirdiği anlamına gelmemelidir. İnsanların kendilerini sınırlayan kanunlar yapıp buna uymaları, insanın insan olma özelliğine ulaşması anlamına gelir; "salt isteklerin itkisine uymak kölelik, kendimiz için koyduğumuz yasalara boyun eğmekse özgürlüktür" (Rousseau 2017d: 19). İnsanın kazandığı bu yeni özgürlük türü, insanın toplumsallaşmasının tek kazanımı değildir. Toplumsallaşmayla birlikte, "adalet" ve "değer" kavramları ortaya çıkar. İnsan, toplumsallaşmayla birlikte "davranışındaki içgüdünün yerine adaleti koyar, daha önce yoksun olduğu değer ölçüsünü verir ona" (Rousseau 2017d: 18). Bu değişimle insanın isteklerinin ve tutkularının yerini "ödev" ve "hak" alır. Bu özellikler, insanın diğer insanlarla birlikte yaşamasını mümkün kılan ve insanların birbirlerine kötülük yapmasını engelleyen özelliklerdir. Oysa Hobbes'a göre, insanların toplumsal yaşamda birbirlerine kötülük yapmasını engelleyen güç, sert cezalar ve eli kılıçlı bir "zorba"dır. Artık insan, doğadaki "akılsız" ve "gelişmemiş" bir hayvan değil, kendi koyduğu yasalara uyan bir varlık haline gelir. Çünkü doğal durumdaki gibi tek başına değil, toplumda diğer insanlarla birlikte yaşamaktadır. Yaşamındaki bu değişikler, doğanın insana sağladığı ve toplumsallaşmayla birlikte insanda yok olan özelliklerden çok daha önemli ve yararlı özelliklerdir.

Rousseau, insanın toplumsallaşmayla birlikte kaybettiği bir şeyi olmadığını aksine toplumsal yaşama geçişi insan için "yararlı bir değiş tokuş" olarak kabul etmek gerektiğini ifade eder. Bu değiş tokuştan kişilerin elde ettikleri yarar Rousseau'ya göre şudur:

> Toplum sözleşmesinde bireyler bakımından birtakım haklardan vazgeçme diye bir şey yoktur; bu sözleşme ile durumları önceki durumlarına kıyasla gerçekten daha iyi olmuştur ve onlar herhangi bir vazgeçme yerine, yararlı bir değiş tokuş yapmışlardır: Kararsız ve iğreti bir durum yerine, daha iyi ve daha güvenli bir durum; doğal bağımsızlık yerine özgürlük; başkasına zarar verme gücü yerine, kendi güvenliklerini; başkalarının alt edebileceği güçleri yerine, toplumsal birliğin yenilmezleştirdiği bir hakkı seçmişlerdir. (Rousseau 2017d: 31)

Hobbes'a göre, savaşın yıkıcı etkisinden kaçan kişiler rızalarıyla kendilerini mutlak bir egemene teslim ederler. Burada egemenin yaratılmasının sebebi insan doğasının sebep olduğu savaştır. Oysa Rousseau'da toplum sözleşmesinin yapılmasının

amacı doğal durumdan çıkmak değildir, doğal durumda insanlar zaten barış içindedir. Amaç, doğal durumdan çıkmak zorunda kalan insanların doğal barışa yakın bir barışı tekrar sağlamak istemeleridir. İnsanları barış yapmaya zorlayan da doğal insanın duygu ve tutkuları değil –doğal insan merhametlidir-, yozlaşmış insanın duygu ve tutkularıdır. İnsanlar bu duygu ve tutkuların güdümünde hareket ettiği sürece toplumda istenen barış sağlanamaz. Bu nedenle, Rousseau, yeni bir toplumsal sözleşmeyle, insanın doğal özgürlüğüne yakın bir özgürlüğü, herkesin eşit olduğu ve kendi iradesiyle egemenliğin parçası olduğu bir yönetimi ve doğal barışa yakın bir barışı olanaklı kılmak istemektedir. Bu da ancak herkesin ortak çıkarına olan, kişilerin hem kendilerini bağladıkları hem de özgür oldukları genel iradeye dayalı bir yönetimle mümkün olur.

3.2.1. Genel İrade ve Egemenlik

Toplumdaki her bir bireyin ortak çıkarlar etrafında birleşmesi, bir başka deyişle her bir insanın kendisini diğer insanlara bağlaması ve bu bağlılıkla birlikte yaratacakları egemene köle olarak değil; özgür bir yurttaş olarak ve aynı zamanda egemenliğin bir parçası olarak itaat etmeyi kabul etmesi, herkesin bir araya gelerek kişisel çıkarlarını birleştirerek ortak çıkar etrafında birleşmesiyle mümkün olur. Bu birleşmenin sonucunda "herkesin tek tek haklarını devretmesiyle ortaya, toplumu yönetecek olan "genel istenç" denen ortak bir güç çıkmaktadır" (Şenel 2017: 394).

Genel irade ve egemenlik kavramlarını incelemeden önce Rousseau'nun *Ekonomi Politik Üzerine Söylev*'de devleti insan organizmasına benzettiği bölümü incelemek gerekir. Hobbes, devleti ve devletin kurumlarıyla olan ilişkisini açıklarken devleti insan organizmasına benzetir. İnsanın eklemleri, sinirleri, kalbi, beyni ve bunların arasındaki ilişki, nasıl insanın organizmasını, hareketlerini ve canlılığını oluşturuyorsa; egemenlik, mahkemeler ve güvenlik organları da devleti, devletin yapısını ve bu yapının kurumları ile olan ilişkisini oluşturur. Rousseau, *Ekonomi Politik Üzerine Söylev*'de de benzer bir benzetmeden yola çıkar:

> Devlet bağımsız bir birim olarak ele alındığında örgütlü, canlı ve insan organizmasına benzeyen bir beden olarak düşünülebilir. Egemen güç baştır; yasalar ve gelenekler beyin, sinir ilkesi ve anlık, iradenin ve duyguların merkezidir, yargıçlar ve yüksek devlet görevlileri de organları oluşturur burada; ticaret, sanayi ve tarım olarak geçimini hazırlayan ağız ve midedir; kamu finansmanı iyi bir ekonomi'nin, yüreğin işlevlerini yerine getirerek bütün beden aracılığıyla besin ve yiyecek dağıttığı kandır; yurttaşlar makineyi hareket ettiren,

> yaşatan ve çalıştıran beden ve uzuvlardır; organizma canlı olduğu taktirde bu beden ve uzuvları hiçbir biçimde yaralanamaz ve en küçük bir acı ve sıkıntı beyne gider (Rousseau 2008e: 133).

Rousseau'ya göre hem insanın hem de devletin ömrünü sürdürmesi için bu parçalar arasındaki denkliğin her zaman sürmesi gerekmektedir. Eğer parçalar arasındaki denklik bozulursa insan da devlet de ölür. Bu benzetme üzerinden devlet tanımı yapan Rousseau, genel iradeyi de "doğrunun ve yanlışın kuralı" olarak tanımlar. Genel irade, devletin varlığını sürdürmesi için hem bütün olarak devleti (kişilerin oluşturduğu bütünlüğü, birliği) hem de devletin bütün üyelerini koruyan ve o kişilerin "refahını amaçlayan" güçtür. Genel irade aynı zamanda "yasaların kaynağı"dır. Ayrıca devletin üyelerinin, davranışlarını dayandırmak zorunda olduğu "doğrunun ve yanlışın kuralı"dır (Rousseau 2018e: 133). Burada genel irade hem toplumsal sözleşmenin yapısına uygun olarak insanların refahını yükselten ve bir yandan toplumu, diğer yandan insanları birbirlerine karşı koruyan bir güç, hem de insanların doğal durumdan toplum durumuna geçtiğinde toplum içinde birbirlerine nasıl davranmaları gerektiğini belirleyen, insan ilişkilerini düzenleyen kuralların (doğru ile yanlışın) temelidir. Demek ki "genel irade, ahlaki (moral) bir niteliğe sahiptir" (Ağaoğulları 2010b: 85). Doğru ile yanlışı, haklı ile haksızı birbirinden ayırır.

Rousseau, genel irade kavramını aynı zamanda kamusal iyi ile ilişkilendirir. Bireylerin kişisel çıkarları arasındaki çatışma onların bir araya gelerek devleti kurmalarını sağladığı gibi, aynı bireylerin kişisel çıkarlarını bir anlaşmayla birleştirmeleri sonucu oluşan kamusal iyi genel iradeyi doğurur (Rousseau 2017d: 23). İşte genel irade, kamusal iyiyi gözeterek devletin yönetilmesini sağlayan iradedir. Birliğe katılan herkesin kendi iradelerini birleştirmesi sonucu oluşur. Ancak Rousseau, genel iradeyi her bir kişinin iradesinin toplamından daha üstün olarak görür. Yani herkesin iradesi ile genel iradeyi birbirinden ayırır. Çünkü "genel istem yalnız ortak yararı göz önünde tutar, öbürü ise özel çıkarları gözetir ve özel istemlerin toplamından başka bir şey değildir" (Rousseau 2017d: 26). Birlikteki bütün insanlar kendi çıkarlarını önceleyip buradan bir anlaşma sağlamış olsalar bile bu durum, genel iradeye uygun olmaz. Çünkü iki kişinin çıkarına uygun olarak yapılan bir anlaşma, başka bir kişinin zararına olabilir. Eğer genel iradeye uygun bir anlaşma sağlanmak isteniyorsa, kişiler arasında yapılan anlaşma, belirli kişilerin yararına, belirli kişilerin zararına değil; birlikteki herkesin yararına olmalıdır. Yani "bireylerin kendi çıkarları arasındaki

farkların sıfırlanıp, egemen insanların bir bütün olarak çıkarlarının üretilmesi ancak bütün bir topluluk zemininde mümkündür" (Kenny: 2018: 305).

Genel iradenin ne olduğuna bakmamız gerektiği kadar ne olmadığına da bakmamız gerekir. Herkesin aynı şeyi istemesi yani herkesin aynı konuda birleşmesi her zaman genel irade olmaz. Çünkü "halkın kendisi hep iyilik ister, ama kendi başına iyiliğin nerede olduğunu kestiremez her zaman. Genel istem her zaman doğrudur ama onu, yöneten kafa her zaman aydınlanmış değildir" (Rousseau 2017d: 36). Onun için bir kararın veya oylamanın genel iradeye uygun olması için halkın aydınlanmış olması gerekmektedir. Eğer bir halk yeterince aydınlanmamışsa kendi içinde partilere, derneklere, cemaatlere ve başka parçalara (birleşimlere) bölünmüş olur. Bu birleşmeler genel bir birleşmeden öte kısmi bir birleşme olduğu için burada genel irade olmaz. Ortaya çıkan irade, genel değil özel irade olur. Özel irade, halkın genelinin iradesini öncelemekten çok kendi çıkarını önceleyeceği için genel iradeye uygun bir yönetim de olmaz. İşte halkın genel iradeye uygun karar alması ve oylama yapması Rousseau'ya göre halkın aydınlanması ile olanaklıdır. Halk aydınlandıkça özel çıkar yerine genel çıkarı önceler, olaylar arasında bağlantı kurmayı, kıyaslamalar yapmayı öğrenir ve ortaya çıkan çelişkileri görür. Kendi çıkarını öncelemekten kaynaklanan sorunları erkenden görüp kişisel çıkarların çekiciliğine kapılmamayı öğrenir. Ancak burada bir sorun ortaya çıkar. Çünkü "tek tek kişiler iyiliği görürler, ama teperler onu. Halksa iyiliği ister, ama görmez onu" (Rousseau 2017d: 37). Rousseau, halkın bu şekilde genel iyilik konusunda bilinçsiz olması, kişilerin de bunu önemsememesi sorununu, bir "yol gösterici" ile çözer. "Yol gösterici" herkesin genel iradeye uygun bir şekilde hareket etmesi için aydınlanmamış kişileri eğitim yoluyla ne isteyecekleri konusunda eğitecek, bu mümkün değilse onları istemelerini akla uydurmaları için zorlayacaktır (Rousseau 2017d: 37).

Genel iradeyi bu şekilde tanımlayan Rousseau, egemeni genel iradenin varlığı ile ilişkilendirir. Egemen, toplum sözleşmesi ile bir araya gelen kişilerin kendi iradelerini birleştirmeleri sonucu oluşan genel iradenin yönetilmesidir. "Bütün halkların, ödevlerin ve güçlerin kaynağı olarak toplum sözleşmesinin ortaya çıkardığı siyasi varlığın adı *egemen*dir" (Durkheim 2019b: 43). Egemen, birliğin her bir üyesinin bir araya gelmesi ile oluşturulduğundan, her bir üye hem egemenin yaratıcısı hem de yarattığı egemenin uyruğu haline gelir. Demek ki Rousseau'nun toplum sözleşmesinde iki farklı insan tipi

ortaya çıkar. "Karşımıza, bir yandan genel iradeye katılan yurttaş, öte yanda genel iradeye itaat etmekle yükümlü olan uyruk çıkar" (Ağaoğulları 2010b: 78). Bu durum aynı zamanda üyelere iki farklı sorumluluk da yüklemektedir. Yani topluluğa katılan kişiler iki farklı yükümlülüğün altına girerler. Hem birlikte hareket ettiği kişilere karşı sorumludurlar hem de birlikte yarattığı egemene (birliğe) karşı sorumludurlar. Egemenin oluşmasıyla birlik haline gelen ve egemen etrafında birleşen kişiler, bir bütün haline gelirler. "Rousseau'nun toplumsal sözleşme anlayışının özgüllüğü, parçaların toplamından daha yüksek bir düzeyde yer alan bir birlik kavramını olanaklı kılmaktadır. Bu birlik, yalnızca bireylerden değil, yurttaşlardan oluşan bir bütündür" (Acar-Savran 2013: 110). Bütünlüğü oluşturan asıl şey herkesin kendi oyu ile birliğe katılıp kendinden bir şey katmasıdır. Herkes birliğe kendinden bir şeyler kattığında ortaya çıkan şey de herkesin ortak iyisi olur. Bu yüzden "üyelerden birine saldıran bütüne saldırmış, bütüne saldıran da üyelere saldırmış olur" (Rousseau 2017d: 17). Herkesin en önemli görevi birliği korumaktır. Bundan dolayı birliğe katılanlar, birliğin zarar görmemesi için tehlikelere karşı birleşmek ve yardımlaşmak zorundadırlar. Bu birliktelik, bir kişi ya da bir grup değil, herkes için "genel iyi" olduğu için kimse birliğe zarar vermeyi düşünmez. Bu durum aynı zamanda kişisel çıkarların da birliğin çıkarları ile örtüşmesi gerektiği anlamına gelir. Kişilerin yurttaşlık görevi de buradan gelir. "Kendi tikel istencini bir üyesi olduğu egemenin genel istencine uyumlu kılmak onun yurttaşlık görevidir" (Copleston 2004c: 112). Eğer kişi kendisi için iyi, birlik için kötü olan bir tercihte bulunulursa ne olur? Rousseau'ya göre kişisel çıkarların genel çıkarlara aykırı olması hem kişiye hem de birliğe zarar verir (Rousseau 2017d: 17). Çünkü kişi hem kendi çıkarlarını gözetip -yurttaşlık sorumluluklarını yerine getirmeden- birliğin sağladığı yurttaşlık hizmetlerinden faydalanıyorsa, içinde bulunduğu durum birliğin parçalanmasına neden olur. Kişinin yurttaşlık görevlerini yerine getirmemesi aynı zamanda erdemli bir davranış da değildir. Çünkü erdemli davranışlardan biri de Rousseau'ya göre kişinin kişisel çıkarlarını genel çıkarları ile uyumlu hale getirmesidir (Rousseau 2008e: 143).

Kişilerin içinde bulunduğu birliğe karşı ödev ve sorumluklarını hatırlatan Rousseau, kişilerin özel çıkarlarının birliğin genel çıkarları ile örtüşmesi gerektiği gibi, aynı şekilde egemen olanın çıkarlarının da birliğin çıkarları ile örtüşmesi gerektiğini belirtir. "Kendini kurmuş olan kişilerden oluştuğu için, egemen varlığın kişilerin

çıkarlarına aykırı çıkarı yoktur ve olamaz" (Rousseau 2017d: 17). Egemen, birliğin çıkarını kendi çıkarı olarak gördüğü için uyruklarına güvence vermesine de gerek yoktur. Çünkü "bütünün uyruklarına zarar vermesi beklenemez" onun görevi de buradan gelir. Birliğe katılan kişilerin birliğin faydasına olan eylemlerde bulunup birliğe zarar veren eylemelerden kaçınması, nasıl onların yurttaşlık görevi ise, birliğin zararına olan eylemlerden kaçınması da egemenin görevidir.

Egemenin görev ve sorumluluklarını belirten Rousseau, daha sonra onun özelliklerini (doğasını) açıklar. İlk olarak, Rousseau'ya göre egemenlik devredilemez. Hobbes'un toplum sözleşmesinde bir araya gelen kişiler haklarını bir egemene devrederek doğal savaş durumundan toplumsal duruma geçmişlerdi. Kişiler, egemenlik haklarını Leviathan'a devrederek karşılığında ondan barış ve huzur sağlamasını istemişlerdi. Rousseau ise buna karşı çıkar, çünkü "genel irade tüm yurttaşların katılımını gerektirdiği ve eşit bağlayıcılığa sahip olduğu için egemenliğin kaynağıdır" (Tunçel 2010: 204), bu yüzden devredilmesi düşünülmez. "Egemenlik, halk oyunun yürütülmesinden başka bir şey olmadığı için, bence hiçbir zaman başkasına geçirilemez; birleşimli bir varlık olan egemen varlığı da ancak yine kendisi temsil edebilir: İktidar başkasına geçebilir ama, istem geçmez" (Rousseau 2017d: 23). Çünkü kişiler özgürlüklerinden vazgeçerek egemenlik haklarını başkasına devrettiği an, aralarındaki ilişki egemen ile halk ilişkisi değil, efendi ile köle ilişkisi olur. Hobbes'un toplum sözleşmesinde, kişiler egemene haklarını devrederek doğal eşitliği bozup yapay bir eşitsizlik yaratır. Egemen, herkesin güçlerini kendisinde toplayıp en güçlü kişi haline gelip uyruklarını yönetme hakkını elde etmiş olur. Herkesi birbirinin eşiti olarak gören Rousseau'ya göre, egemenliğin devredildiği durumda, özel iradelerin genel iradeyle uyuşması mümkün olsa bile bu uyuşmanın ömrü kısa olur. Çünkü ikisinin doğaları birbirinden farklıdır. "Özel istem özü gereği yeğlenmelerden; genel istemse eşitlikten yanadır" (Rousseau 2017d: 23). Durkheim bu durumu şu şekilde ifade eder:

> Gerçekten de, eğer genel irade bir ya da daha fazla bireysel iradenin aracılığıyla kullanılabilseydi egemenlik ancak o zaman devredilebilen bir şey olurdu. Oysa bu imkânsızdır. Zira iradenin bu iki şekli de çok değişik doğalara sahiptirler ve farklı yönlerde hareket ederler. Biri genele doğru hareket eder ve sonuç olarak eşitliğe yönelmiş olur; diğeri ise özele doğru hareket eder ve dolayısıyla tercihlere yönelir. Şüphesiz aralarında kazara geçici bir anlaşma mümkün olabilir; ancak böyle bir uyum kendi doğalarından kaynaklanmadığından bu anlaşmanın uzun süreceğinin bir garantisi yoktur. Egemen bugün herhangi bir

> bireyin istediği şeyi gerçekleştirebilir ancak bu uyumun yarın da süreceğini kim garanti edebilir? (Durkheim 2019b: 47).

Özetlemek gerekirse, Rousseau, genel iradenin bir kişi ya da bir gruba devredilmesinin, kişilerin özgürlüklerinden vazgeçmesi anlamına geleceğinden, bu durumun kişilerin çıkarına değil zararına olacağı görüşündedir. "Oraya bir efendi çıkar çıkmaz, egemen varlık diye bir şey kalmaz, politik bütün de artık yok olup gider" (Rousseau 2017d: 24). Bu yüzden egemenliğin devredilmesi mümkün olmadığı gibi başkası tarafından temsil edilmesi de mümkün değildir.

İkinci olarak egemenlik bölünemez. Çünkü "istem ya geneldir, ya da değildir; ya halkın tümünün istemidir ya da sadece bir bölüğünün" (Rousseau 2017d: 24). Eğer irade genel irade ise bu egemenliktir, sadece belirli kişilerin iradesi ise orada egemenlik değil, sadece özel irade vardır. Gerçekten egemenlikten söz edilecekse orada genel iradeye dayanan ve parçalanmayan bir egemenlik olması gerekir. Bu yüzden Rousseau, güçler ayrılığı yerine güçler birliğini savunur "daha doğrusu, iktidar düzeyinde görülen farklı erkelerin, farklı yetki kullanma alanlarının egemenliğin bölünmesi anlamına gelmediğini ileri sürer" (Ağaoğulları 2010b: 104) ve bu şekilde egemenliği bölen düşünürlere karşı çıkar. Rousseau'ya göre onlar egemenliği "güç ve istem, yasama gücü ve yürütme gücü, vergi, adalet ve savaş hakları" gibi parçalara bölerek onu gerçek olmayan bir varlığa dönüştürüyorlar (Rousseau 2017d: 24). Bütün insan organları bir bütün halinde anlamlıdır. Tek bir bedenin organlarından birçok beden yaratmak nasıl anlamsızsa ("kiminde yalnız göz, kiminde kol, kiminde de yalnız ayak"), egemenliğin bütünlüğünü bozup Japon hokkabazları gibi onu parçalara bölmek de bir o kadar anlamsızdır. Ancak Rousseau'ya göre düşünürler "egemen güç üstünde doğru düşünceye sahip olmamaktan" dolayı egemenlikteki ayrımı ilke üzerinden değil konu üzerinden yapmaktadırlar. Bu durum, egemenliğe ait olmayan işlemlerin egemenliğe ait gözükmesine neden olmaktadır. Oysa egemen yasa yapıcıdır, onu uygulamak egemenin görevi değildir. "Örneğin, savaş açmak, barış yapmak gibi işlemlere egemenlik işlemi gözüyle bakılmıştır. Oysa bunlar egemenlik işlemi değildir; çünkü bu işlemlerin hiçbiri yasanın kendisi değil, uygulanmasıdır sadece" (Rousseau 2017d: 25).

Şimdiye kadar anlatılanlar ile egemenliğe "varlık ve yaşam" verildi, şimdi yapılacak olan ise ona "yasama yoluyla hareket ve sistem vermektir" (Rousseau 2017d: 34). Bundan sonraki bölümde, "egemenliğe hareket katan ve devleti koruyan yasalar

niçin gereklidir, hangi özelliklere sahiptir, kimler tarafından yapılır?" sorularına cevap aranacaktır.

Rousseau'ya göre "ilahi adalet" ve "evrensel akıl" devletin ve yasaların olmadığı bir yerde pek etkili değildir. Çünkü insanlar kendi aralarındaki sorunları çözmek için bunları etkili bir şekilde kullanamazlar. Etkili şekilde kullanamadıkları için bu yasalar "kötünün yararına, iyinin zararına işler" (Rousseau 2017d: 34). Bu yüzden insanlar arasında oluşan sorunları çözmek ve barışı sağlamak için yasalar gerekir. Yasalar da daha önce bahsedildiği gibi, insanın özgürlüğünü yok edip onu köleleştirmemelidir. Ancak Rousseau'ya göre insanlar hem yasalara tabi olup hem de özgür olabilirler (Rousseau 2008f: 50). Çünkü insanlar yasalara itaat ederek herhangi bir insana ya da bir gruba itaat etmiş değil -ki bu durum köle olmayı kabul etmek anlamına gelir-, kendi iradesini kattığı genel iradeye itaat etmiş olurlar. "Yasa genel irade'nin bir ifadesi olarak her yurttaşın iradesinin temsilidir" (Tunçel 2010: 213). Yasalar da genel irade tarafından yapılacağından yasalara uymak sadece belirli kişilerin görevi değil, herkesin görevi olduğu için herkes yasalar önünde eşit olur. Eşitliğin olduğu yerde "ne efendi ne de köle vardır" (Rousseau 2008f: 50). Rousseau, itaat ve emir olmadan insanları bir yönetim altında birleştiren yasaların önemini *Ekonomi Politik Üstüne Söylev'*de şu şekilde açıklar:

> İtaat edeler ve emir veren kimse yoktur, hizmet ederler ve efendileri yoktur; gerçekten de açık seçik bir bağımlılık altında daha da özgür olmak ve herkesin özgürlüğünü sadece başkasınınkine zararlı olabilecek kadar yitirmesi… bütün bunlar nasıl oluyor? Bu mucize, yasanın eseridir. İnsanlar adalet ve özgürlüğü sadece yasalara borçludurlar. İnsanlar arasındaki doğal eşitliği hak ve hukuk alanına taşıyan, herkesin iradesinin bu sağlıklı organıdır. Her yurttaşa sağduyunun gereklerini dikte eden ve kendi değer yargılarının ilkelerine göre hareket etmesini ve kendisiyle çelişkiye düşmemesini öğreten bu semavi sestir. (Rousseau 2008e: 137)

Rousseau'ya göre yasaları kim yapmalıdır sorusunu sormanın anlamı yoktur çünkü yasalar genel istemin işidir (Rousseau 2017d: 35). Genel irade yasama görevini üstlenerek herkesin ortak iyisi için yasalar yapar. Daha doğrusu "bu iradenin aldığı her karar yasadır" bu yüzden yöneticilerin en önemli görevi yasaların uygulanmasını sağlamak olmalıdır (Rousseau 2008f: 43). Ancak yöneticiler Hobbes'un *Leviathan*'ları gibi ne yasa yapıcıdırlar ne de yasanın üstündedirler. Yöneticilerin hiçbir buyruğu yasa olmadığı gibi onlar da yurttaşlar gibi yasalar önünde eşittir. Çünkü yöneticiler yönetici

olduğu kadar aynı zamanda yurttaştırlar. Bu yüzden "bu yasalara devlet yöneticilerinin kendileri de uymak zorundadır" ve bütün yüksek yöneticiler ve memurlar bu kaydı her zaman dikkate almalıdırlar: "Devletin yasalarına ve halkın mutluluğuna ters düşmemek kaydıyla" (Rousseau 2008f: 50). Rousseau'ya göre yasalara uymak ve otoritesinin dayandığı yasalara uyulmasını sağlamak yöneticilerin en büyük görevidir (Rousseau 2008e: 137). O, yasaların sağladığı ayrıcalıklardan faydalanmak yerine, yasaların boyunduruğundan kurtulmak isteyen kişilerin yasalara uymasını sağlamalıdır. Eğer birileri, bunlar soylular, askerler, vatan için mücadele etmiş kişiler olsa bile, yasalardan muaf, ayrıcalıklı bir konum elde etmiş olursa bu, genel iradenin sonu olur.

Genel iradenin sona ermesi, toplumda tekrar kendini yasaların üstünde gören, yasalara tabi olmayan ve keyfi bir şekilde devletin sağladığı imkânlardan faydalanan ayrıcalıklı kişilerin ve grupların ortaya çıkmasına neden olur. Genel iradenin sağladığı toplumsal eşitlik bozulur, herkes için olan yasalar tekrar belirli kişilerin yararına, belirli kişilerin zararına olur. Böyle bir durumda gruplar arasında çıkar çatışmaları, gasplar, hırsızlıklar artar ve toplumsal barış tekrar bozulur.

3.2.2. Genel İrade ve Eğitim

Rousseau, insanın içinde bulunduğu koşullara göre doğasının değiştiğini kabul eder. *İkinci Söylev*'de belirtildiği gibi, doğal durumdan toplum durumuna geçildiğinde, insanların doğal yaşamda barış içinde yaşamasını sağlayan ben sevgisi ve merhamet duygusu yerini kıskançlık, haset, hırs, ikiyüzlülük, bencillik gibi duygulara bırakarak savaşlara neden olur. Rousseau, bu yüzden *Toplum Sözleşmesi*'nde genel iradeye dayalı bir yönetim kurarak insanlar arasında süregelen sorunları bitirmeyi amaçlar. Herkesin rızasına dayanan iyi bir yönetimin genel iradeye dayalı olması gerektiğini söyleyen Rousseau, bunun için herkesin kendi çıkarını genel iradenin çıkarıyla bir tutması gerektiğini söyler. Toplumsal sözleşmeyle yurttaş haline gelen kişinin en önemli sorumluluğu, genel iradenin çıkarına göre hareket etmektir. Bu durum hem akla uygundur hem de erdemli bir davranıştır.

Rousseau'ya göre, bir kişi, özel iradesini genel irade ile birleştiremediğinde bunun eğitimle çözülmesi gerekir. Eğitimle ilgili en önemli eseri olan *Emile*'de Rousseau, eğitimi ikiye ayırır: "biri genel ve ortak, öteki özel ve ailevi" (Rousseau 2018b: 10). Genel ve ortak eğitimden kastı kamusal eğitimdir, özel ve ailevi eğitimden

kastı ise insanın yani bireyin eğitimidir. Rousseau'ya göre ikisi birbirinden faklıdır, birinde yurttaş yetiştirilir, diğerinde insan. Ancak ikisini aynı anda yetiştirmek olanaksızdır. "Doğayla ya da toplumsal kurumlarla savaşmak zorunda kalındığında, bir insan ya da yurttaş oluşturma arasında bir seçim yapmak gerekir: Çünkü ikisini aynı zamanda oluşturamayız" (Rousseau 2018b: 8). Rousseau bu şekilde yurttaş ile bireyi birbirinden ayırır. Bu ayrım şuraya dayanır: "Doğal insan kendisi için her şeydir; sayısal bir birliktir, mutlak bütündür, ancak kendisiyle ya da benzerleriyle ilişkisi vardır. Uygar insan ise paydaya bağlı ve değeri bütünle, yani toplumla ilişkisi içinde olan yalnızca kesirli bir birliktir" (Rousseau 2018b: 9). Bireyin varlığı doğumla başlar, bir devletin ya da bir toplumun varlığıyla ilişkisi yoktur; yurttaşın varlığı başkalarına bağlıdır, o ancak bir devlet (toplum) olduğunda bu kimliğe sahip olur. Bu ayrımın nedeni şudur:

> İlk olarak "birey" ve "yurttaş" arasında kendi öz-çıkarına yönelik bakış açılarında bir farklılık söz konusudur. Yurttaş, öncelikle kendisini devletinin bir üyesi olarak tanımlarken, kendi iyisini de devletin iyisinden ayırt etmez. Kendisini "birey" olarak düşünen kişiler ise, tıpkı Rousseau'nun ikinci söylevinde tanımladığı doğa devletinin sakinleri gibidirler ve onlar için öncelikli olan üyesi oldukları siyasal toplumdan bağımsız biçimde kendi iyileridir (Tunçel 2012b: 87).

O halde doğal insan ile toplumsal insan birbirinden farklı olduğu için ikisinin aynı eğitimi görmesi düşünülmez[5]. Toplum içinde yaşayan yurttaş farklı bir eğitim alır, toplumdan bağımsız bir varlığa sahip olan birey de farklı bir eğitim alır. İyi bir yurttaş olmak Rousseau için önemlidir, ancak Rousseau, *Emile'de* iyi bir yurttaş olmakla ilgilenmez, o bu konuda Platon'un *Devlet*'ini adres gösterir:

> Genel eğitim hakkında bilgi edinmek istiyor musunuz? Platon'un Devlet'ini okuyun. Bu kitaplar hakkında yalnızca başlıklarına bakarak bir kanıya varanların sandığı gibi, bir politika yapıtı değildir. Şimdiye kadar yazılmış en güzel eğitim kitabıdır (Rousseau 2018b: 10).

Rousseau'ya göre aynı anda hem yurttaş hem de insan olmak kişinin çelişki yaşamasına neden olur. Toplumla birlikte yaşayan kişi doğal duygularıyla hareket

[5] Tunçel "Özgün Bir Yurttaşın Anatomisi Olarak Emile" adlı makalesinde bu iki eğitimin uzlaşmaz olmadığını söyler. Tunçel'e göre Rousseau eğitimi amaçları bakımından ayırır, kaynakları bakımından değil. Tunçel'in ifadesi şu şekildedir: "Bunun anlamı, hemen tüm eserlerinde 18. Yüzyılda giderek kök salana bilimciliğin pozitivist ideallerine karşı konusuna kaynak arayışındaki bir tarihçi tavrıyla yaklaşan Rousseau'nun "özel" ya da "kamusal" eğitimi ayırt edişinin bütünüyle tarihsel bir saptama olduğudur. Başka bir deyişle, söz konusu iki eğitim biçimi belirli bir tarihsel noktada uyumlu olmasalar bile, farklı tarihsel koşullar düşünüldüğünde büsbütün uzlaşamazlar da değillerdir. Bu uzlaşmayı fark edebilmenin olanağı, ancak Rousseau'nun eserlerini bir çağının sivil toplumuna yönelik eleştirilerini aklıda tutan bir okuma yoluyla açıklığa kavuşturulabilir.

ettiğinde bu çelişki meydana gelir. Bu durum, hem toplumsal sorunlara hem de kişinin kendi içinde sorunlar yaşamasına neden olur. "Her zaman kendisiyle çelişerek, her zaman eğilimleri ile ödevleri arasında bocalayarak ne insan ne de vatandaş olacaktır; ne kendisi ne de başkaları için iyi olacaktır" (Rousseau 2018b: 9). O yüzden kişinin, iyi bir vatandaş mı yoksa iyi bir insan mı olacağına karar vermesi gerekmektedir.

Rousseau'ya göre "iyi toplumsal kurumlar, insanın doğasını değiştirmesini, ona görece bir varlık vermek için mutlak varlığını ortadan kaldırmasını" (Rousseau 2018b: 9) ister. Hatırlanacağı gibi Hobbes, insanın belirli ve değişmez bir doğaya sahip olduğunu düşünür. İnsanın doğası, doğa durumunda da toplum durumunda da aynıdır. Ancak daha önce de bahsedildiği gibi Rousseau, doğal durumdan toplum durumuna geçildiğinde, insanın doğasının değiştiğini söyler. Bir önceki alıntıda görüldüğü gibi toplumsal yaşamdaki kurumlar, insanın doğasının değişmesine neden olmaktadır. İnsan, uygarlaşmayla birlikte ilk halinden iyice uzaklaşmış, artık tanınmaz hale gelmiştir. İnsanın farklılaşmasına, daha doğrusu yozlaşmasına sebep olan kurumların ilki eğitim kurumlarıdır. Bu kurumlar, hem bireyin ihtiyacı olmayan birçok bilgiyle onu meşgul eder hem de onun doğal halinden iyice uzaklaşmasına neden olur. Rousseau, *Emile*'in hemen başında, insanın toplumsallaşmayla birlikte doğasının nasıl bozulduğunu şu şekilde ifade eder:

> Her şey, Yaratıcı'nın elinden çıktığında iyiydi; insanoğlunun elinde bozulur, insanoğlu bir toprağı başka bir toprağın ürünlerini beslemeye, bir ağacı başka bir ağacın meyvelerini taşımaya zorlar, iklimleri, elementleri, mevsimleri birbirine karıştırır, karmakarışık yapar; köpeğini, atını, tutsağını sakatlar; her şeyi altüst eder, her şeyin biçimini değiştirir, biçimsizliği, aykırı yaratıkları sever; hiçbir şeyi, hatta insanı bile doğanın yaptığı şekliyle istemez (Rousseau 2018b: 5).

Rousseau'ya göre, insanın doğasının değişmesine neden olan toplumun kendisidir. Toplum, çocuk doğar doğmaz onu şekillendirmeye başlar. Onu olduğu gibi kabul etmez. Ona yeni bir doğa vererek, kendisine uyum sağlamasını bekler. Rousseau'nun bu konudaki örneği ilginçtir:

> Birçok ebenin yeni doğan çocuğun başını hamur gibi yoğurarak ona uygun bir şekil verdiğini ileri sürdüğü söylenir. Çocuk ne acılar çeker. Demek ki başlarımız varlığımızın yaratıcısı tarafından iyi yapılmamış. Onları dışarıdan ebelerin, içerden filozofların biçimlendirmesi gerekiyor. Karayiplilerin yarısı bizden daha mutlu (Rousseau 2018b: 13).

Rousseau'nun Karayiplileri bizden daha mutlu görmesinin sebebi, şüphesiz, onların içinde yaşadıkları toplum tarafından daha az müdahaleye maruz kalmaları,

çocukların doğal bir yaşam içinde büyümeleridir. Ancak uygar dünyada, insanın özgürlükleri toplum tarafından kısıtlanır. Uygar insanın kölelik içinde yaşayıp öldüğünü söyleyen Rousseau, sözlerine şöyle devam eder: "Doğuşunda bir kundak içinde dirilir; öldüğünde bir tabutun içinde çivilenir; insan şeklini koruduğu sürece, kurumlarımız tarafından zincirlenir" (Rousseau 2018b: 13). Rousseau'nun uzun uzun eleştirdiği bir yöntem olan bebek kundaklama yöntemi[6] gerçekten önemlidir. Rousseau, bu yöntemi gerçek anlamda eleştirse de, bu eleştiri aynı zamanda uygar insanın zincirlerini temsil etmektedir. Bebekler doğar doğmaz ebeveynleri tarafından öyle sert kundaklanırlar ki hareket bile edemezler. Bebek kıpırdamak istese de kıpırdayamaz, nefes alması bin bir güçlükledir, kendi salyasında boğulmamak için yana dönebilme özgürlüğü bile yoktur. Oysaki "yeni doğan çocuğun, uyuşukluktan kurtarmak için kollarını ve bacaklarını uzatmaya ve hareket ettirmeye gereksinimi vardır" (Rousseau 2018b: 14). Çocuğun bu durumu Rousseau'ya göre, gelişimine de zarar verir. Bebeğin sıkı bir şekilde bağlanması kan dolaşımı engeller, bu durum da bebeğin sağlıklı bir şekilde büyümesine engel olur. Hâlbuki "bu aşırı önlemlerin alınmadığı yerlerde insanların tümü uzun boylu, güçlü, güzel vücutludur" (Rousseau 2018b: 14). Sanki çocuğun özgürlüğünden korkuluyormuş gibi sıkı şekilde kundaklanması çocuğa acıdan başka bir şey vermez. Bu yöntem çocuğun sağlıklı bir şekilde büyümesini engelleyerek ilerde başka sorunların yaşanmasına neden olur. Rousseau, bu yöntemi zincirlere benzeterek ailenin çocuğa ilk hediyesi olarak görür. Rousseau, aynı zamanda uygar insanın içinde bulunduğu durumu da eleştirmektedir. Uygar insanın, her anlamda özgürlüğü kısıtlanmıştır. O, her yerde zincire vurulmuştur. Bebeğin sıkı bir şekilde kundaklanması onun hareketlerini nasıl engelliyorsa, uygar insan da içinde bulunduğu toplum tarafından o şekilde köleleştirilmiş, zincirlenmiştir. Sıkı kundaklanmadan nasıl sağlıklı bir çocuk yetişmeyecekse zincirlenmiş, köleleştirilmiş bir toplumda da sağlıklı bireyler de yetişemez.

Rousseau, *Emile*'de çocuğun yetiştirilmesinde doğal bir yöntemden yanadır. Karayip yerlileri gibi çocuğun rahat bir şekilde hareket ettiği, özgür olduğu, deneme yanılma yöntemiyle keşfettiği bir yöntemle yetişmesi gerektiğini savunur. Bu yöntemle yetişen çocuk, yaşamında karşılaştığı zorluklarla daha rahat başa çıkabilir. "Buradan

[6] Rousseau, bu örneği Buffon'un *Doğa Tarihi* adlı eserinden alıntılamıştır.

hareketle, Rousseau'da eğitimin ilk ve en temel amacının sağlıklı bir özgürlük olduğu sonucuna varabilir" (Cevizci 2015a: 706). Rousseau'ya göre, ebeveynlerin, kendisine zarar vermekten ya da başkasının ona zarar vermesinden koruma pahasına çocuğun özgürlüğünü kısaltmaları onun "iyi" bir yaşam sürmesine engel olmaktadır.

> Herkes yalnızca çocuğunu korumayı düşünüyor; bu yeterli değil; ona adam olunca kendisini korumasını, yazgının darbelerine dayanmasını, zenginliği ve yoksulluğu hiçe saymasını, gerekiyorsa İzlanda'nın buzları içinde ya da Malta'nın yakıcı kayaları üstünde yaşamasını öğretmelidir… Önemli olan onun ölümünü engellemek değil, onu yaşatmaktır. Yaşamak solumak değil, davranmaktır; organlarımızı, duygularımızı, yetilerimizi, bizi varlığımızın bilincine vardıran kendimizin tüm parçalarını kullanmaktır (Rousseau 2018b: 13).

Rousseau, çocuk için her ne kadar doğal bir yöntem uygun görse de, unutulmamalıdır ki Emile büyüdüğünde bir toplum içinde yaşamını sürdürecektir. Rousseau, çocuğun yaşamındaki bu zorunlu durumun fakındadır. İnsanlar artık toplumsallaşmanın son evresindedirler, en başa, doğaya geri dönüş mümkün olmadığına göre çocuğun aldığı eğitim aynı zamanda toplum içinde yaşamını sürdürmesini gerektirecek bir eğitim olmalıdır. *Korsika Anayasası Projesi'*nde Rousseau, çocukların büyüdüğünde içinde bulunduğu devletin yurttaşı olacağını ve haklarını ancak bu şekilde kazanacağını belirtir: "Adada[7] doğan her çocuk, statülerine göre yaşı geldiğinde cumhuriyetin yurttaşı ve bireyi olacaktır ve herkes ancak bu yolla kazanacaktır bu haklarını" (Rousseau 2008g: 73). Hem doğal bir eğitim alıp hem de nasıl iyi bir yurttaş olunur? Rousseau'ya göre bu ancak genel iradeye dayalı bir yönetim olduğunda mümkün olur. Eğer genel iradeye dayalı bir yönetim mümkün olursa yasalar insanın özgürlüğünü yok etmez. Bu şekilde birey hem yaşamını borçlu olduğu özgürlüğü yitirmez hem de toplum içinde yaşamını sürdürür.

Rousseau'ya göre insanı sınırlayan doğa ve toplumdur. Doğanın sınırlaması doğal olduğu için insanı köleleştirdiğini düşünmek için bir neden yoktur. İnsanı asıl sınırlayan insandır, toplumdur: "İnsanların bağımlılığı düzensiz olduğundan, tüm kötülükleri doğurur ve bu bağımlılık yüzünden efendi ve köle karşılıklı olarak birbirlerinin ahlakını bozarlar" (Rousseau 2018b: 78). Rousseau'ya göre insanın

[7] Bahsi geçen ada Korsika Adası'dır. Rousseau, Korsika için bir anayasa taslağı hazırlar. Bu yapıtın adı "Korsika Anayasası Projesi"dir.

toplumsal sınırlamadan kurtarmanın yolu genel iradeye dayalı bir yönetim kurmak ve toplum yerine yasa koymaktır. Yapay yasalar doğal yasalar gibi esnek olursa o zaman toplum özgürleşmiş olur.

> Eğer ulusların yasaları doğa yasaları gibi hiçbir insan gücünün hiçbir zaman alt edemeyeceği bir esnekliğe sahip olsaydı, insanların bağımlılığı yeniden şeylerin bağımlılığına dönüşür, doğal durumunun avantajlarıyla cumhuriyet birleşir, insanı kötülüklerden bağışık tutan özgürlüğe, bir de erdeme yükselten ahlaklık eklenirdir (Rousseau 2018b:78).

Yapay yasalar doğal yasalara göre yapıldığında doğal durum ile uygar toplum birleşerek sentez bir toplum ortaya çıkar: Cumhuriyet. Bu yönetim biçiminde, kişiler hem özgür olurlar hem de bir toplum içinde özgürlüklerini yitirmeden yaşama şansı bulurlar. Böyle yapıldığında: "çocuğu yalnızca şeylerin bağımlılığı içinde tutan, o zaman eğitimin gelişiminde yalnızca doğanın düzenini izlemiş olursunuz" (Rousseau 2018b: 78). Yani doğal eğitim alan çocuğun, aynı zamanda doğa yasalarından esinlenmiş yapay yasalara uyması onun özgürlüğüne herhangi bir sınırlama getirmez. O hem özgür bir birey hem de özgür bir yurttaş olur. Bu noktada, Rousseau'nun *Emile*'de ayırdığı kamusal eğitim ile özel eğitim tekrar birleşmiş olur.

Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*'nde genel iradeye uygun bir yönetim olması için kişilerin aydınlanması gerektiğini söyler. "Genel istem her zaman doğrudur ama onu yöneten kafa her zaman aydın değildir" (Rousseau 2017c: 36). Kişilerin özel çıkarlarını genel iradenin çıkarlarıyla bir tutmaları onların vatandaşlık görevidir. Kişiler eğer bu görevin bilincinde değillerse, yani genel iradenin çıkarına göre hareket edemiyorlarsa vatandaşlık görevlerini yapamıyorlar demektir. Bu durum kişilerin, durumları kıyaslama, yararların çekiciliği ile kötülüklerin tehlikesini karşılaştırma yeteneklerinden yoksun olduğu anlamına gelir (Rousseau 2017c: 37). Eğer kişiler bu yeteneklerden yoksun ise Rousseau'ya göre bu kişiler ya eğitilmeli ya da istemesini akla uydurmaya zorlanmalıdır. "İşte o zaman halkın aydınlanması sonucu olarak politik bütünde akılla istem birleşir ve böylece taraflar elbirliği eder, politik bütün de günün en yüksek noktasına varır" (Rousseau 2017c: 37). Demek ki genel iradeye dayalı bir yönetim, kişilerin ancak iyi bir eğitim almasıyla mümkündür. Bu eğitim, Rousseau'nun *Emile*'de bahsettiği "ortak ve genel" yani kamusal eğitimdir. Kamusal eğitim alan kişiler, içinde yaşadıkları sivil toplumda hak ve sorumluluklarını bilerek ona göre hareket ederler.

Rousseau, *Polonya Hükümeti ve Reform Tasarısı Üzerine Düşünceler* adlı eserinde kamusal eğitimden, "insanlara ulusçu gücü aşılaması gereken eğitim" olarak bahseder. Yurttaşlar, aldıkları kamusal eğitimle yurtsever olmalıdır. Rousseau'ya göre cumhuriyette doğan her insan "annesinin sütüyle birlikte vatan sevgisi yani yasa ve özgürlük sevgisi emmiştir" (Rousseau 2008h: 101). Bir yurttaş, ölene kadar vatan sevgisiyle yaşamalı ve vatandan başka hiçbir şeyi gözü görmemelidir. Rousseau'ya göre yurttaşlara, iyi bir vatansever olmaları için eğitim verilmelidir. Onlara, küçük yaşlardan başlamak üzere ülkelerinin tarihi ve şehirleri, yolları, ürettikleri ürünler ve en sonunda yasaları öğretilmelidir. Kişi böyle bir eğitim aldığında iyi bir vatansever olabilir.

Sonuç olarak, Rousseau'nun eserleri okunduğunda aralarında bir bütünlük olduğu fark edilebilir. *İkinci Söylev*'de toplumun yozlaşmasının sebebini araştıran Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*'nde herkesin özgür olduğu adil bir yönetim kurarak bu yozlaşmaya son vermeye ve toplumsal barışı olanaklı kılmaya çalışır. *Emile*'de ise, genel ve özel eğitimi birbirinden ayırarak, özel eğitimin özgür bireyler yetiştirmek için, genel eğitimin ise iyi yurttaşlar yetiştirmek için kullanılabileceğini söyler. Bu tezde ele alınan konu çerçevesinde, genel eğitimin, genel iradeye dayalı ve toplumsal barışı sağlayan bir yönetimi güçlendirmek için kullanılabileceği söylenebilir. Fakat bu eğitimin kendi içinde barındırdığı sorunlar görmezden gelinmemelidir. Bu sorunlardan en önemlisi, Rousseau'nun deyişiyle, özel iradesini genel iradeye uyduramayan insanlar için genel eğitimin bir baskı aracına dönüşmesidir. Herkesin özgür olmasını amaçlayan bir yönetim biçimi oluşturmaya çalışan Rousseau için, bu, bir çelişki gibi görünmektedir. Bir diğer sorun da bu eğitimin, belirli bir ülkede yaşayan yurttaşların genel yararına odaklanırken diğer ülkelerde yaşayan insanların yararını göz ardı etmesidir. Bunun sonucu olarak da böyle bir eğitim, aynı ülke içinde yaşayan insanlar arasında barışı sağlamaya yardımcı olsa bile, ülkeler arası barışı sağlama noktasında yetersiz kalacaktır.

BÖLÜM 4. SONUÇ

İnsan doğasıyla ilgili farklı düşüncelerden hareket eden Hobbes ve Rousseau, iki farklı düşünce sistemi kurarlar. Bu çalışmada, iki düşünürün insan doğası ile ilgili görüşleri ele alınarak bu görüşlerin onları, savaşın kaynağı, devletin meşruiyeti ve barışın olanağı ile ilgili farklı düşüncelere götürdüğü öne sürülmüştür. Bu bağlamda, öncelikle Hobbes ve Rousseau'nun insanla ilgili görüşleri detaylı olarak incelenmiştir. Daha sonra, iki düşünürün devletin kaynağı ile ilgili görüşleri ele alınarak bu görüşlerin farklı insan doğası düşüncelerini temel aldığı gösterilmiştir. Bunu yaparken de iki filozofun farklı insan doğası düşünceleri temelinde geliştirdikleri savaşın kaynağı ile ilgili düşünceleri incelenmiş ve barışı sağlamanın koşulları ile ilgili önerileri tartışılmıştır.

Hobbes, insanın doğası gereği bencil ve rekabetçi olduğunu ve bu özelliklerin değişmediğini kabul eder. Rousseau ise insanın özünde merhametli olduğunu fakat doğasının içinde bulunduğu koşullardan etkilenerek değiştiği görüşündedir.

Hobbes, bir savaşın içinde doğan, her an ölüm korkusuyla yaşayan ve kendini korumak için elinden ne geliyorsa yapan insanların takındığı tutum ve davranışlardan yola çıkarak insanın şiddete meyilli ve bencil olduğu yargısına varmış olabilir. Hobbes'un bu koşullardan etkilenip insan ile ilgili genel bir yargıya varmış olması muhtemeldir. Bu aşırı genellemeden hareket eden Hobbes, insanların iktidarın olmadığı doğa durumunda da aynı duygu ve tutkulara sahip olduğunu savunur. İnsan doğası ve içinde bulunduğu koşullar arasında bir ilişki kurmaz.

Bu konuda en büyük eleştiri Rousseau'dan gelir. Rousseau, Hobbes'u uygar insanın özelliklerini doğal insana yüklemekle eleştirir. Çünkü Rousseau, insanın içinde bulunduğu koşullardan etkilendiğinin farkındadır. *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* söylevinde, doğal insanın merhametli ve ben sevgisine sahip olduğunu, uygar insanın ise bir topluluk içinde doğmasıyla birlikte bencil, kıskanç, rekabetçi olduğunu belirtir. Bu konuda bir diğer eleştiri Montesquieu'dan gelir. Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine* adlı eserinde Hobbes'un toplumsal insana ait özellikleri doğal insana atfettiğini söyler (2019: 7). Gerçekten de kargaşanın, savaşın hüküm sürdüğü bir dönemde insanın kötü olan yönleri açığa çıkabilir, çünkü insan yaşamını sürdürmek, tehlikelerden kendini korumak için bencil ve şiddete meyilli olabilir.

Hobbes, insan doğasını anlamak için devletin olmadığı bir doğa durumu tasarlar. Doğa durumu doğası gereği eşit olan insanlar arasında, tam da bu eşitlikten kaynaklanan bir güvensizlikten dolayı savaş durumuna dönüşür. Çünkü doğal durum, devletin olmadığı ve herkesin yaşamak için her şeyi yapma hakkına sahip olduğu bir durumdur. Bu yüzden doğa durumu savaş durumuna dönüşür. Oysa Rousseau'da doğa durumu, insanın doğasında bulunan merhamet duygusu nedeniyle savaş durumu değil barış durumudur. Çünkü merhamet duygusu, insanların diğer insanlara acı çektirmesini engellemektedir. İnsanlar arasında yaşanan savaşlar, doğa durumunda değil insanın doğasının bozulduğu toplum durumunda meydana gelir. Rousseau'ya göre Hobbes, uygar insanın özelliklerinden yola çıkarak doğa durumundaki insanın da aynı özelliklere sahip olduğu yargısına varmıştır. Oysa uygar insan ile doğal insan birbirinden farklı doğalara sahiptir. Rousseau'nun bu eleştirisi önemlidir. Farklı koşullarda yaşayan insanların aynı doğaya sahip olması insanla ilgili eksik bir yargı oluşmasına neden olmaktadır. Hobbes'un bahsettiği bencil ve şiddete meyilli insan, hayvansal yönleriyle hareket eden insandır. İnsanın bu yönlerinin savaşta ortaya çıkmasının nedeni, insanın kendini koruma içgüdüsüyle hareket etmesidir. İnsanın her daim bu duyguyla hareket edeceğini varsaymak ise hatalı bir düşüncedir. İnsan, hayvanlardan farklı olarak içinde bulunduğu koşullardan sadece etkilenen değil aynı zamanda bu koşulları değiştiren akıllı bir varlıktır. Hobbes'ta da akıl önemli bir yere sahiptir. Ancak akıl, haz ve yarar hesabı yapan bir makine gibidir. Oysa Rousseau'ya göre, insan, akıl sayesinde kanunları karşısında kendi kanunlarını koyar. İnsanın kendi koyduğu kanunlara uyması da, hayvandan farklı olarak, erdemli varlık olmasını sağlar.

Hobbes'a göre insanlar akıllarını kullanarak doğa durumundan kurtulmanın bir yolunu bulurlar. Çünkü akıl, insanları savaş durumundan kurtaracak temel bazı ilkeler sunar. Bu temel ilkeler doğa yasalarıdır. Doğa yasaları insana şunu öğütler: "Kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma". Basit ve aynı zamanda ussal olan bu ilkeden yola çıkan insanlar, barışı mümkün kılacak bir sözleşme yapma yoluna giderler. Sözleşmeye katılanlar, birbirleri için tehlike oluşturan haklarından vazgeçerek bir egemene devreder. Bu haklar, doğanın bize verdiği ve bizim yaşamımızı sürdürmemiz için gerekli olan, doğa durumunda her istediğimizi yapma özgürlüğü tanıyan haklardır. Ancak herkes bu haklara sahip olduğunda hiç kimse istediği faydayı sağlamaz, aksine bu haklar insanlara zarar verir. Egemen, herkesin hakları kendinde toplayarak onlardan

daha güçlü bir konuma ulaşır. Bu durum, sözleşmeye taraf kişilerin gönüllü olarak kabul ettiği bir durumdur. Herkesin eşit olduğu bir yerde kimse kimseye güvenemez. Egemen, güçlü olmalı ki elindeki gücü, yasa yapma ve cezalandırma gücünü kullanarak barışı olanaklı kılabilsin. Barış, ancak sınırsız bir yetkiye sahip bir egemen tarafından olanaklı kılınabilir. Çünkü egemen güçsüz olduğunda, insanın şiddete meyilli ve bencil doğası, insanlar arasındaki savaş durumunu tekrar ortaya çıkarır. Bu, akıllı insanın arzu etmediği bir durumdur.

Rousseau, insanın doğa durumundan toplum durumuna geçişi iki ayrı eserinde iki farklı şekilde anlatır. *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* söylevinde insanların toplum haline geçişinin evreler halinde olduğunu öne sürer. Bu geçiş, ilk başta doğal afetlerin zoruyla olur. İnsanlar bir araya gelip toplumsallaşmanın ilk adımını atarlar. Daha sonra aile kurumunun doğması, iş birliği, tarım ve demirin işlenmesi gibi uğraşların ve mülkiyetin doğuşunun, insanların toplumsallaşmasında ciddi etkileri olur. Bu durum, aynı zamanda insanlar arasında eşitsizliklerin doğmasına, özgürlüklerin yitirilmesine ve nihayetinde insan doğasının bozulmasına neden olur. Çünkü doğal durumda tek başına yaşayan insan, toplum içinde yaşamaya başlayınca toplum tarafından beğenilmeyi, kabul edilmeyi ister ve kendisinden daha güçlü olanları kıskanır, onlara karşı kin besler. Ayrıca, mülkiyetin varlığı ile birlikte, insanlar arasındaki gelir farkından kaynaklanan sorunlar, zenginler ile yoksullar arasında savaşa neden olur. Bu durum, insanların bir araya gelip devleti kurmalarını sağlar. Ancak devlet, barışı sağlamayı, özgürlükleri güvence altına almayı vaat ederken tam tersi insanları birbirlerine karşı bağımlılıklarını artırır, köleliği kurumsallaştırır. Bu yüzden, toplumda istenen barış bir türlü gerçekleşmez.

Rousseau, doğa durumundan toplum durumuna geçişi *Toplum Sözleşmesi*'nde farklı bir şekilde anlatır. Bu eserde, uygarlık ortaya çıkmasaydı ve insanlar arasındaki eşitsizlikler doğmasaydı toplum sözleşmesi ile nasıl bir devletin kurulabileceğini anlatır. Doğada insanların tek başına yaşamalarına imkân yoktur. İnsanlar ya bir araya gelecekler ya da yok olacaklardır. Hayatta kalmak için bir araya gelip devleti kurmayı seçerler. Ancak bu, ilkinden farklı olur. İlkinde insanlar eşit ve özgür olmayı beklerken köle olurlar. Bu yüzden Rousseau, insanların köle olmasına sebep olan yalancı sözleşmeye karşılık; insanların hem özgür hem de yasalara tabi olduğu gerçek bir

sözleşmenin olanağından bahseder. Bu sözleşme herkesin ortak yararına olan, kimseyi dışarıda bırakmayan, aynı zamanda herkesin eşit haklara sahip olduğu bir sözleşme olur.

Bu sözleşmeyle bir araya gelen kişiler bir birlik oluştururlar, bu birlik genel iradedir. Birliğe katılan herkes kendi iradesini genel iradeye aktarır. Herkes kendi iradesini genel iradeye aktardığında, diğerleri ile eşit konuma gelir ve genel irade, ortak iyiyi ortaya çıkarır. Yurttaşların sorumluluğu da kendi iyilerini genel iradenin iyisiyle eşitlemektir.

Genel irade aynı zamanda devletin yönetilmesini sağlayan güçtür. Egemenin kendisidir. Genel irade, egemenliğin yönetilmesi olduğu için birlikteki herkes aynı zamanda egemenliğin bir parçasıdır. Yani hem yurttaş hem uyruktur. Bu yüzden kişilerin genel iradeye karşı gelmesi düşünülemez. Çünkü onların birliğe karşı gelmesi kendi iradelerini aktardıkları genel iradeye karşı gelmesidir. Bu durum ne akla uygun ne de doğru bir davranıştır.

Bu bağlamda, Hobbes ve Rousseau barışın kaynağı ile ilgili farklı düşünceler sunarlar. Hobbes, mutlak egemenlikle, Rousseau ise genel iradeye dayalı bir yönetimle insanlar arasında barışın sağlanabileceğini öne sürer. Hobbes'un kurduğu sistemde insanların en büyük sorumluluğu güvenlik karşılığında egemene itaat etmeleridir. Ancak egemen yasaların üstündedir. Keyfi olarak yasa yapabilir, yasaları kaldırabilir ya da değiştirebilir ve kurduğu yasalara uymakla sorumlu değildir. Uyruklar toplum durumuna geçmiş olabilir ama hala doğa durumundadır (Ağaoğlu&Köker 2018a: 262). Böyle bir egemeninin toplumda barışı sağlayabileceğini iddia etmek pek mümkün gözükmemektedir. Mutlak güce sahip bir egemen, gücü denetlenmediğinde toplumsal barışı yok edecek birçok soruna sebep olabilir. Güvenlik karşılığında özgürlüklerin egemene teslim edilmesi, egemenin güvenliği gerekçe gösterip kamusal alan dışında özel alandaki özgürlüklere de müdahale etmesine sebep olabilir. Sonuçta böyle bir egemeni denetlemek pek mümkün değildir. Bu da toplumsal barışın bozulma tehlikesini barındırır. Kişilerin özgürlüklerinin büyük bir kısmını egemene devretmeleri, devleti denetlenemez şekilde özgürleştirirken kişileri de tutsak haline getirir. Kişiler bencil doğalarından dolayı özgürlüklerinden vazgeçerek sınırsız yetkiye sahip devlete boyun eğmiş olurlar.

Hobbes'un devletle ilgili görüşündeki bir diğer sorun da egemeni temsil eden kişinin de diğerleriyle aynı doğaya sahip bir insan olmasıdır. Hobbes'a göre, insan doğası gereği güç ister, bencil ve şiddete meyillidir. O halde egemen olan kişi, bu kötü doğasından dolayı toplumsal barışı engelleyebilir. Şan, şeref hırsı ve daha fazla güç, egemenin başka devletlere saldırmasına ve devletler arası savaşlar çıkmasına neden olabilir. Savaşlara neden olan egemeni hiçbir şekilde sınırlandıramayacak olan uyruklar, istedikleri barışa da bir türlü kavuşamayacaklardır.

Bir başka sorun ise, egemen güç, insanın şiddete meyilli ve bencil doğasını zorla baskı altında tutuyorsa, insanların hayal ettiği sürekli barış söz konusu olamaz. Çünkü egemenlikte yaşanan ufak bir otorite zayıflığı bile insanların kötü olan doğalarının açığa çıkmasına neden olabilir, insanlar kendilerini tekrar bir savaşın içinde bulabilir. Bu da insanların hayal ettiği barışı sağlamanın kolay olmadığı anlamına gelmektedir.

Hobbes'un mutlak egemeni karşısına genel iradeyi koyan Rousseau, Hobbes'un toplum sözleşmesini haklı olarak yalancı sözleşme olarak kabul eder. Çünkü insanların bir araya gelerek güvenlik karşılığında haklarını egemene devretmeleri, Rousseau'ya göre kişilerin bir zorbaya boyun eğmesidir. Bu zorba, insanlar arasında barışı sağlamak şöyle dursun, onun hırsı ve doymazlığı, daha büyük savaşlara neden olabilir.

Hobbes'un mutlak egemeni yerine Rousseau'un genel iradeye dayalı yönetiminin insanlar arasındaki barışı sağlama konusunda daha başarılı olacağını düşünmek mümkündür. İnsanların bir araya gelerek birlikte bir birlik oluşturmaları ve kendilerini sınırlayacak kanunlar yapmaları, yönetime katılmalarını sağlar. Aynı zamanda, insanlar kanunları kendileri yaptıkları için onlara uymanın hem kendi çıkarlarına hem de birliğin çıkarına uygun olacağını görürler. Bu durum, kişisel çıkarlar ile ortak çıkarların örtüşmesini sağlar.

Ayrıca genel iradeye dayalı yönetimde hiç kimse kanunların üstünde olmadığı ve herkes kanunlara tabi olduğu için, ayrıcalıklı bir sınıfın ya da kişinin çıkması da mümkün değildir. Herkes kanunlar önünde eşittir. Bu durum, çıkar gruplarının sebep olduğu savaşları engellediği gibi, kişisel hırstan kaynaklanan savaşların da olmayacağı anlamına gelir. Çünkü kişisel çıkar ve hırs, yerini ortak çıkara ve ortak iyiye bırakır.

İnsanlar, toplum içinde bir arada yaşamı zorlaştıran yönlere sahip olduğu gibi (insanın doğal yanına dayanan varlığını koruma güdüsü bunlardan birisidir) toplumu bir

arada tutan yönlere de (insanın bir akıl varlığı oluşundan kaynaklanan ve sadece kendisini değil başkalarını da düşünmesini sağlayan merhamet gibi duygulara da) sahiptirler. Bu yönlerden hangisinin öne çıkacağı birçok etkene bağlıdır. Bu yüzden insanı, Hobbes'un yaptığı gibi tek bir yönüyle ele almamak gerekir. Yani insan hem doğal yanı olan hem de akıl sahibi bir varlıktır. İnsanın bu yönlerini içinde bulunduğu koşullarla birlikte değerlendirmek gerekir. Çünkü insan bir çevreyle birlikte bir toplum içinde doğar ve yaşar. Çevre koşulları değiştikçe insanın kendisi de değişmektedir. Gerçekten de insanın zor zamanları olarak kabul edilen savaş, kıtlık, afet gibi zamanlardaki duygu ve tutkuları ile refah, huzur ve barış içerisinde yaşadığı zamanlardaki duygu ve tutkularının aynı olması beklenemez. Kıtlık zamanlarında sınırlı kaynaklar için mücadele eden insanın bencil olması mümkün olduğu gibi, kaynakların bol olduğu bir zamanda ise insanın özgeci yanının ön plana çıkması muhtemeldir.

İnsanın doğası içinde bulunduğu koşullardan etkilendiğine göre, devleti yöneten egemenin barışı ve güvenliği sağlamasının yanında insanların iyi doğalarının ortaya çıkmasını sağlayan koşulları da yaratması onun görevidir. Hobbes'un yönetiminde olduğu gibi egemenin sadece toplumsal barışı sağlamak için kılıcıyla uyrukların tepesinde beklemesi yeterli değildir. O, aynı zamanda toplumsal eşitliği sağlama, insanların olanaklarını gerçekleştirmesini sağlayacak fırsatlar yaratma sorumluluğuna da sahiptir. Bu nedenle, Rousseau'nun da belirttiği gibi, herkesin kanunlar önünde eşit olduğu, kimsenin kanunların üstünde olmadığı, dolayısıyla keyfi uygulamaların olmadığı adil bir yönetimin kurulması gerekmektedir.

İnsanların içinde bulunduğu koşullar ve çevre değiştikçe insanın kendisi de değişmektedir. Ama aynı insan, doğanın ona dayattığı koşulları da zorlamakta, doğanın zorunluluğunun da dışına çıkmaktadır. Nehirlerin önünü kesip suyun akışını değiştirmekte, suyun kaldırma kuvvetini kullanarak denizler üstünde gemiler yüzdürmekte, doğa yasalarının karşısına kendi yasalarını koymaktadır. Bu durum insanın ona verilen doğayla yetinmediğini, aklını kullanarak doğasından kaynaklanan belirlenimlerin dışına çıkabildiğini ve yapıp etmeleri açısından bakarsak kendi doğasını değiştirebildiğini göstermektedir. Şüphesiz insan, diğer canlılardan farklıdır. O, bedeni ile değil aklı sayesinde diğer canlılardan ayrılır. Bedeni doğa zorunluluğuna tabi olsa da aklı ile doğa zorunluluğunun dışına çıkmaktadır. Bu durum, insanı özgür yapar. Ama aynı zamanda ona sorumluluk da yükler. Çünkü o, yaptığı eylemi farkına vararak yapar.

Kendisini sınırlandırabilir ve o an başka şekilde hareket edebilir. Hayvanları eyleme yönelten sadece haz ve acıdır. İnsan ise hayvanlardan farklı olarak akıl sahibi olduğu için eylemlerini belirleyen şey sadece haz ve acı değil, aynı zamanda kendi koyduğu yasalardır. İnsanın bu yetiye sahip olması, insanın kendi duygu ve tutkularını sınırlandırıp buna göre eylemde bulunmasını sağlar.

İnsanın içinde bulunduğu çevre, koşullar ve zaman insanın duygu ve tutkularında değişiklik yaptığı gibi, aldığı eğitim de insanın bazı duygularını geliştirmesine ya da kötü duygularını baskılamasına yardımcı olabilir. İnsan aldığı eğitimle kendini tutmayı, empati kurmayı, topluma uyum sağmayı öğrenebilir. Takiyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi* kitabında insanın hayvanlar gibi durağan/değişmeyen bir doğaya sahip olmadığını insanın eğitimle değiştiğini, kendini geliştirebildiğini "eğilip -bükülebildiğini" söyler:

> Hâlbuki insan bir "olanaklar varlığı"dır. Bu, insanın bütünlüğü ile eğilip bükülebilmesine dayanır. "Eğilip-bükülebilen" bir varlık olarak insan, dünyaya geldiği zaman, sadece şu veya bu yönde geliştirilebilecek, "olanak"lara, ham yetenekler ve çekirdeklere sahiptir. Bu "olanak"ların, bu işlenmemiş yeteneklerin ve çekirdeklerin gelişmesini, ona uygulanan eğitim sağlar. (Mengüşoğlu 2017: 273)

Rousseau da insanın özündeki iyi yönleri açığa çıkarmak için eğitimin öneminden bahseder. Herkesin kanunlar önünde eşit olduğu bir yönetim, insan doğasının iyi yönlerinin ortaya çıkmasını tek başına sağlamayabilir. Rousseau'nun, *Toplumsal Sözleşme*'de bahsettiği gibi, insanlar, kanunların önemini ve onların birleştirici gücünü bilmeyebilir, kendi çıkarlarını toplumsal çıkarlara tercih edebilirler. Böyle bir durumu eğitimle çözmek mümkündür. Rousseau, kamusal eğitim ile iyi insan yetiştirmekten ve insanların iyi yönlerini ortaya çıkarmaktan çok, iyi yurttaş yetiştirmekle ilgilenir. Kişi kendi isteklerini genel iradenin istediği ile eşit tuttuğunda iyi yurttaş olur. Ancak genel irade, sadece belirli bir toplumun iyiliğini gözetir. Kişiler kendi istekleri ile oluşturdukları devlete ve birlikte yaşadıkları yurttaşlara karşı sorumludurlar, onların genel çıkarlarını gözetmek zorundadırlar. İyi bir insanın, tüm insanlık için iyi olanı istemesi gerektiğini varsayarsak, Rousseau'nun genel iradeyi kuvvetlendirmeye dayanan eğitimi, kişiyi, iyi yurttaş olmakla iyi insan olmak arasında tercih yapmak zorunda bırakabilir. Bu durum, Rousseau'nun eğitim anlayışının çıkmazı gibi görünmektedir.

Bir diğer çıkmaz da Rousseau'nun katı milliyetçi eğitiminin bir baskı aracı haline dönüşmesidir. Bu eğitimi alan kişiler (vatanseverler) herhangi bir konuda çoğunlukla aynı fikirde olmayan grupların tutumlarını tehdit olarak görebilir ve onlara karşı saldırgan bir tutum sergileyebilirler. Kişiler, içinde bulunduğu toplumun çıkarlarını her şeyin üstünde tutmak zorunda olduğundan (eğitim aracılığıyla edinmişlerdir) bu çıkarlara karşı herhangi bir ulusal ve uluslararası tehdit tek başına savaş nedeni olabilir.

Özetle, toplumsal barışı sağlamaya yönelik eğitim, Rousseau'nun katı vatansever eğitimi yerine insanların iyi yönlerinin ortaya çıkmasını sağlayan ve insanların toplum içinde yaşamasının getirdiği sorumlulukları kavramalarını sağlayan bir tarzda olmalıdır. Eğitim, evrensel değerlerin aktarılmasının ve insanın, toplumda barış içinde yaşamasını olanaklı kılan empati, sempati, özgecilik, merhamet gibi duyguların ortaya çıkmasının aracı olmalıdır. Barışı sağlamak için gerekli olan eğitim hem iyi insan hem de iyi yurttaş yetiştirmeyi amaçlamalıdır. Aksi halde eğitim, egemenin propaganda aracı olmaktan öteye gidemez. Bu yüzden Rousseau'nun vatansever kişiler yetiştirmek için öne sürdüğü eğitim anlayışı, barışı sağlamak için yetersiz kalır.

KAYNAKÇA

Acar-Savran, Gülnur. **Sivil Toplum Ve Ötesi**. 3. basım. İstanbul: Belge Yayınları, 2013.

Ağaoğulları, Mehmet Ali &Köker, Levent. **Kral-Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı**. 5. basım. Ankara: İmge Yayınları, 2018a.

Ağaoğulları, Mehmet Ali. **Ulus- Devlet Ya Da Halkın Egemenliği**. 2. basım. Ankara: İmge Yayınları, 2010b.

Akal, Cemal Bali. **İktidarın İç Yüzü**. 8.basım. Ankara: Dost Yayınları, 2016a.

Akal, Cemal Bali. **Yasa ve Kılıç**. 1.basım. İstanbul: Afa Yayınları, 1991b.

Cassirer, Ernst. **Devlet Efsanesi**. çev. Necla Arat. 1. basım İstanbul: Say Yayınları, 2005a.

Cassirer, Ernst. **Rousseau, Kant, Goethe**. çev. Mustafa Tüze. 2.basım İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017b.

Cevizci, Ahmet. **Felsefe Tarihi.** 5. basım İstanbul: Say Yayınları, 2015a.

Cevizci, Ahmet. **17. Yüzyıl Felsefesi**. 4. basım. İstanbul, Say Yayınları, 2016b.

Copleston, Frederick. **Hobbes ve Locke**. çev. Aziz Yardımlı. 2. Basım. İstanbul: İdea yayınları, 1998a.

Copleston, Frederick. **İngiliz Görgücülüğü**. çev. Aziz Yardımlı. 1. basım. Ankara, İdea Yayınları, 1991b.

Copleston, Frederick. **Aydınlanma**. çev. Aziz Yardımlı. 3. Basım. Ankara: İdea Yayınları, 2004c.

Coşkun, Seyit. "Jean-Jacques Rousseau," **Siyaset Felsefesi Tarihi,** Ankara: Doğubatı Yayınları. 282-295, 2017

Durkheim, Emile. **Hobbes Üzerine**. çev. Melike Odabaş. 1.basım. İstanbul: Alfa Yayınları, 2012a.

Durkheim, Emile. **Rousseau Ve Toplum Sözleşmesi. çev.** Özge Bilge Kara. 1.basım. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019b.

Gökberk, Macit. **Felsefe Tarihi.** 31.basım. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2018.

Grotius, Hugo. **Savaş Ve Barış Hukuku**. çev. Seha L. Meray. 1.basım. Ankara: Say Yayınları, 2011.

Hobbes, Thomas. **Leviathan**, çev. Semih Lim. 17.basım. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018a.

Hobbes, Thomas. **De Cive**. çev. Cihan Deniz Zarakolu. 2.basım. İstanbul: Belge Yayınları, 2014b.

Karagözoğlu, Hümeyra. **"**Homo Homini Lupus:Thomas Hobbes 'un Ahlak Felsefesi Üzerine." **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.** 31: 215–242, 2006.

Kenny, Anthony. **Modern Felsefenin Yükselişi**. çev. Volkan Uzundağ. 2.basım. İstanbul: Küre Yayınları, 2018.

Kılıç, Yavuz.. *İnsan Doğası Üzerine Bir Çalışma***.** Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi SBE, 2007.

Kulak, Önder. "Thomas Hobbes," **Siyaset Felsefesi Tarihi**. 3.basım. Ankara: Doğubatı Yayınları. 208-225, 2017.

Larrere, Catherine. "ROUSSEAU Jean Jacques," çev. Emel Ergun. **Siyaset Felsefesi Sözlüğü**. İstanbul: İletişim Yayınları, 724-734, 2017.

Mengüşoğlu, Takiyettin. **İnsan Felsefesi.** 2.basım. Ankara: Doğubatı Yayınları, 2017.

Martinich, Aloysius Patrick. **Thomas Hobbes**. çev. Akın Terzi. 1.basım. Ankara: Türkiye iş Bankası Kültür Yayınları,2013.

Montesquieu. **Kanunların Ruhu Üzerine**. çev. Berna Günen. 3.basım. İstanbul: Türkiye iş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Rousseau, J.J. **Bilimler Ve Sanat Üstüne Söylev**. çev. Sabahattin Eyüboğlu. 6.basım. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2016a.

Rousseau, J.J. **Emile.** çev. Yaşar Avunç. 10.basım. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018b.

Rousseau, J.J. **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**. çev. Rasih Nuri İleri. 15.basım. Ankara: Say Yayınları, 2018c.

Rousseau, J.J. **Toplum Sözleşmesi**. çev. Vedat Günyol. 18.basım. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2017d.

Rousseau, J.J. **Ekonomi Politik Üzerine Söylev**. çev. İsmail Yerguz. 1.basım. İstanbul: Say Yayınları, 2008e.

Rousseau, J.J. **Siyasal Fragmanlar**. çev. İsmail Yerguz. 1.basım. İstanbul: Say Yayınları, 2008f.

Rousseau, J.J. Korsika Anayasası Projesi. çev. İsmail Yerguz. **Anayasa Projeleri**. 1.basım. İstanbul: Say Yayınları, 2008g.

Rousseau, J.J. Polonya Hükümeti ve Reform Tasarısı Üzerine Düşünceler, çev. İsmail Yerguz. **Anayasa Projeleri**. 1.basım. İstanbul: Say Yayınları, 2008h.

Sahlins, Marshal. **Batı'nın İnsan Doğası Yanılması.** 1.basım. İstanbul: Bgst Yayınları, 2012.

Senemoğlu, Olkan. Machiavelli'den Hobbes'a Rönesans Dönemi Siyaset Teorisinde İnsan Doğası ve Toplum Anlayışı, **İnsan&İnsan.** 8:77-100, 2016.

Siller, Yıldız. **Özgürlük Yanılsaması: Rousseau ve Marx**. 5.basım. İstanbul: Yordam Kitap, 2016 Bahar.

Skinner, Quentin. **Hobbes ve Cumhuriyetçi Özgürlük**, çev. A. Emre Zeybekoğlu. 1.basım. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 2018.

Soltekin, Muhammed Furkan. **"**Hobbes Ve Kuçuradi'de Bir Kişinin Değeri." **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi.** 46:99-107, 2019.

Şenel, Alâeddin. **Siyasal Düşünceler Tarihi**. 5.basım. Ankara: Bilim Ve Sanat Yayınları, 2017.

Özlem, Doğan. **Etik**, İstanbul, Notos Kitap Yayıncılık, 2017.

Özcan, Muttalip. **İnsan Felsefesi**. 1.basım. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2016.

Tunçel, Ahu. **Cumhuriyetçi Özgürlük**. 1.basım. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Tunçel, Ahu. "Özgün Bir Yurttaşın Anatomisi Olarak Emile," **Özne 17.Kitap: Rousseau**. Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları. 85-101, 2012b

Yalvaç, Faruk. "Rousseau'nun Savaş ve Barış Kuramı: Adalet Olarak Barış." **Uluslararası İlişkiler.** 14:121-160, 2007.

Yeşilçayır, Celal. “Thomas Hobbes’un Geleneksel Siyaset Felsefesine Karşı Çıkışı.” **Mavi Atlas**. 2:62–72, 2014.

Zarakolu, Cihan Deniz. **Thomas Hobbes’un Siyaset Felsefesi**. 1.basım. İstanbul, Belge Yayınları, 2013.